

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
(DİN EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN ORTAÖĞRETİM
DERS KİTAPLARINDA DİN ANLATIMI

Yüksek Lisans Tezi

Bukatça AKİMCAN KIZI

ANKARA-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİN VE FELSEFE BİLİMLERİ
(DİN EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN ORTAÖĞRETİM
DERS KİTAPLARINDA DİN ANLATIMI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Nurullah ALTAŞ

Hazırlayan:

Bukatça AKİMCAN KIZI

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasıyla beraber diğer Cumhuriyetler gibi Kırgızistan da bağımsızlığını ilan etmiştir. Yeni kurulan Kırgız Cumhuriyeti, önce kendi milli bayrağını, ardından milli marş ve anayasasını kabul etmiştir.

Sosyalist Sovyetler Birliğinden ayrılan Kırgız Cumhuriyeti, başlangıçta ekonomiden eğitime kadar pek çok alanda sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomide Sovyetlerin oluşturduğu ve birlik üyelerinin birbirine muhtaç kalmalarını sağlayan zincirleme politika çökünce, pek çok fabrika ve iş yeri çalışamaz duruma düşmüştür. Eğitim alanında da eski Sovyet ideolojisine göre düzenlenen eğitim sisteminin baştan aşağıya yeniden oluşturulması ve yapılandırılması acil olarak çözülmesi gereken sorunlar arasındaydı. Ancak başlangıçta öğretmenlerine maaş bile veremez duruma düşen ülkenin, öncelikli olarak ekonomik sıkıntıları aşması gerektiği anlaşılmıştır. Bu nedenle eğitimde reform birkaç yıl gecikmiştir.

1996'lı yıllardan itibaren eğitimde reform faaliyetlerine hız kazandırılmış Kırgız milli kültürü ve değerleri çerçevesinde eğitim politikası geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede yeni eğitim müfredatı benimsenmiş ve bu yeni müfredata göre ders kitapları hazırlanmaya ve basılmaya çalışılmıştır. Ancak ekonomik yetersizliklerden dolayı, hazırlanan ve basılan ders kitaplarıyla bütün ülkedeki okulların ders kitabı ihtiyacını karşılamak mümkün olmamıştır. Yeni eğitim politikası çerçevesinde hazırlanan yeni ders kitaplarıyla donatılmayan eğitim kurumları, söz konusu sıkıntılardan dolayı eski dersliklerle, yani Sovyet Dönemi derslikleriyle yetinmek durumunda kalmıştır.

Bu sıkıntılarının giderilebilmesi için devlet gayret sarf etmektedir. Değişik kurum ve kuruluşlarca sağlanan kredilerle oluşturulan yeni projeler kapsamında eğitim kurumlarının ders kitabı ihtiyacı giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak değişik kurum ve kuruluşların verdiği maddi destekle yürütülmeye çalışılan projelerin ülkenin eğitim politikasıyla her zaman

örtüşüğünü söylemek güçtür. Özellikle Sosyal bilimler alanındaki dersliklerde hissedilen bu sıkıntıların tespit ve değerlendirmesi yapılarak yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Araştırmamız Kırgız Cumhuriyetindeki Ortaöğretim ders kitaplarında yer alan dini terim ve kavramların tespit ve değerlendirmesinden oluşmaktadır. Ateist propagandanın yoğun olarak yürütüldüğü Sovyet Döneminden sonra, eğitim politikasını Kırgız milli kültür ve değerlerine dayandıran genç Kırgız Cumhuriyetinin, ders kitaplarında kültürün ve milli değerlerin önemli bir parçası olan din olgusunun nasıl işlendiği büyük önem arz etmektedir.

Kırgızistan’da dini alanda yetişmiş uzmanların yetersizliği, ders kitaplarında din olgusunun ele alınış biçiminde bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Dini bilgiler çoğu yerde ikinci kaynaklardan verilmiş ve buna bağlı olarak bazı eksiklikler görülmüştür. Bu bağlamda kendi kültürümüzün milli değerlerinin ikincil bir kaynaktan sunulması, milli kültürümüze dışarıdan/tepeden bakılması gibi bir uzaklığı/yabancılığı yaratmıştır.

Araştırmamızda dini terimlere olan yaklaşım ve veriliş biçimi ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu alanda bazı sorunlar tespit edilmiş ve sorunun çözümü yolunda bazı önerilerde bulunulmuştur. Umarız ki araştırmamız bu sıkıntıların fark edilmesi ve giderilmesinde noktasında ufak bir katkı olur.

Araştırma konusunun tespit edilmesi ve araştırmanın yapılması aşamasında çok değerli zamanını ayıran değerli hocam Doç. Dr. Nurullah ALTAŞ’a danışmanım olma ayrıcalığını verdiği için en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca araştırma konusunun tespit edilmesi ve çalışma planının oluşturulması aşamasında Kırgızistan ile ilgili gözlem ve fikirlerinden yararlandığım değerli hocam Prof. Dr. Cemal TOSUN’a teşekkürü borç bilirim. Araştırmanın yapılmaya başlandığı 2006 yılından bu yana, gerek kaynakların temini gerekse fikir ve düşünceleriyle araştırmamıza yardımcı olan, Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığına bağlı Özgön Şehri “Kurmancan Dartkha” Ortaöğretim okulu öğretmeni Sn. Meryem İSABAEVA’ya da teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	X
TABLolar LİSTESİ	XI

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
4. YÖNTEM.....	3
a. Kavramsal Çerçeve	3
b. Varsayımlar	4
c. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	5
d. Veri Toplama Tekniği ve Kaynaklar.....	6

I. BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA EĞİTİM SİSTEMİ

A. KIRGIZİSTAN EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	7
1. Okul Öncesi Eğitim ve Hedefleri	11
2. İlköğretim ve Ortaöğretim Aşaması ve Hedefleri	14
3. KIRGIZİSTAN'DA DİN EĞİTİMİNİN GENEL EĞİTİM SİSTEMİ İÇİNDEKİ YERİ.....	17
1. Din Eğitiminin Hukuki Temelleri	17
2. İlköğretimdeki ve Ortaöğretimdeki Din Eğitimi	19
B. KIRGIZİSTAN EĞİTİM SİSTEMİNDE DERS KİTAPLARI	29
1. Eğitim Mevzuatlarında Öğretim Materyalleri	29
2. Ders Kitaplarının Nitelikleri.....	34

II. BÖLÜM
KIRGIZİSTAN ORTA ÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA DİNİ
TERİMLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ

A. “KIRGIZ TİLİ” VE “KIRGIZ ADABİYATI” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLER	39
1. Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi	40
2. Ders Kitaplarının Yazar/lar/ı.....	41
B. “KIRGIZ TİLİ” VE “KIRGIZ ADABİYATI” DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE KAVRAMLAR.....	56
1. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Bulunan Dini Terim ve Kavramların Tablosu.....	56
2. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında İslam Öncesi İnanışlarla İlgili Dini Terim ve Kavramlar	64
a. Gök Tanrı	64
b. Umay Ana	66
c. Ateş	68
3. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında İslam Diniyle İlgili Dini Terim ve Kavramlar	69
a. İman	69
b. Allah ve O’nun Sıfatları.....	70
c. Melek	73
d. Kur’an	75
e. Peygamber.....	76
f. Ahiret	78
g. Kader.....	81
4. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında İbadetle İlgili Dini Terim ve Kavramlar.....	83
a. Namaz	83
b. Dua.....	85
c. Oruç	86

d. Medrese.....	87
5. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Ateist Düşüncedeki Dini Terim ve Kavramlar	88
a. Din görevlileri	89
b. İslam dini	92
c. İslam’da kadının rolü	93
6. “Kırgız Tili” Ders Kitabında İslam Dini İle İlgili Kavramlar	94
7. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Diğer Dinlerle İlgili Dini Terim ve Kavramlar	96
a. Hıristiyan dini	96
b. Budizm ve Şintoizm	98
C. “KIRGIZİSTAN TARİHİ” ve “DÜNYA TARİHİ” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ	99
1. Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi	101
2. Ders Kitaplarının Yazar/lar/ı	102
3. Ders Kitaplarının Üniteleri	103
D. “KIRGIZİSTAN TARİHİ” VE “DÜNYA TARİHİ” DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE KAVRAMLAR	110
1. “Dünyö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” ve “Canı Tarih” Ders Kitaplarında Eski İnançlarla İlgili Dini Terim ve Kavramlar	110
a. Totemizm	110
b. Güneş ve Taşa Tapma	111
c. Yer - Su İnancı	112
d. Zerdüştilik	113
e. Hinduizm.....	114
f. Budizm	115
g. Konfüçyüs ve Tao öğretileri	117
h. Manihaizm ve Mazdekçilik.....	117
2. “Dünyö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” X. Sınıf Ders Kitabındaki Hıristiyanlıkla İlgili Dini Terim ve Kavramlar	119
a. Hıristiyan dinin ortaya çıkışı ve Mesih İnancı	119
b. Kutsal Kitap	121

c.	Kilise	122
d.	Din görevlileri	124
e.	Hıristiyan dininin yayıldığı bölgeler	125
f.	Din ve Medeniyet	126
g.	Hıristiyanların haçlı seferi	127
3.	“Dünyö Tarihi: urunttuu uçurlar” (X. Sınıf) ders kitabında İslam Dini İle İlgili Dini Terim ve Kavramlar	128
a.	İslam dininin ortaya çıkışı	128
b.	İslam dininin öğretileri	130
c.	Kuran ve Sünnet	131
d.	İslam’da Cihat	132
e.	Halifelik	133
f.	İslam medeniyeti	133
4.	“Kırgızdardın Cana Kırgızistan’dın Tarihi” (VII. Ve VIII. Sınıf) Ders Kitabında Kırgızların Eski Dini İnançları İle İlgili Dini Terim Ve Kavramlar	135
a.	Tenir	135
b.	Ateş İnancı	136
c.	Kırgızlarda diğör dinler	137
d.	İslam dini	138
E.	“COĞRAFYA” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ	140
1.	Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi	141
2.	Ders Kitaplarının Yazar/lar/ı	142
3.	Ders Kitaplarının Üniteleri	143
F.	“COĞRAFYA” DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE KAVRAMLAR	147
1.	“Düynönün Ekonomikalık cana Sotsiyaldık Geografyası” (X. Sınıf) Ders Kitabında Bulunan Dünya Dinleri İle İlgili Dini Terim ve Kavramlar	147
a.	Hıristiyan dini	147
b.	İslam dini	149
c.	Diğör dinler	151
G.	“BİYOLOGİYA” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLER	152
1.	“Biyologiya” Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi	153
2.	Ders Kitaplarının Yazar/lar/ı	153
3.	Ders Kitaplarının Üniteleri	154

H. “BİYOLOGİYA” DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE	
KAVRAMLAR	156
a. Evrim teorisi.....	156
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	159
BİBLİYOGRAFYA.....	162
ÖZET	166

KISALTMALAR

- A. g. e.** : Adı geçen eser
- A. g. m.** : Adı geçen makale
- A.y.** : Aynı yer
- A.Ü. İ. F.** : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- Bkz.** : Bakınız
- C** : Cilt
- CÜİFD** : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- Çev.** : Çeviren
- Haz.** : Hazırlayan
- DİB** : Diyanet İşleri Başkanlığı
- DB** : Dünya Bankası
- TDAD** : Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
- MÜAEF** : Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi
- M. E. B.** : Milli Eğitim Bakanlığı
- m.ö.** : Milattan önce
- m.s.** : Milattan sonra
- s.** : Sayfa
- S.** : Sayı
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- T. C.** : Türkiye Cumhuriyeti
- T. D. V.** : Türkiye Diyanet Vakfı

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. “Adep Sabagı” Ünitelerinde İslam Dini İle İlgili Konular Tablosu.....	22
Tablo 2. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarının Sınıfarına Göre Tasnifi.....	40
Tablo 3: “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Bulunan Dini Terim ve Kavramların Tablosu.....	56
Tablo 4: “Kırgız Tili” Ders Kitabında Arapça’dan Kırgızca’ya Geçen Kelimeler Tablosu.....	95
Tablo 5: “Kırgızistan Tarihi” ve “Dünya Tarihi” Ders Kitaplarının Sınıflara Göre Tasnifi.....	101
Tablo 6: Coğrafya Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi.....	142
Tablo 7: “Biyolojiya” Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi.....	153

GİRİŞ

1. Problem

Kırgızlar, tarihte köklü geçmişi olan ve varlığını günümüze kadar sürdürme gelen bir Türk boyudur. Kırgızların İslamlaşma süreci hakkında çeşitli fikirler ortaya atılsa da, Kırgızların sosyal ve kültürel hayatı üzerinde İslam'ın etkisi göz ardı edilemez. Bu nedenle Kırgız kültürünü şekillendiren en önemli unsurlardan birinin İslam olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

Sosyalist Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, Kırgızistan da bağımsızlığını elde ederek laik ve demokratik esaslara dayanan Kırgız Cumhuriyetini kurmuştur. Devlet yapısının laik ve demokratik esaslar üzerine kurulması halkın çeşitli özgürlükler kazanmasına neden olmuştur. Bunlar arasında inanç özgürlüğü ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Bağımsızlıkla beraber yeniden yapılanma sürecine giren Kırgız cumhuriyeti, bu süreçte ilk başlarda ekonomiden başlayarak eğitime kadar çözülmesi gereken büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır.

Eğitim alanında da yeni arayış içine giren Kırgız Cumhuriyeti, eğitim politikasını milli ideoloji ve milli değerlere dayandırmıştır. Bu yeni politika çerçevesinde yeni ders müfredatları oluşturulmuş ve bağımsızlıktan sonra ülkenin kendi milli ideolojisine dayanan ders kitapları hazırlanarak yayımlanmıştır. Ancak ekonomik sorunlar nedeniyle eğitim alanındaki pek çok sıkıntılar günümüze kadar güncelliğini korumaktadır.

Araştırmamızın problemi, yeni eğitim politikası gereği, Kırgız milli ve kültürel değerlerine dayandırılan eğitim anlayışında kültürün bir parçası olan din üzerine kurulmuştur. Din konusunun orta öğretim ders kitaplarında nasıl işlendiği, ne tür bilgiler verildiği ve bu alandaki diğer sorunları değerlendirmek, bizim esas problemimizi teşkil edecektir.

2. Tezin Amacı

Araştırmamızın amacı, Kırgız Cumhuriyeti eğitim-öğretim sisteminin genel yapısını ilgili mevzuatlarla ortaya koyarak, din eğitiminin genel eğitim sistemindeki yerini belirlemektir.

Din eğitiminin genel eğitim sistemi içindeki yeri ortaya konulduktan sonra, bağımsızlıktan sonraki Kırgız eğitim sisteminde ders kitaplarının genel özelliklerini belirleyerek, orta öğretim ders kitaplarında dini terim ve kavramların ele alınış biçimini ortaya koymak ve değerlendirmek olacaktır.

Ders kitaplarının yazarları ve onların kısaca biyografileri verilerek, ders kitabında yer alan dini terim ve kavramların nasıl verildiği, milli eğitim politikasıyla olan ilişkisi ve ders kitabının din konusuna olan genel yaklaşımı ortaya konularak, Kırgız eğitim sistemindeki din eğitiminin durumunu tespit etmek olacaktır.

3. Tezin Önemi

Bağımsızlığını yakın bir tarihte elde eden (1991) Kırgız Cumhuriyeti, eğitim politikasını Kırgız milletini ayakta tutan milli değerlere sahip çıkma yönünde geliştirmiştir. Okullarda ders kitapları yeni eğitim politikasının belirlediği amaçlar doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Eğitim sürecinde bireylere milli kültür ve değerlerin temeli ders ve ders kitapları aracılığıyla atılabileceği hususu dikkate alınır, milli kültür ve milli değerlerin bir parçası olan din konusunun ders kitaplarında nasıl işlendiğini incelemek ve bilimsel çerçevede değerlendirmek büyük önem arz etmektedir.

Ateist bakış açısına dayanan ve yetmiş yıl süren bir sistemin çökmesiyle beraber, diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da kendi kültürel ve geleneksel zenginliklerine dayanarak eğitim politikası belirleyen genç cumhuriyetin, ne tür sorunlarla karşılaştığını tespit etmek, bu sorunların çözümünde bir aşamayı oluşturacaktır. Bu bakımdan, sorunların

çözümünde onun iyi tespit edilmesi ve buna göre çözüm üretilmesi gerektiği gerçeği, tezi çok daha önemli kılmaktadır.

Ayrıca din eğitimi alanındaki faaliyetlerinin bilimsel çerçevede ele alınıp değerlendirilmesi gerekliliği ve bu çalışmanın ileriki aşamalar için de ışık tutacağı hususu tezin önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

4. Yöntem

a. Kavramsal Çerçeve

Aşağıdaki kavramlar bu çalışmanın temel kavramsal çerçevesini oluşturacaktır.

Sabak: Kırgızcada “sabak” kavramının Türkçe karşılığı ders; beyit, mısra anlamına gelmektedir.

“Sabak” kavramının terim anlamı ise sistematik bir şekilde eğitim faaliyeti yürütme ve uygulama anlamlarını içermektedir. Özel anlamda Kırgızcadaki “sabak” kelimesi Türkçede “ders” anlamı karşılığında kullanılmaktadır.

Orto Mektep: Kırgız Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığına bağlı temel orta eğitim veren eğitim öğretim kurumudur. İlk öğretimden sonraki eğitim aşamasıdır ve V. sınıftan IX. sınıfa kadar olan süreci kapsamaktadır.

Bölüm: Türkçe karşılığı “ünite”dir. Rusça kökenli “glava” kelimesi de aynı anlamda kullanılır. “Bölüm” kelimesinin terim anlamı dersin bölümlerinden her biri demektir.

Kırgız Tili (Kırgız Dili): Kırgız Cumhuriyeti eğitim ve öğretim sisteminde ilk ve orta öğretim okullarında okutulan dersin adıdır. Kırgız Tili dersi Kırgız Cumhuriyetinin resmi dili olan Kırgızca’yı okullarda öğretmek amacıyla Kırgızistan’daki Milli Eğitim Bakanlığına bağlı tüm okullarda okutulmaktadır.

Kırgız Adabiyatı (Kırgız Edebiyatı): Kırgız Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığına bağlı temel orta öğretim okullarında okutulan derstir. Bu ders Kırgız Adabiyatı ders kitabıyla öğretilmektedir.

Dünyö Tarihi: Uruntu Uçurlar (Dünya Tarihi; Kırılma Noktaları): Orta öğretim X. Sınıf tarih ders kitabıdır. Bu ders kitabında en eski zamandan yeniçağa kadarki tarihte kırılma noktası sayılan olaylar ve dönemler ele alınmıştır.

Canı Tarih: Orta öğretim VIII. Sınıf tarih ders kitabıdır. Dünya tarihinin son dönemini yansıtan bu kitap “Yeni Tarih” anlamındadır.

Kırgızdardın cana Kırgızistandın tarihi: (Kırgızların ve Kırgızistan’ın Tarihi) Orta öğretim VII. ve VIII. sınıflarda okutulan ve Kırgızların en eski dönemden XIX. Asrın ortalarına kadarki tarihini inceleyen ders kitabıdır.

Kırgızstan Tarihi (1917-1995): Orta öğretim IX. Sınıf ders kitabıdır. Kırgızistan’ın 1917 Ekim Devrimiyle başlayan Sovyetler Birliği dönemindeki sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alandaki gelişmeleri incelenmiştir. Bağımsızlık sonrası hakkında ise her alandaki yeniden yapılanmalar ve yeni oluşumlar içine giren bağımsız genç Kırgız Cumhuriyetinden bilgi verilmiştir.

b. Varsayımlar

Kırgız Cumhuriyetinde eğitim sistemi, diğer alanlarda olduğu gibi, eğitim alanında da yeniden yapılanmaya gidildiği için problemlili yapıya sahiptir. Ancak bağımsızlıkla beraber kültürel temele dayalı yeni bir eğitim politikası benimseyen Kırgız Cumhuriyet Kırgız milli kültürünün bir parçası olan din konusuna özen göstermeye çalışmaktadır. Bu nedenle, Kırgız eğitim sisteminde din konusu da yeni yapılanmaya göre yeniden ele alınmış ve bu anlayışa göre yeniden değerlendirilmiştir.

Ders kitaplarında din konusuna farklı vesilelerle değinilmiş ve değerlendirilmiştir. Burada göze çarpan en önemli husus, din konusunda Sovyetler Dönemindeki karalayıcı tutumdan vazgeçilerek, daha temkinli yaklaşmasıdır denilebilir. Bu tutumda devletin dayandığı laik ve demokratik esasların önemi büyüktür denilebilir. Ancak bu alanda birçok sıkıntının olduğu da göz ardı edilemez bir gerçektir. Örneğin ders kitaplarındaki dini

bilgilerin tatmin edici düzeyde olup olmaması ve din konusunda verilen bilgi ve yorumlarda objektiflik (tarafsızlık) problemi söz konusu sorunlardan bazılarıdır.

c. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma;

1- Kırgızistan'da Eğitim Sistemi,

2- Kırgızistan Orta Öğretim Ders Kitaplarında Dini Terimler ve Değerlendirilmesi

olarak iki bölümden oluşmaktadır.

Araştırmada Kırgız Cumhuriyeti eğitim-öğretim sisteminin özellikleri hakkında genel bilgiler verilecek, ilgili mevzuatlara değinilerek Kırgız milli eğitim politikasının açıklanması ve sorunların ele alınacak ve Kırgız eğitim sisteminde öğretim materyali olarak ders kitapları yazarları, içeriğindeki üniteleri ve genel yapısı açısından incelenecektir. Ayrıca tezimizin esas sorununu oluşturan söz konusu ders kitaplarında geçen dini kavram ve terimlerin tespiti yapılarak değerlendirilmesiyle sınırlı olacaktır.

Araştırmada karşılaşılan ilk sıkıntı Kırgız okullarında ders kitabı yetersizliğine bağlı olarak bazı dersliklere ulaşılamamasıdır. Bu bağlamda, "Adep Sabagı" (Ahlak Dersi) ders kitabının hazırlığı tamamlanmasına rağmen basılamamasına bağlı olarak söz konusu kaynağa ve bu dersliğin ders programına ulaşılamamıştır. Ancak, ulaşabildiğimiz birçok kaynak incelenmiş ve hedefe ulaşılmıştır.

Araştırma orta öğretim ders kitaplarıyla sınırlıdır. Orta öğretim aşaması Kırgız eğitim sisteminde geniş ve önemli yere sahip olduğu için bu aşamayı seçmiş bulunmatayız.

d. Veri Toplama Tekniği ve Kaynaklar

Veriler, Kırgız Cumhuriyetinde Orta Öğretim okullarında okutulmakta olan ders kitaplarına ulaşılarak toplanmaya çalışılmıştır. Araştırmada konuyla ilgili olarak Kırgızca ve Rusça orijinal kaynaklar kullanılmaya gayret edilmiştir. Rusça kaynak kullanmamızın en

temel nedeni de eğitimle ilgili kanun ve mevzuatların orijinalinin Rusça olması ve Kırgızistan'ın yakın geçmişindeki Rusya ile olan etkileşimden kaynaklanmaktadır. Bazı kanun ve mevzuatın sürekli değişmesi ve bunlara ulaşılmasının zor olduğunda ötürü bu alanda Kırgız Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı resmi internet sitesinden faydalanılmıştır.

Ders kitaplarında işlenen dini kavramlar diğer kaynaklarla karşılaştırılmış, dini kavramın ele alınış biçimi tespit edilerek değerlendirilmede bulunulmuştur. Özellikle dini kavramların değerlendirilmesinde Türkçe kaynaklara sıkça başvurulmuştur. Ayrıca ülkede Rusça kaynakların yoğun olarak kullanılmasından ötürü, bazı derslikteki bilgiler ve yorumlar ele alınırken, paralellik ve metodolojik benzerliklerin olduğunu düşündüğümüz yerlerde Rusça kaynaklara bakılarak söz konusu benzerlik tespit edilmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA EĞİTİM SİSTEMİ

A. KIRGIZİSTAN EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Kırgız Cumhuriyetinin eğitim kanununun 10. maddesinde eğitim sistemi şu şekilde açıklanmıştır: *Kırgız Cumhuriyeti eğitim sistemi bir bütündür. Bu bütünlük değişik yöndeki devlet eğitim standartlarının toplu programı ile sağlanır. Eğitimi gerçekleştiren, değişik şekillerde eğitim veren eğitim kurumlarıdır. Bu kurumları eğitim idare organları yönetmektedir.*¹ Bu kanunda belirtildiği gibi, eğitim devletin belirlediği standartlar ve eğitim kurumlarıyla gerçekleşir. Eğitim kurumları devletin belirlediği ideoloji ve plan çerçevesinde amaçları yerine getirir.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 32. maddesine uygun olarak orta öğretim, bütün vatandaşlar için zorunlu ve ücretsizdir.

Eğitim sistemi 30 Nisan 2003'te kabul edilen "Kırgız Cumhuriyeti Yeni Eğitim Yasası" ve diğer kararnamelemler doğrultusunda yürütülmektedir. Eğitim Yasasında belirtildiği üzere, Kırgızistan Cumhuriyetinin her vatandaşı ırk, din, dil ve sosyal fark gözetmeksizin eşit bir şekilde öğrenim görme hakkına sahiptir.

Kırgız Cumhuriyetinin eğitim sistemi aşağıdaki prensipler üzerine kurulmuştur;

- Hümanizme dayalı eğitim, insanî değerlerin üstünlüğü;
- Eğitimi bilimsel gelişmeler ve uluslar arası eğitim standartları doğrultusunda uygulama;
- Eğitim kurumlarının talim ve terbiye uygulamasında çeşitliliği;
- Devlet okullarında öğretimin laiklik kavramına uygun şekilde verilmesi,

---

¹ "Bilim Berüü Cönündö Kırgız Respublikasının Mıyzamı" *Erkin Too* Gazetesi, 13 Mayıs, 2003 s.19-24

- Alternatif eğitim kurumlarının faaliyette bulunma imkânı.²

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 32. maddesi eğitim ve öğretim konusunun temelini oluşturmaktadır. Buna göre;

1. *Kırgız Cumhuriyetinin her vatandaşı eğitim görme hakkına sahiptir*
2. *Temel ve orta eğitim (9 yıl) zorunlu ve ücretsizdir. Bu eğitimi her vatandaş devletten ve devlete ait eğitim kurumlarından alma hakkına sahiptir.*
3. *Devlet, tüm vatandaşların özel kabiliyetlerine göre mesleki, özel orta ve yüksek eğitim alması için gerekli şartları hazırlar.*
4. *Vatandaşların devlet ve diğer eğitim kurumlarında ücretli eğitim almaları kanunen belirlenen esaslara ve şartlara göre yapılır.*
5. *Devlet, kanunda belirtildiği şekilde, eğitim-öğretim kurumlarının ve eğitimle ilgili diğer kurumların faaliyetlerini kontrol eder.*³

31 Temmuz 2007’de kabul edilen 111 sayılı “Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Kanuna Değişiklikler Ekleme” kanununa binaen şu değişiklik eklenmiştir:

*“Devlet, her vatandaşın okulöncesi eğitimden temel eğitime kadar resmi ve iki yabancı dilde eğitim almasına gerekli şartları hazırlar.”*⁴

Eğitim yasası eğitimin temel eğitim standartlarına uygun olmasını, zorunlu eğitim çerçevesinde devletin eğitime hassasiyetle yaklaşmasını ve devlet okullarında temel eğitimin parasız yapılmasını öngörmüştür.

Eğitim ve öğretim dili de ilgili kanunun 5. maddesinde açıklanmıştır:

Genel eğitim dili, devlet dilidir. Eğitim her hangi bir dilde de yapılabilir. Devlet eğitim kurumlarının eğitim öğretim sistemi öğrencilere öğretim dilini seçme imkânını sağlamaktadır. Bütün eğitim kurumlarında Kırgızca, Rusça ve bir yabancı dil öğretilmesi

---

² Ulan Brimkulov, “Eğitim ve Reformlar”, *Bağımsız Kırgızistan; Düğümler ve Çözümler* (Hazırlayan: Emine Gürsoy- Naskali.), T.C. Kültür Bakanlığı yay. Ankara–2001, s. 156

³ B. Orozbaev, A. Abdıkadırov, *Pedagogikalık, Psikologiyalık Byulleten*, Bişkek 2001, s. 3;
http://kyrg.president.kg/files/docs/table_const_kv.doc

⁴ http://kyrg.president.kg/files/docs/table_const_kv.doc

zorunludur ve bu bir eğitim standardı olarak düzenlenmektedir. Bu maddede geçen devlet dilinden kasıt, Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 5. Maddesi 1. Bendinde geçen *Kırgız Cumhuriyetinin devlet dili Kırgız dilidir* ifadesine göre Kırgızcadır.

Kırgız Cumhuriyetinde resmi dilin Kırgızca ve Rusça olması yanında, ülkede eğitim dili Kırgızca, Rusça, Özbekçe, Tacikçe, Dunganca, Uygurca olarak kullanılmaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti bugün sosyal ve ekonomik yönden yeniden yapılanma yolundadır. Bu düzenlemelerle, demokrasi ve serbest ekonomi şartlarında devletin bağımsızlığını güçlendirmek ve eğitimli toplum kurmak amaçlanmaktadır. Bu süreçler eğitime doğrudan etki etmekte, bağımsızlığını on yedi sene önce kazanan Kırgızistan, ülkenin kalkınması için yüksek seviyeli kadrolar, yeni şartlarda yaşayıp çalışacak insanlara ihtiyaç duymaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti, yeniden yapılanma süreci kapsamında, eğitim sisteminde yapılması gerekli olan değişikliği, öncelikle eski geleneksel eğitim sisteminin olumlu yönlerini koruyarak, eğitim içeriğini milli ve kültürel zenginliklerin esasına göre belirlemeye çalışmaktadır. Ancak ülkenin eğitim sorunlarıyla ilgili muhtelif fikirler de ortaya atılmakta, kendine has bir eğitim sistemi oluşturulmasında güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Ülkenin eğitim sorunlarından biri de çeşitli ülkelerin eğitim sistemlerini okullarda olduğu gibi uygulamasıdır. Eski eğitim sisteminde sosyalist ideoloji doğrultusunda “mükemmel Sovyet insan tipi” yetiştirme amaçlanıyordu. Hâlihazırda ise, hem milli olmak çabasında, hem de çağdaş olmak gayretindedir. Umetov’un belirttiğine göre, “ülkenin coğrafi ve politik özelliğinin, eğitim tarihi, milli niteliği ve ülkenin stratejik durumu dikkate alınmadan bir eğitim sistemi geliştirme; örneğin Kırgızistan’da Kore eğitim sisteminin, Rus, Amerikan eğitim sistemlerinin okullarda olduğu gibi denenmeye çalışılması başarısızlığı doğurmaktadır.”⁵

---

⁵ Taalay Umetov “Problemi v Sisteme Obrazovaniya v Pehodny Period”, (Geçiş Döneminde Eğitim Sisteminde Problemler), *Aktualnie Problemi Obrazovaniya i Nauki dergisi*, No: 4, KİO, Bişkek1997, s. 3

Eğitim, toplumsal bir kurumdur, toplumun ve milletin kültürel, sosyal, ekonomik özelliklerine ve değerlerine göre kurulur, biçimlenir ve gelişir. Her ülkenin kendine özgü eğitim sistemi vardır. Her eğitim sistemi o toplum içerisinde geçerli değerleri yansıtır ve o toplum tarafından eğitimden beklenen görevleri yerine getirir. Ancak Kırgız eğitim sisteminde özgünlük ve milli değerler konusunda sıkıntılar devam etmektedir. Kırgız Bilimler Akademisinin eski başkanı Sovetbek Baygaziev eğitim mevzuatlarında milli kimliğe dayalı eğitim anlayışının olmadığını belirterek eğitim sisteminin içinde bulunduğu durumu şöyle özetlemektedir:

“Kırgız Cumhuriyetinin eğitim ve öğretimle ilgili mevzuatlarında kozmopolit anlayış ağırlıklıdır. Milli unsur ve değerlerden bahsedilmez. Türkiye’nin Eğitim Kanun’da “Eğitimin amacı – Atatürk’ün ideolojisini gerçekleştirmek, Türk halkının geleneğini ve kültürünü benimseyen birey yetiştirmek” hedef olarak gösterilir. Bizim eğitim sistemimizde ise bu yoktur. Kozmopolit anlayışta yetişen genç nesilden vatanseverlik ve milli bilince duyarlılık beklenemez. Eğitim ile ilgili mevzuatlar milli bilinci uyandıracak özellikte değildir ve diğer ülkelerin eğitim doktrinlerinden alıntılar çoktur. Kırgız halkının algılayış biçimi ve milli kimliğine uygun program yoktur.”⁶

Ülkenin eğitim sistemindeki bu tür sorunların aşılması, değişen dünya şartlarına ve standartlarına uygun, aynı zamanda milli değerleri kapsayan yeni bir eğitim sistemi geliştirmekle mümkün olabilir. Bilgi ağında kendine has milli kimliği özünde barındıran bir eğitim sistemi geliştirmedike, yabancı kültürlerin etkisi altında asimile olma tehlikesi devam edecektir.

---

⁶ Sovetbek Baygaziev, “Kayırlu” *Kut Bilim* Gazetesi, Sayı 21, 1 Haziran, 2007, s. 7

1. Okul Öncesi Eğitim ve Hedefleri

Kırgız eğitim sistemi yaygın ve örgün eğitimden oluşmaktadır. Örgün eğitim sistemi okul öncesi eğitim, temel eğitim (yani Türkiye sistemindeki ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini içeren basamaklar), teknik meslek eğitim ve yüksek öğrenim kademelerinden oluşmaktadır.⁷

25 Nisan 2003'te kabul edilen yeni Eğitim Kanununun 15. maddesinde "Okul öncesi eğitim ailede ve okul öncesi kurumlarında gerçekleşerek, insanın fiziki, bilimsel ve ahlaki yönden gelişmesinin temelleri atılır"⁸ denilmektedir. Okul öncesi eğitim kurumlarına Kırgızcada *baldar yaslileri* ve *baldar bakçaları* denilmektedir. *Baldar yaslilerinde* 6 aylık bebek ile 3 yaş arası çocuklar, *Baldar bakçalarında* ise 3 ile 7 yaş arası çocuklar eğitim görmektedirler.

111 sayılı "Eğitim Kanuna Değişiklikler Ekleme" (2007) kanundaki "Devlet her vatandaşın okul öncesi eğitimine gerekli şartları hazırlar" değişikliği ile okul öncesi eğitimde de yeniden yapılanma gerçekleşmiştir.⁹ 17 sayılı "Mektepke Çeyinki Bilim Berüüdö Mamlekettik Standart" (2007) (Okul Öncesi Eğitimde Devlet Eğitim Standardı) kararında okul öncesi eğitim kurumlarının görevleri ve amaçları belirtilmiştir. Buna göre okul öncesi eğitimin amaçları şunlardır;

a. Genel amaçlar;

1. Çocukların sağlığını korumak ve iyileştirmek
2. Onlara çalışma bilinci vermek, onların estetik yönlerini geliştirmek ve ahlak kültürünü öğretmek
3. Doğa ve vatani sevmeye duygusunu şekillendirmek
4. Onların eğitime olan ilgisini ve hazırlığını şekillendirmek

⁷ Ulan Birimkulov, a.g.e.,s. 157

⁸ Baygaziev, a. g. m., s. 7

⁹ *Kırgız Respublikasının Ökmötünün Toktomu*, (Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Kararnamesi), 31 Temmuz, 2007, No 311, Bişkek, Hükümet Arşivi

5. Çocuklara doğru ve yeterli eğitim vermek için ebeveynlere pedagojik tavsiyelerde bulunmak ve onlarla işbirliği yapmak
6. Çocuğun gelişmesindeki bazı eksiklikleri gidermek.¹⁰

İlgili kanunda okul öncesi eğitim kurumlarındaki eğitimin amacı çocuğun fiziki gelişimine katkıda bulunmak ve estetik duygular kazanmak şeklinde özetlenebilir.

b. Çocuğun gelişimi ile ilgili amaçlar,

1. Yaratıcılığın geliştirilmesi
2. Benlik kavramının gelişmesi
3. Çocuğun sağlıklı sosyalleşme süreci içinde gelişmesine olanak sağlamak
4. Çeşitli sosyal faaliyetlere katılmak, sosyal çevreyi tanımaya ve kendini geliştirmesine imkân sağlamak
5. Kendi akranları ve büyüklerle fikir alışverişinde bulunabilme becerisini geliştirmek
6. İnsanların fiziki ve manevi yönden farklılıklarını ayırt edebilmek
7. Hoş görülme olma teşvik etmek
8. Fiziki yönden gelişmesini sağlamak

Kırgızistan'daki okul öncesi eğitimin temelleri yine Sovyetler Birliği döneminde atılmıştır. O dönemde okul öncesi eğitim genel eğitimin bir parçası olarak ele alınmış ve bu eğitim kademesine istikrarlı bir şekilde eğitimciler ve politikacılar tarafından ayrı bir önem verilmiştir. Rusların ekonomik faaliyetleri içerisinde yer alan ebeveynlerin çalışma şartlarını iyileştirme ve daha çok iş gücü kazandırma anlayışı *baldar bakçalarının* bu dönemde amacına uygun olarak düzenli bir şekilde işlemlerini sağlamıştır. *Baldar bakçaları* bağımsızlıktan önce köylerde dahi faaliyetini yürütürken, bağımsızlıktan sonra köylerdeki *baldar bakçalarının*

---

¹⁰ Orhan Nadir Büyükalaca, *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 39

sayısı giderek azalmıştır. Bağımsızlık sonrası *balдар бақчаларının* binaları genel eğitim için kullanılmış veya özelleştirme programı gereği devlet tarafından satılmıştır.

Okul öncesi eğitim sistemi bağımsızlıkla başlayan süreçten bugüne kadar kötü bir şekilde işlemekteydi. Ancak devlet okul öncesi eğitimi canlandırmak ve eski *balдар бақчаларını* tekrar yapılandırmak amacıyla yeni “Okul Öncesi Eğitim ve Çocuk Bakımı” programını geliştirmiştir. Söz konusu program çerçevesinde okul öncesi eğitim alanda yeni projeler ve yeni faaliyetler yürütülmektedir.

Kırgızistan’da 1990 yılında 144.700 çocuğun eğitim aldığı 1604 *balдар бақçası* çalışırken, bağımsızlıktan sonra *balдар бақчаларının* sayısı 1994’te 639, daha sonra 2003’te ise bu sayı 4 kat azalarak 416’ya inmiştir. Günümüzde ise 59.159 çocuğun eğitim aldığı 465 *balдар бақçası* faaliyet göstermektedir.

Okul öncesi eğitim Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Sisteminin en problemli kısmıdır. Programın çeşitli olması eğitimin kalitesi açısından önemlidir. Ancak kreşlerle ilgili “Ana Okul” adı altında tek bir program uygulanmakta ve sadece 100 saatten oluşmaktadır. Öte yandan okul öncesi eğitim uzmanlarını yetiştiren kurumların eskisi gibi rağbet görmemesi, bu kurumların kapatılmaya yüz tutmasına ve bu sürecin aksamasına neden olmaktadır.

Yukarıda görüldüğü gibi, Kırgızistan’da eğitim alanındaki problemlerin okul öncesi eğitimle birlikte başladığı kabul edilebilir. Eğer eğitim sistemi bir bütün olarak kabul edilirse, Kırgız Cumhuriyeti eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan okul öncesi eğitimdeki ciddi problemlerin aşılması ve yeniden yapılanmanın buradan başlaması gerektiği dikkat çeker.

2. Okul Eğitimi / Genel Orta Öğretim (Mektep Talim-Tarbiyası/Calpı Orto Bilim Berüü)

Kırgız Cumhuriyetinin okul eğitim kurumları üç basamaktan oluşmaktadır. Bu eğitim sisteminin diğer adı da Genel Öğretimdir. Genel Öğretiminin toplam süresi 11 yıldır. Genel eğitim şu basamaklardan oluşmaktadır;

1. Basamak – İlk Orta Öğretim (Baştalgıç Orto Bilim Berüü) (I - IV. Sınıflar),
2. Basamak – Temel Orta Öğretim (Negizgi Orto Mektep) (V - IX. Sınıflar)
3. Basamak – Tam Orta Öğretim (Toluk Orto Mektep) (X - XI. Sınıflar) şeklinde üç aşamadan oluşmaktadır.

Anayasanın 32. maddesinde belirtildiği gibi temel orta eğitim bütün vatandaşlar için zorunludur. Orta eğitimin bütün aşamalarının devlet in veya devlete ait kurumların okullarında ücretsiz olarak yürütülmesi gerekmektedir. Orta eğitim kavramının Kırgızca karşılığı orto mektep olarak geçmektedir ve bu Türkçede kamusal, devlete ait okul anlamına geldiğinden tüm eğitim aşamalarının devlete ait olduğunu belirtmek amacıyla beraber kullanılmaktadır. Bu da eski Sovyet döneminden kalan uygulamanın neticesi denilebilir.

Genel orta eğitim kurumlarının eğitim programları Eğitim Bakanlığının belirlediği standartlar çerçevesinde hazırlanmaktadır. Bu kurumlardaki eğitim dili ise okulun kurucusu veya tüzüğü tarafından belirlenmektedir. Orta eğitim kurumlarında devlet dili olan Kırgızca zorunlu olarak “Kırgız Tili” dersi adıyla verilmektedir.

Genel orta eğitim düzeni ve tatil düzeni eğitim kanununa göre şu şekilde düzenlenmiştir: Eğitim her yıl 1 Eylülde başlamaktadır. Eğitim süresi I. Sınıflar için 33 hafta, II. ve XI. Sınıflar arası için 34 haftadan az olmamaktadır. Eğitim yılı içerisinde 30 günden az

olmayan tatiller yapılmaktadır. Eğitim yılı sonundaki tatil süresi 8 haftadan az olmamaktadır.¹¹

a. İlköğretim (Baştalgiç bilim berüü) ve hedefleri

İlk orta öğretim, okul eğitiminin ilk basamağı sayılmaktadır. Bu basamağın öğrenim süresi 4 yıldır.

İlk orta öğretimin hedefleri;

1. Öğrencinin gelişmesi sağlamak
2. Okuma, yazma, hesap yapma yeteneklerini kazanmak
3. Teorik düşünme unsurlarını, eğitim faaliyetinin esas bilgi ve becerilerini kavramak
4. Konuşma ve davranış kültürünü öğrenmek
5. Bireysel temizlik alışkanlığı ve sağlıklı hayat tarzının benimsenmesini sağlamak gibi amaçlardan oluşmaktadır.¹²

İlk orta öğretim hangi dille yapılırsa yapılsın, Kırgızistan eğitim sisteminin tüm okullarında Kırgızca, Rusça, ana dili zorunlu olarak ve bunların yanında bir veya iki yabancı dil (Almanca, İngilizce, Fransızca) de öğretilmektedir. Son yıllarda bu diller arasına Türkiye Türkçe'si de eklenmiştir.¹³

Yeni hükümetin gelmesiyle eğitim alanında önemli değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. 12 Temmuz 2006 yılındaki 372 sayılı "Kırgız Cumhuriyetinin Genel Orta Öğretim okullarında Yemek Organize Etme" (№372 " Ob Organizasii Pitaniya Uçaşihsiya v Obşeobrazovatelniş Şkolah Kırgızskoy Respubliki) kararıyla¹⁴ kırsal ve taşradaki ilköğretim

¹¹ *Normativno – pravoviye dokumentı obşego srednego obrazavaniya, Doşkolno i Vneşkolnoğo Vospitaniya Kırgızskoy Respubliki*, Tehnologiya yay, Bişkek 1998, s. 55

¹² Büyükalaca, a.g.e. s. 43

¹³ Kadian Boobekova, "Karşılaştırmalı Eğitim Uygulaması: Kırgızistan ve Türk Eğitim Sistemleri Örneği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 137, Mart-Nisan 2002, s. 72

¹⁴ *Kırgız Respublikasının Ökmötünün Toktomu*, (Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Kararnamesi), 12 Temmuz, 2006, No 372, Bişkek, Hükümet Arşivi

okullarının öğrencilerine öğle yemeğini organize etme ve dağıtma faaliyetleri yürütülmektedir.

b. Orta öğretim (Orto bilim berüü) ve hedefleri

Orta öğretimde eğitim süresi beş yıldır. Buna göre orta öğretim V.- IX. Sınıfları kapsamaktadır. Temel orta öğretimin amaçları şunlardır;

1. Öğrenciler genel eğitim programlarına alıştırmak
2. Okulu benimsemesini ve okumaya karşı isteğinin oluşmasını sağlamak
3. Öğrencinin eğilimleri, istekleri ve yetenekleri dikkate alınarak onun kimliğini kazanmasına yardımcı olmak
4. Toplumsal hayata uyum sağlamasına yardımcı olmak¹⁵

Bu amaçlardan da anlaşılacağı gibi temel orta öğretimde öğrencinin özgün kimliğini kazanarak hayata uyum sağlaması hedeflenmiştir.

Orta öğretimi bitiren öğrencilere devlet onaylı bir belge verilmektedir. Bu belgeyi alan öğrenci *Toluk emes orto bilim berüü*'nü (Tam olmayan orta eğitimi) bitirmiş olmaktadır. Öğrenciler bu belgeyle tam orta eğitim ve ilk meslek eğitimine ve mesleki teknik okullara başvurabilmektedir.

c. Tam Öğretim (Toluk orto bilim berüü) ve hedefleri

Tam orta eğitim genel eğitimin son aşamasıdır ve öğrenim süresi 2-3 yıldır. Bu dönemde öğrenciler toplumsal hayat ve mesleki eğitim için temel olan bilgiye ve alışkanlıklara sahip olurlar. Orta öğretim programını başarıyla bitiren öğrenciler devlet sınavlarına girerek, aldıkları puana göre yüksek eğitim alma hakkını kazanır. Bu aşama üniversite eğitiminin temel şartıdır.

---

¹⁵ Normotivno – pravoviye dokumentı obşego srednego obrazavaniya, Doşkolno i Vneşkolnoğo Vospitaniya Kırğızskoy Respubliki, Tehnologiya, Bişkek 1998, s. 54

B. KIRGIZİSTAN'DA DİN EĞİTİMİNİN GENEL EĞİTİM SİSTEMİ İÇİNDEKİ YERİ

1. Din Eğitiminin Hukuki Temelleri

Bağımsızlıktan sonra Kırgızistan'da yaşayan bütün kesimlerin dine olan ilgisi artmıştır. Eğitim kurumlarında din eğitimi verilir verilemeyeceği tartışma konusu olarak, okullarda, üniversitelerde din eğitiminin yapılıp yapılamayacağı önemli soru haline gelmiştir.

Kırgızistan demokratik ve laik bir ülkedir. Din işleri ile devlet işleri bir birinden ayrılmıştır. 21 Ekim 2007 yılında referandumla kabul edilen Yeni Anayasa'nın 8. Maddesinin 3. bendinde "Dini kuruluşlar devletten ayrıldır ve kanun karşısında eşittir. Anayasada belirlenen kurallara uymayan dinleri ve dini cemaatleri yaymak ve teşvik etmek yasaklanmıştır"¹⁶ denilerek dini kuruluşların faaliyetlerine bir sınırlama konulmuştur.

Kırgızistan'ın her vatandaşı Anayasanın 16. Maddesinin 11. bendinde belirtildiği gibi "kendi dinine inanma, dini örf ve adetlerini yerine getirme özgürlüğüne sahiptir" hükmü gereği istediği dini benimseyebilir.

Kırgız Cumhuriyeti Yeni Anayasası'nın 2. Maddesinde "Vatandaş dini inancı ne olursa olsun, her türlü eğitimi alma hakkına sahiptir" ifadesi bulunmaktadır. Aynı maddede din eğitimi ile ilgili şu ifadeler de yer almaktadır. "Vatandaşlar dinlerini öğrenmek için dini teşkilat kurabilir ve tek başına veya başkalarıyla istedikleri dilde eğitim alabilirler."¹⁷

Kırgızistan'da devlet, Anayasa'ya aykırılık görmediği sürece din işlerine karışmaz. Bir din mensubunun başka din mensubuna müdahale etmesine izin verilmez. Din siyasete, anayasada belirtilen şartlara uymak kaydıyla karışabilir, bunun ötesine geçemez. Dini kurumların anayasal şartlara uygun olarak medyadan yararlanma hakkı vardır.¹⁸

¹⁶http://kyrg.president.kg/files/docs/table_const_kv.doc

¹⁷ *Kırgız Respublikasının Konstitusiyası*, Bişkek, 1993, s. 3

¹⁸ *Gosudarstvo Religiya i Zakon: Zbornik Dokumentov-i Materiyalov*, (Devlet, Din ve Kanun: Belge ve Kaynalar Mecmuası), Bişkek, 1997, s.77

Kırgız Cumhuriyetinde din eğitimi faaliyetleri devletten ayrı kurumlarda yürütülmektedir. Devletin Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda din eğitimine yer verilmez. Sadece ilk ve orta öğretimdeki Adap Dersi'nin programındaki kültürel konuların işlenişinde dini konulara da yer verilmiştir. Ancak çeşitli dernek ve vakıflar tarafından işletilen dini kurumlarda eğitim faaliyetleri Anayasa'ya uygun bir şekilde yürütülebilir. Dernek ve vakıflara bağlı olarak dinin öğretildiği okullar açılabilir. Din eğitimi kurumlarında yapılan faaliyetler için ihtiyaç duyulan bina, malzeme ve öğretmen maaşı gibi giderler devlet tarafından değil, söz konusu kurumların gelirleriyle karşılanır.¹⁹

Din ve vicdan özgürlüğü hakkında belirtilen hakların sağlanması, korunması ve dini faaliyetleri yürüten kurumların kontrol edilmesi devletin sorumluluğundadır. Bu nedenle, 13 Nisan 1996'da ülkedeki dini hizmetleri düzenleyici bir yasa çıkartılmış ve devletin din ile ilgili politikasını yürütmek üzere hükümete bağlı Din İşleri Komisyonu kurulmuştur.

Kasım 1996'da Din İşleri Komisyonu tarafından "Din eğitimi ile ilgili geçici kararname" kabul edilmiştir ve aşağıdaki maddelerden oluşmaktadır:

- Dini eğitim kurumları (enstitüler, medreseler, seminerler, Pazar okulları ve ruhani daireler) Kırgız Cumhuriyetinin Din İşleri Komisyonu'nda zorunlu olarak hesap kaydından geçmesi gerekir. Belirlenen düzene göre hesap kaydından geçmediği sürece dini eğitimin verilmesi yasaklanmıştır.
- Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının yabancı ülkelerde din eğitimi almaları Din İşleri Komisyonu ile yapılan anlaşmaya göre yürütülür.²⁰

Din İşleri Komisyonu'nun dini okulların faaliyetlerini teftiş etme, tespit edilen düzendeki bozulmaları gidermek için direktif verme hakkı vardır. Ayrıca bu kurum Kırgız Cumhuriyetinde faaliyet gösteren din eğitimi kurumlarının sayım listesi ve diğer devlet

¹⁹ *Gosudarstvo Religiya-i Zakon*, s.79–80; Bkz; Hüseyin Yılmaz, "Kırgızistan'da Missiyonerlik ve Din Eğitimi", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı XI/1, 2007, s. 112

²⁰ Dilaram Akramova, *Kırgızistan'da Orta Mekteplerdeki "Adep Sabagı" Dersinde Din Eğitimi İle İlgili Amaçların Gerçekleşme Düzeyi (Oş Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.22

eğitim kurumları ve merkezlerinde eğitim gören insanlar hakkında bilgi bankası işlerini yürütmektedir.

2. İlk ve Orta Öğretimdeki Din Eğitimi

Kırgızistan ortaokullarında 1992 tarihinden itibaren örgün din eğitiminin ilk örneği olarak “İyman Sabagı” okutulmaya başlamıştır. “İyman Sabagıyla” ilgili ilk program Talas ilinde valiliğin desteğiyle geliştirilmiş, sonra Oş ilinde Bilim ve Kültür Bakanlığı Oş Bölgesi Halk Eğitimi İdaresi’ne bağlı Bölge Öğretmenlerinin Geliştirme Enstitüsünde de başka bir program geliştirilmiştir. Bu programlar çerçevesinde 1992–2003 yılları arasında ilk ve ortaöğretim okullarında “İyman Sabagı” isteğe bağlı olarak okutulmuştur. Dersin başlığı olan “İyman” üzerine farklı anlamlar yüklenmiş ve içeriği de tartışma konusu olmuştur. Bazıları “İyman” kavramının inanç anlamına geldiğini, dolayısıyla dersin içeriğinde toplumun dini inancı ile ilgili konuların işlenmesi gerektiğini söylerken, bazıları da Kırgızca’da “İyman” kelimesi onur, ahlak ve milli kültür gibi anlamları içerdiği düşüncesinden yola çıkarak, dersin kültürel konularla sınırlı olmasının laik eğitim anlayışına daha uygun düşeceğini belirtmişlerdir. Bunun gibi muhtelif tartışmalar değerlendirilmiş ve 19 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe giren 545 sayılı kanun ile dersin adı “Adep Sabagı” şeklinde değiştirilmiştir.²¹ Yeni dersin programında ahlakla ilgili konuların içerisinde serpiştirilmiş olarak yer alan dini içerik azaltılmış, kültürel konular ise zenginleştirilmiştir.

“Adep Dersi” dini bilgilerin sistematik olarak öğretildiği bir ders olmaktan ziyade, Kırgız kültür ve gelenekleri çerçevesinde ahlaki kuralların işlendiği bir derstir. Ancak dinin hem ahlak, hem de kültür ile ilişkisi bulunduğu için, programda dini konulara kısmen de olsa yer verilmiştir. Programda genellikle temel ahlaki erdemler, kültürel ve insani değerler, örf,

---

²¹ İşengül Bolcurova, *Kırgız Konsepsiyesi*, Bişkek, 2004, s. 5

adet ve gelenekler ile ilgili konular yer almaktadır. Böylece, toplumun ahlaki değerlerinin güçlendirilmesi, öğrencilere kültürel ve manevi değerlerin kazandırılması amaçlanmıştır.²²

2006–2007 öğretim yılı itibariyle uygulamaya konulan “Adap Sabagının” programı incelendiğinde, toplumun örf ve adetleri, kültüre bağlılık, büyüklere saygı ve insanlara karşı sorumluluk gibi milli, ahlaki ve kültürel içeriğin yanında; imanın değeri, ahlaklı olmanın önemi, oruç ve sağlık, İslam ahlakı, dünya dinleri, yardımseverlik, nikâh ve aile, ana-babaya saygı, selamlaşma adabı, geleneksel halk inançları, İslam ve Kırgızların eski inançları, geleneklerimiz ve din, kültürümüz ve dinimiz, manevi değerlerimizi korumanın önemi gibi İslam dininin temelleriyle örtüşen bazı konuların da doğrudan veya dolaylı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır.

“Adep Sabagı” dersi toplumun ahlaki ve manevi değerlerinin tekrar güçlendirilmesini, öğrencilerin milli ideoloji ilkeleri doğrultusunda eğitilmesini, onlara erdem, temel ahlak, manevi ve insani değerlerinin kazandırılmasını amaçlamaktadır.

“Adep Sabagı” dersi ile birlikte bireysel olarak her öğrencide, “Adep Günlüğü” (Ahlak günlük karne defteri) oluşturulmuştur. Bu günlüğün 2004-2005 öğretim yılında düzenlenerek, öğretmenlerin beğenisine sunularak, onlardan gelen eleştiri ve fikirlerle 2006-2007 öğretim yılında sınırlı sayıdaki nüshası okullara dağıtılmıştır. Öğrenci bu günlüğe kendisinin adap ve ahlakı konusunda elde ettiği gelişme ve eksiklikleri not eder. Öğretmen ile öğrenci arasında yeni iletişim metodunu öneren bu uygulamada öğrencinin kendi kendini değerlendirebilmesi için şu başlıklar konulmuştur.

“Bayandaylı” (Anlatalım),

“Talkuulaylı” (Tartışalım),

“Atkaralı” (Yapalım),

“Araketteneli” (Gayret edelim),

---

²² Yılmaz, a.g.m, s.114

“Cazalı, Çeçmeyleyli, oy bölüşölü” (Yazalım, tahlil edelim, düşüncelerimizi paylaşalım),

“Coop Bereli” (Cevap verelim),

“Oy-pikir, sunuşunardı aytkıla” (Düşünce ve önerilerinizi söyleyin),

“Emneni üyrönüp catabız?” (Neyi öğreniyoruz?),

“Kanday ülgü aldık?” (Nasıl örnek aldık?),

“Esibizge tutalı” (Aklımızda olsun) gibi başlıklarla öğrencinin Adap Günlüğü oluşmaktadır.

Öğrencinin karakter gelişiminde, insani değerleri derinden anlayarak, yenilenme sürecine katılma, yenilikleri zamanında takip etme, yeteneklerinin farkına varma, öğrencinin hayal gücünü geliştirme amacıyla her bir öğrencinin kendi kendini eğitmeyi hedefleyen 12 başlıklı soru bankası oluşturulmuştur.

1. Kendi yeteneğimin farkına vararak, neye odaklanacağımı belirlerim
2. Gelecekte hangi meslek sahibi olmak isterim? Onun için yapılacak işler neler?
3. Ana dilimi öğrenerek, buna ek olarak hangi yabancı dilleri öğrenirim?
4. Hangi eserleri okurum?
5. Hangi kurs ve spor oyunlarının üyesi olmalıyım?
6. Erdemli olabilmek için hangi amaçları gerçekleştirmeliyim?
7. Kendimde hangi özellikleri geliştirmeliyim?
8. Hangi kötü alışkanlıklarımı yok etmeliyim?
9. Kendi köyümü, halkımı ve yerimi öğrenirim
10. Ev ekonomisine nasıl katkı yapabilirim?
11. Dini öğrenmedeki amacım ve faaliyetlerim
12. Doğayı korumak ve geliştirmek için neler yapabilirim?

Yukarıdaki her bir soruda belirtilen görevi, amacı ve yükümlülüğü yerine getirebilmesi öğrencinin seviyesini belirlemeye yardımcı olur. En önemli unsur ebeveynler de bu değerlendirme sonucu çocuğunun gelişim seviyesini takip edebilir, eksikliklerini değerlendirebilir.

Adap Günlüğü “Adep Sabagı” dersindeki konulara göre nasihat, atasözleri, deyimler, ünlü insanlar, arkadaşlık, bulmacalar, ilginç soru-cevaplar, milli oyunlar v.b. gibi konular üzerinde çalışarak özellikle insani değerleri ve erdemleri benimsetmeyi amaçlamıştır.

Günlüğün değerlendirme kısmında “Özümdü-özüm baaladım?” (Kendimi değerlendirdim mi?), “Men kim elem?” (Ben kim idim?), “Bugün kim boldum?” (Bugün kim oldum?), “Özgördümbü?” (Değiştim mi?), “Keleçekte kim bolom?” (Gelecekte kim olurum?), “Al için emnege muktajmın” (Onun için neye ihtiyacım var?) gibi sorularla öğrenci kendini değerlendirir.

Sonunda sınıf öğretmeni ile “Adep Sabagı” öğretmeni öğrenciyi ayrıca değerlendirir.²³

“Adep Sabagı” müfredatında serpiştirilmiş olarak yer alan dini konular tarafımızca her sınıfta geçtiği çeyreğe²⁴ göre tespit edilerek, üniteler ve konuların açıklanması verilmiştir.

Tablo 1: “Adep Sabagı” Ünitelerinde İslam Dini İle İlgili Konular Tablosu

Sınıflar	Dönem ve Konu	Konunun açıklanması
	I. - IV. Sınıf	“Adep Sabagı’na Giriş” Ünitesi
I. Sınıf (6-7 yaş)	I. Çeyrek: 1.ders: Ahlak alfabesi	Öğrencilere vicdan, namus, ahlak kavramlarının açıklaması verilecek. Namuslu çocuk nasıl bir çocuktur? Namuslu ve ahlaklı olmanın gerekçeleri nelerdir? Bu konularda müzakere yürütülecektir.
	II. Çeyrek:	Anne baba her şeyden daha kıymetlidir. Anne babaya saygı

²³ Kut Bilim, No: 35, 21.09.07, s.5

²⁴ Çeyrek: KC Genel Orta Öğretim Sisteminde her yarı yıl Kırgızca “çeyrek” olarak 2 dönemden oluşmaktadır. Buna göre bir öğretim yılında iki yarıyıl ve dört “çeyrek” vardır. Dersler de buna göre bölümlere ayrılmaktadır.

	2. ders: Aile ahlakı	ahlakın direğidir. Anne baba kutsaldır. Onların değerini kavrama. Çocuklar da anne baba için çok değerlidir. Nine ve dedelerimize saygı duymalıyız. Kırgız geleneğindeki “Ceti atasın bilüü” (Yedi atasın bilme) kavramının açıklanması. Hepimiz aile ecdatlarımızı; soyumuzu bilmeliyiz. Onlara saygı göstererek, dua ile anmalıyız. Akraba ve yakınlarla saygı gösterme.
II. Sınıf (8 yaş)	I. Çeyrek; 1. ders: İyman kavramının açıklanması	İyman, ahlak kavramının 1. sınıfta yapılan açıklamalara göre daha detaylı ve örneklerle açıklanacak. Vicdan, ahlak, büyüklerin sözünü dinleme, terbiyeli olma kavramlarının ve “Ahlaklı çocuk memleketin geleceğidir” sözünün açıklaması verilecek. I. Sınıfta işlenen konuların tekrarı yapılacak.
	IV.Çeyrek; 21. ders: İyman insanlığın manevi kaynağıdır	“Adep Sabagı” bana ne öğretti? Hangi güzel alışkanlıkları kazandım ve hangi kötü alışkanlıklardan kurtuldum? Her öğrenci derse aktif katılım gösterecek. Her öğrenci izlenimleriyle ilgili bu derse özel olan ”Adep Günlüğü”nde not tutar. Yılsonunda öğretmen her öğrencinin ahlak notunu verir?
III. Sınıf (9 yaş)	19. ders – Oruç	Oruç kavramının açıklanması verilecek. Ramazan ve Kurban Bayramlarının mahiyeti ve önemi anlatılacak. Bu bayramların Kırgız geleneklerinde aldığı yer açıklanacak. Kırgız geleneğinin bir parçası olan ve Ramazan ayında söylenen “Caramazan” türküsünün anlamı izah edilir ve öğrenciler tarafından ezberlenir.
	20.ders: Sigara içmenin	Sigara ve benzeri bağımlı yapacak maddelerin kullanımı

	zararları	sađlıđa zararlı ve insanın manevi dűnyasını kűreltir. Konu őrneklerle açıklanacak ve anlatılacaktır.
IV. Sınıf (10 yaş)	9. ders: Dűnya dinleri	İslam, Hıristiyanlık ve Budizm hakkında genel bilgi verilir. Kuran İslam dininin kutsal kitabıdır. Hz. Muhammed hakkında bilgi verilecek.
	10. ders: İslam Ahlakı	İslam dininin temel kaynaklarında yer alan anne babaya saygı, ۆlenlerin ruhunu rahmetle anma ve dedikodu, hırsızlık, iki gibi kűtű alışkanlıkların őrneklerle açıklanması.
	17. ders: ۆlenlerin ruhunu rahmetle anmak ve saygı duymak	ۆlen insanı son yolculuğuna saygı ile gűndermek diğer insanlar için farzdır. Defin merasiminin kuralları ve bař sağlığı dileme kuralları. ۆlenin ruhuna Kuran okumak ve mezar ziyaretleri hakkında bilgi verilecek.

V. – VII. Sınıflar “Muras” (Milli ve Manevi Değerler) ۆnitesi

V. Sınıf (11 yaş)	III. eyrek: 1. ders: Giriř – Muras ۆnitesinin gűrevleri ve amaçlarının açıklanması; ۆrf-adette yardımseverlik; Oruç ve onun ۆzellikleri	Oruç kavramının açıklaması yapılacak. Ramazan ayında verilecek Fıtır Sadakasının anlamı ve ۆnemi anlatılacak Yardımseverlik imanın esasıdır. Yardıma muhtaç olanlar kimlerdir? Kırgız halkının Allah’tan medet umma, dua etme, Allah rızası için yemek verme, iftar yemekleri verme geleneğinin yardımseverlik açısından ۆneminin açıklanması. Aramızda zorda kalan, kendi gelirlerini karşılamayan, yardıma muhtaç olan insanların var olduğu ve onlara yardım etmenin bűyűk sevap olduğu konusunda bilgi verilecek
	IV. eyrek: Halk pedagojisi ve ahlak ۆnitesi	Műnazara

VI. Sınıf (12 yaş)	I. Çeyrek: 3. ders: Kırgızistan'daki ziyaret yerleri. Türbeler.	Kutsal ziyaret yerleri ve türbeler hakkında bilgi verilecek. Kırgızistan'ın bölgesinde yer alan Manas'ın türbesi, Burana Minaresi, Süleyman Dağı, Taşrabat, Kurmanbek'in Koş Arık türbesi v.b. yerlerin tarihi bilgisi verilecek ve önemi açıklanacak.
VII. Sınıf (13 yaş)	IV. Çeyrek: 7. ders: Yarın kıyamet kopacaksa da, bir ağaç dikmelisin; Hz. Peygamberimizin hadisleri ışığında konunun açıklanması.	“İyi insandan bahçe kalır” atasözünün anlamının açıklanması. Fidan dikmenin, sahip olduğumuz ormanların korunması gerektiği, onların yararı ve önemi üzerinde sohbet yapılacak. Hz. Muhammed'in “Yarın kıyamet kopacağını bilsen de bir fidan dik” hadisinin anlamı ve önemi açıklanacak.
VIII. Sınıf “İnsan” Ünitesi		
VIII. Sınıf (14 yaş)	II. Çeyrek: 6. ders: İnsanı insan yapan ahlaktır	Etik – ahlak bilimidir. Ahlak biliminin ortaya çıkışı, tarihi gelişimi hakkında bilgi verilecek. Milli ahlak eğitim anlayışının oluşumu ve gelişimi. İnsanın ahlakı onun iç dünyasının aynasıdır. Ferdin kendisi, ailesi, vatanı ve insanlık önünde ahlaki görev ve sorumlulukları. “Cakşı kız cakadağı kunduz, cakşı uul asmandağı cıldız” atasözünün ahlaki yönden anlamı ve açıklanması.
IX. Sınıf “Aile” Ünitesi		
IX. Sınıf (15 yaş)	I. Çeyrek: 2. ders: Nikâh ve aile kütüğü	Nikâh ve aile kavramı açıklanacak. Kırgız ailesinin tarihi gelişim serüveni. Dinin nikâh, aile, yaşam tarzına, örf-adetlerine ve hayat anlayışına gösterdiği etkisi ve öneminin açıklanması. Nikâh ve düğün adabı. Ailede aile üyelerinin bir

		birleriyle olan ilişkilerini ve sorumluluklarını hakkında bilgi vermek.
X. Sınıf “Etnopedogoji” Ünitesi		
X. Sınıf (16 yaş)	IV. Çeyrek: 9. ders – Halkın geleneksel dini inançları	Kırgız halkının bir millet olarak özellikleri, değer yargıları, dünya bakışı ve sosyal ilişkilerde benimsediği kriterler.
	IV. Çeyrek; 16. ders – Kırgız halkının ahlak anlayışı.	Kırgız halkının milli ahlak anlayışının temel özellikleri. Milli eğitim anlayışını şekillendiren unsurlar. Bu unsurlar ve gelenekleri korumak, kullanmak ve geliştirmek.
	IV. Çeyrek; 23. ders: Kırgız halkının geleneksel inançları.	Kırgız halkının eski geleneksel inançları. Animizm, Fetişizm, Şamanizm, Kozmolojik üç kutsal anlayış; Yaratan – Tabiat – Birey.
	IV. Çeyrek; 24. ders – Tanrıçılık – Kırgız halkının eski inancı.	Tanrıçılık Altay – Türk halklarının eski inancıdır. Tenir Ata ve Umay Ene anlayışları. Tanrıçılık din biliminin ahlaki ve çevreyle ilgili anlamı.
	IV. Çeyrek; 25. ders: Toplumda İslam’ın yeri.	İslam dininin Kırgız toplumu içinde, gelenek – göreneklerinde ve dünyaya bakış açısında aldığı yeri ve önemi. Kutsal kitabı. Kuran’da eğitim ve ahlakla ilgili ilkeler. Hz. Muhammed’in hayatı ve örnek şahsiyeti.
	IV. Çeyrek; 26. ders – Gelenekler ve din	“Kırgız halkının örf- adetleri ve din ilişkisi” konusunda müzakere dersi yapılacaktır.
XI. Sınıf “Medeniyet” Ünitesi		
XI. Sınıf (17 yaş)	I. Çeyrek: 9. ders: Kültürün bir unsuru olarak din	İslam, Hıristiyanlık, Budizm ve Yahudilik hakkında genel bilgiler. Bu dinlerin maddi ve manevi dünyaya getirdikleri kazanımlar. İslam dininin kültürel, ahlaki ve manevi

		özellikleri. Hadisler, insanlığın kültürel, ahlaki ve eğitsel zenginliğidir. Hz. Muhammed'in ahlak ilkeleri.
	IV. Çeyrek: 23.ders: Manevi değerlerimizi nasıl koruyabiliriz?	Münazara

İlk ve orta öğretimde okutulan “Adep Sabagı” dersinin müfredatında dini bilgiler sistematik olarak yer almamıştır. Ayrıca konuların öğrencilerin yaş özelliklerine uygun olarak dağıtılmadığını görmekteyiz. İlköğretimde yani 7 -10 yaş arasındaki öğrencilere dini konular yaş özelliklerine uygun olarak seçilmediğini III. Sınıfta Oruç hakkında, IV. Sınıfta Dünya Dinleri hakkında çok fazla, ancak yüzeysel bilgilerle yetindiğini görmekteyiz. Ayrıca IV. Sınıf öğrencisinin ölüyü rahmetle anma konusunda işlenecek olan defin merasimi kurallarını nasıl anlayacağı da tartışılır. Dini bilgiler detaylı olarak anlatılmak yerine sadece Kırgız kültüründe aldığı yer ve edindiği önem derecesinde ele almaktadır.

“Adep sabagı” dersinin müfredatı incelenirken dikkatimiz çeken diğer bir husus, X. Sınıf “Etnopedogoji” ünitesinin IV. Çeyrek 24. derste Tanrıçılık anlayışına yer verilmiş olması ve eskiden beri Kırgızların inandığı din olarak öğrenciye aktarılmasıdır.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere orta öğretimde “Adep Sabagı” Kırgız kültür ve geleneğinin ağırlıkla işlendiği bir derstir. Bu kültür ve gelenek İslami ahlak kurallarıyla desteklenmektedir. Aynı zamanda İslam'a karışmış olan bazı hurafeler de müfredatta yer almaktadır.

Din kültürüyle ilgili konularda İslam dininin diğer dinlere göre daha çok ele alındığı görülmektedir. Hz. Muhammed ve kutsal kitap Kur'an hakkında öğrencilere sınırlı da olsa bilgi verilmiştir.

“Adep Sabagı” dersi ile ilgili yeni programlar ve öğretmenler için kılavuz metodolojik kitapların yeni baskıları hazırlanmakta ve basılmaktadır. “Adep Sabagı” ders

kitabı sadece ilköğretim (I. ve IV. Sınıf) sınıflarına Kırgızca çıkartılmıştır. Orta öğretimde öğretmenler için “Adep Toptomu” (Adap Mecmuası) ders kılavuzu yayına hazırlanmış, ancak çok sınırlı sayıda yayımlanabilmiştir.

Geçen yıl Rusya Federasyonunda din eğitimi veren kurumların resmileştirilmesi meselesi gündeme gelirken, Kırgız Cumhuriyetindeki pek çok kurum da bu gündemden etkilenerek okullarda din eğitimi sorununu tekrar gündeme taşımıştır. Bu bağlamda Bişkek’te bir basın toplantısı düzenlenerek, farklı kurum ve kuruluşlarda görev yapan uzmanlarca, dini gelişimin devlet tarafından kontrol altına alınmasını istemiştir. Bu toplantıda din eğitiminin önemi vurgulanarak Din eğitiminin okul programına konulması gerektiğiyle ilgili şu görüşler belirtilmiştir: “Dinin her geçen gün ülkede etkisinin arttırdığı kabul edilmelidir. Yapılan araştırmalara göre, toplumsal istikrarı tehdit eden İslam dini değil, inananların dini temelleri bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Kırgızistan’a iman ve milli gelenek ve göreneklerin sentezi lazımdır. Bu yüzden, İslam kültür ve medeniyet unsurlarını okul ders programlarına konulması gerekir. Rusya Federasyonunda olduğu gibi, Medreselerin sınava tabi tutuktan sonra resmileştirilmesi gerekir. Böylece medreselere diploma verme yetkisi verilerek, medreselerin de örgün eğitim içinde sistematik olarak yer alması gerekir.”

Daha önce bu ilahiyatçı uzman grup, din derslerinin üniversitelerde seçmeli ders olarak eğitim programına girmesini teklif etmiştir.

Görüldüğü gibi din eğitimi konusu Kırgız eğitim sisteminin değişen şartlara göre güncelliğini korumakta ve en önemli problemlerden biri olarak kabul edilmektedir.

C. KIRGIZİSTAN EĞİTİM SİSTEMİNDE DERS KİTAPLARI

1. Eğitim Mevzuatlarında Öğretim Materyalleri

Bağımsız devletler komünist rejimin çöküşü ile zamana ve yeni hayat şartlarına uygun bir ideoloji arayışı içine girmişlerdir. Kırgızistan da bu doğrultuda milli zenginliklere başvurmuştur.

Eğitimin esas dayanağı milli ideolojidir. Devletimizin bağımsız olmasının üzerinden zaman geçmiş olmasına rağmen hala milli ideoloji belirlenememiştir. Milli ideolojinin temeli nedir? Manas'ın öğütleri mi? Halkın örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri mi? Veya dini değerler mi? İşte bu boşluğu doldurmak günümüzün esas problemlerinden biri olarak güncelliğini korumaktadır.

Eğitimdeki yenilenme, sadece Kırgızistan'a özgü bir olay değildir. Bu, dünyanın çağdaşlaşma sürecinde toplumların değişmesinin bir parçasıdır. Kısa zamanda ülkede eğitim değişiminin önemini kavranmasında ve uygulamasında büyük yol kat edilmiştir. Fakat eğitimin değişim sürecinde birçok zorluklarla karşılaşmaktadır. Öğretmenler, veliler ve toplum her zaman değişimi kabullenmeye hazır olmamasının yanında maddi yetersizlikler de sürecin düzgün işlemesine engel olmuştur. Bu kriz durumu, özellikle 1992-1996 yılları arası belirginleşmiştir. Bu dönemde ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçmesinde güçlükler yaşanmıştır. Bu ise okullarda da olumsuz etki yaratmış. Ders kitapları, öğretmen kılavuzları, yeni eğitim hakkında kaynaklar, ders araç gereçlerinin yetersizliği, yoksul aile çocuklarının okula gidememesi, okulun maddi imkânlarının yetersizliği ve aylarca öğretmenlerin maaş alamaması gibi olumsuzluklar yaşanmıştır.²⁵

1996 yılından sonra ülkede hızlı bir değişime gidilmiş, Kırgız eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler okul reformu, programları ve ders kitaplarını yenilemekle başlamıştır. Ancak Eğitim Bakanlığı'nın en büyük sorunu öğrencileri ders

---

²⁵ Miroshichenko, "Teoriya i Praktika Obnovleniya Obrazovaniya Kirgizstana v Period 1991-1996gg", (1991-1996 yy. arası Kırgızistan Eğitim Sisteminin Yenilenmesinin Teori ve Pratiği), Doçentlik Tezi, Bişkek 1998, s.12

kitaplarıyla donatmak olmuştur. Hâlihazırda da Kırgız eğitim sisteminde okullara ders kitaplarını sağlamak en önemli problemlerden biridir. Ders kitaplarını basma ve yayınlama faaliyetleri bağımsızlıktan sonra bir müddet duraklamış ve geçiş döneminde kitap basımı nerdeyse durmuştur.

1992–1997 yıllarında okullara ders kitapları sağlama konusunda Sovyetler Birliği döneminde oluşan sistem tamamen çökmüştür. 1992 yılında devletin bütçesinden ayrılan parayla 70 çeşit ders kitabı 4 milyon nüshayla basılarak yayınladıysa, bu sayı 1993 yılında 19 çeşit, 1994 yılında 13 çeşit, 1995 yılında 19 çeşit ders kitaplarının toplamı sadece 2 milyon 695 nüshayla yayınlanabilmiştir.²⁶ Diğer bazı derslik kitapları da ya yazarların kendi maddi imkânlarıyla ya da çeşitli ülkelerden gelen yardımlar aracılığıyla basılabilmektedir.

Ülkedeki okullara ders kitaplarını sağlama sorununu aşmak için Eğitim Bakanlığı pek çok çareye başvurmuştur. Onlardan biri de Rus dilinde eğitim veren okullara Rusya'dan ders kitapları getirmek olmuştur. 1998-2004 yılları arasında Rusya'dan 187 çeşit 380 bin 587 nüsha ders kitabı getirtilmiş ve okullara dağıtılmıştır. Özbek dilinde eğitim veren okullarda ise 1997 yılında Oş'taki Kırgız – Özbek Üniversitesinin bünyesinde ülkenin eğitim anlayışına uygun ders kitaplarını düzenleme ve tercüme etme merkezi kurulmuştur. Bu merkez yardımıyla Özbek dilinde eğitim veren okullar 39 çeşit 457 bin 300 nüsha ders kitabı hazırlanmış ve dağıtılmıştır.²⁷

Kırgız dilinde eğitim veren okullara da ders kitaplarını sağlamada maddi yetersizlikten dolayı güçlüklerle karşılaşmıştır. Verilen eğitimin yeni iletişim ve küresel çağa uygun içerikteki ders kitaplarıyla işlenmesi en önemli sorunlardandır. Bu sorunu aşmak için Kırgız Cumhuriyeti hükümetinin kararıyla, bilim adamlarından oluşan bir komisyon “Okuu Kitebi” (Ders kitabı) proje üzerinde çalışarak, günümüzde okutulmakta olan 124 ders kitabının yeni eğitim standartlarına uygun olup olmadığını incelemiştir. Buna göre bu ders

---

²⁶K. Usupova, Abalın Kanday Okuu Kitebi? *Kut Bilim Gazetesi*, 28 Temmuz 2006, №28, s. 3

²⁷ K. Usupova, a.g.m, s.3

kitaplarından 41 ders kitabı kullanılamaz, 37'si ise baştan sona düzeltilecek ve 46'sı Eğitim Standartlarına uygun kararı verilmiştir.²⁸ Eğitim sisteminin en önemli sorunu bağımsız Kırgızistan'ın kendi ideolojisine göre eğitim sistemini yeniden yapılandırmak ve müfredatın da yapılanmaya göre yeniden düzenlenmesi konusu teşkil ettiği görülmektedir. Ancak, müfredatın yeni sürece göre düzenlenmesi mümkün olmakla beraber, bu müfredata uygun ders kitaplarının hazırlanması, basımı ve dağıtımı gibi sorunlar, ekonomik durumun elverişsiz olması nedeniyle hala devam etmektedir.

Diğer bir sorunun da yeni müfredata uygun kitapların kısıtlı olduğundan bazı derslerin Sovyet döneminden kalmış ders kitaplarıyla idare ediliyor olmasıdır. Çağımızın ihtiyaçlarına uygun ders kitaplarını hazırlama, basma ve halkın hizmetine sunma gibi faaliyetler çok sınırlı ölçüde yapılabilmektedir. Bu sorun ekonomik duruma bağlı olarak güncelliğini hala korumaktadır.

Ders kitaplarını devlet seviyesinde kontrol etmek amacıyla 27 Şubat 2006 yılında Eğitim Bakanlığının 93 sayılı kararıyla "Yeni nesildeki ders kitapları hazırlama ve düzenleme Kürsüsü" (*Canı muundagı okuu kitepterin dayardoo cana basıp çıgaruunu iretteştirüü keneşi*) kurulmuştur. Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının 15 Eylül 2005 yılındaki 438 sayılı " Fen bilimlerindeki Rusya'nın ders kitaplarını ülkenin şartlarına göre yeniden düzenleme" kararıyla da faaliyetler yürütülmektedir.²⁹

Ders kitaplarıyla ilgili diğer bir husus da "ıcaraga berüü" (Kiralama) konusudur. 1998 yılında devletin bütçesinden ders kitaplarını basma ve yayınlamak için 10 milyon som para belli bir müddet içerisinde geri vermek şartıyla ayrılmıştır. Bu parayla ve Asya Geliştirme Bankasından alınan kredilerle yeni ders kitapları basılmış ve okullara kiraya verilmiştir. 2000-

---

²⁸ K. Usupova, a.g.m, s.3; Rita Bolotbek Kızı, Canı Okuu Cılına Canı Okuu Kitepter, *Kut Bilim Gazetesi*, №20, 2 Haziran 2006, s. 2

²⁹ http://newskg.narod.ru/kut/06/0728_3.htm

2006 yılları arasında okuldaki ders kitaplarının kiralarından elde edilen paraya 79 çeşit 2 milyon 904 bin 800 nüsha kitap ve 15 çeşit 19 bin nüsha ders kılavuzu basılmıştır.³⁰

Okullara ders kitaplarını sağlama konusundaki sorunların aşılması için birçok alanda çalışmalar yürütülmekte, çeşitli projeler yapılmaktadır. Bunların biri de Dünya Bankası tarafından finanse edilen ‘Ayıldık Bilim Berüü’ (Köy Eğitimi/Köy Okulu) projesidir.

Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığınca yürütülen ve kırsal kesimlerdeki eğitim faaliyetlerini canlandırmayı amaçlayan ‘Ayıldık Bilim Berüü’ projesi* kapsamında ‘Ders Kitapları ve Ders Kılavuzları’ adıyla yürütülen kampanyada Kırgızca eğitim veren okullara 4 çeşit ders kitabının 160 bin nüshası 378 bin dolara, Özbekçe eğitim veren okullara 12 çeşit ders kitabının 996 bin nüshası 209 bin dolara; Tacikçe eğitim veren okullara da 9 çeşit ders kitabı 14 bin dolara; Rusça eğitim veren okullara ise 4 çeşit ders kitabının 40 bin nüshası 200 bin dolara mal olmuştur.³¹ Burada Kırgızca dışındaki kitaplar okulun eğitim diline göre çeşitli ülkelerden satın alınmıştır. Örneğin, Rusça eğitim veren bir okula Rusya’dan, Özbekçe Eğitim veren okula da Özbekistan’dan ders kitapları satın alınmıştır.³² Söz konusu ders kitapları ‘Ayıldık Bilim Berüü’ projesi kapsamında 2006-2007-öğretim yılında Oş, Calalabat ve Batken illerine ve Issık Köl ve Talas gibi pilot bölge olarak seçilen illere dağıtılmıştır.

Uzmanlar bu durumun Kırgız eğitim sisteminde ideolojik boşluk oluşturduğunu, dolayısıyla öğrencilerin Rusça Eğitim veren okullarda Rusya Federasyonu ideolojisine göre, Özbekçe eğitim veren okullarda ise Özbekistan Cumhuriyeti ideolojisine göre yetiştirilerek ülkenin eğitim politikasıyla çeliştiğini belirtmektedir.³³

³⁰ Mektep cana Koom, *Kut Bilim* Gaztesi, 21 Mart, 2008, No: 09, s. 2

* Ayıldık Bilim Berüü Projesi: Dünya Bankası tarafından finanse edilen bu proje 2005 yılından itibaren faaliyet yürütmektedir. Kırgız Cumhuriyeti halkının %65’i köylerde, okullarının ise % 85’i köy okulları oluşturmaktadır. Köylerdeki eğitim sistemini yeniden yapılanma sürecinde tekrar ele almak ve onlara yeni şartlara göre düzenlemesini amaçlayan bu proje 5 unsurdan oluşmaktadır. 1. “Öğretmenlerin haklarını koruma”, 2. “Genç öğretmene destek”, 3. “Eğitim alanını geliştirmek için okul kredileri”, 4. “Ders kitapları ve ders kılavuzları”, 5. “Bütçe ve stratejik plan”

³¹ “Bayandama”, *Kut Bilim* Gazetesi, 17 Ağustos, 2007. No: 31 (10256), s. 2

³² “Bilim Kaçan Taktalıp Tazarat”, *Agım* Gazetesi, 4 Mart, 2008. No: 16 (577), s.11

³³ Sovetbek Baygaziev, “Kayırılıu”, *Kut Bilim* Gazetesi, Sayı 21, 1 Haziran 2007, s. 7-8

Okullara ders kitapları sağlama konusundaki bazı sorunları Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneşi (Yüksek Meclis) Milletvekili, Eğitim Komisyonu Başkanı Bektemir Murzaibraimov şu şekilde özetlemektedir:

*Yeni eğitim – öğretim yılında 96 bin öğrenci okula başlamışsa, onlar için 96 bin kitap basılmış değil. Devlet bütçesinden ayrılan 80 milyon som ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Okullarda Eğitim gören 1 milyon 200 bin öğrenciye fert başına 80 som kitap harcama parası tahsis edilse bile, bir öğrenciye bir kitap dahi isabet edemeyeceği ortadadır. Bu yüzden daha önceki yıllarda olduğu gibi, kitapları satmayı ve onları kiralamayı tekrar gündeme almamız gerekmektedir. Devletin ekonomik durumu ders kitaplarının tamamını basmaya ve okullara ücretsiz dağıtmaya el verinceye kadar böyle devam etmeliyiz. Ancak bu şekilde her öğrencinin ders kitabı ihtiyacını karşılayabiliriz.*³⁴

Kırgız Cumhuriyeti Eski Eğitim Bakanı Kanıbek Osmonaliev Bakanlar Kurulu toplantısında okullara ders kitaplarını sağlama konusunda şunları belirtmektedir:

*2006 yılında 1 milyon 193 bin 397 nüsha 67 çeşit ders kitabı Amerikan Fakirlikle Mücadele Vakfı, Dünya Bankası gibi çeşitli mali destekçilerle basıldı ve satın alındı. Şu anda 1 milyon 328 bin 410 nüsha 23 çeşit ders kitabını basma konusunda gerekenler yapıldı ve bunun neticesinde okullarımızın ders kitaplarıyla donatılma oranı % 74'ten % 85'e yükselmiş oldu.*³⁵

Eğitim kurumlarındaki müfredatın hazırlanması ve bu müfredata uygun ders kitaplarının telifi Eğitim Bakanlığının belirlediği standartlara göre uzmanlar tarafından yapılmaktadır. Uzmanlar tarafından yazılan ders kitapları Kırgız Eğitim Akademisi tarafından düzenlenen yarışma neticesinde seçilir, seçilen ders kitapları Eğitim Bakanlığı tarafından onaylandıktan sonra ders kitabının basımı konusunda ihale yapılmaktadır. Çeşitli basımevleri ihaleye katılır ve ihaleyi kazanan şirket kitapları basma ve yayınlama hakkına sahip olur.

³⁴ “Mugalimderdi Korgooçu Mıyzamdar Kanday Atkarılıuda”, *Kut Bilim* Gazetesi, 5-Ekim 2007, No 37, s. 4

³⁵ “Bayandama”, *Kut Bilim* Gazetesi, 23 Şubat 2007, No: 7, s.6

Eğitim Bakanlığı “*Bizim milyon nüshalı ders kitaplarını basmada sadece bir yayınevinin gücü yetmez. Küçük yayınevlerinin ise büyük sayıdaki kitapları basmaya matbaacılık imkânı yok*”³⁶ ifadeleriyle tüm ders kitaplarını basımı konusunda ihaleyi kazanan yayınevinin bile yetersiz olduğunu belirtmektedir.

1999 senesinde ülkenin milli ideoloji ve benimsediği politika gereği ders kitapları ve kullanma kılavuzlarıyla ilgili yarışma düzenlenmiştir. Bu yarışmaya 139 çeşit ders kitabı ve 49 kullanma kılavuzu katılmıştır. Jüri üyeleri 13 ders kitabına ve 14 kullanma kılavuzuna yayınlama hakkı vermiştir. Bu etkinlik 2004–2005 yılında da devam edilerek 156 adaydan 45 ders kitabı yayınlama hakkına sahip olmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz gibi okullara ders kitaplarını yeterli derecede sağlamak devlet tarafından yürütülen çeşitli projeler kapsamında gerçekleşmektedir. Buna rağmen ders kitapları Kırgız eğitim sisteminin acil çözülmesi gereken problemlerden biridir.

2. Ders Kitaplarında Bulunması Gereken Nitelikler

Son zamanlarda öğrenme-öğretme sürecinde öğrencinin, kazanması ve hayatına transfer etmesi öngörülen bilgi ve davranışları, en kolay ve hızlı bir biçimde edinebilmesi için çok çeşitli öğretim materyalleri kullanılmaktadır. Fakat buna rağmen, bu hedefe ulaşmada, öğretmen ve öğrenci için temel araç ders kitabıdır. Çünkü ders kitapları en etkili öğretim materyali olarak; eğitim programına uygun olarak hazırlanmıştır. Eğitim programındaki amaçlar, içerik, etkinlikler ve değerlendirme özelliklerine uygun bilgiler sırayla yer almaktadır.

---

³⁶ “Bilim Berüü”, *Kabar Gazetesi*, 14 Haziran 2007, s. 5

Ders kitabı hem öğrenci, hem de öğretmen için büyük ölçüde yeterli ve kullanışlı bir kaynak olma özelliği taşır. Ders kitaplarının diğer bir özelliği de öğrencinin işlediği konuları istediği zaman, istediği yerde ve istediği tempoda tekrar etme imkânı sağlamasıdır.³⁷

Ders kitabı bilginin özünü sağladığı için öğrenci ve öğretmen açısından tartışmasız bir değerlendirme kriteri oluşturur.

a. Ders Kitaplarının Fiziki Yapısı ve İçeriğiyle İlgili Kriterleri

Kırgız eğitim sisteminde “Yeni nesildeki ders kitapları hazırlama ve düzenleme Kürsüsü” tarafından ders kitaplarının hazırlanma aşamasında göz önünde bulundurulması gereken kriterler hakkında henüz bir kitap veya düzenlemeye rastlamadığımız için Türkiye örneğindeki ders kitaplarıyla ilgili kriterlere yer verilmiştir.

Bir ders kitabının öğretimsel etkinliği özellikle üç temel değişkene okunabilirliğine, tasarımına ve içeriğine bağlıdır:

1. Ders kitabının okunabilirlik düzeyi

a. Ders kitaplarında kullanılan kâğıdın niteliği

Kitabın teknik anlamda kalitesi ana malzeme olarak kullanılan kâğıdın kalitesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle ders kitapları, mümkün olduğu kadar kaliteli kâğıda basılmalıdır.

b. Harflerin Okunabilirliği

Ders kitabı okunabilir olmalıdır. Yazı karakteri, harf büyüklüğü, cümlelerin kuruluşu okunabilirlik ölçütlerine uygun seçilmelidir.

Ders kitaplarındaki yazılar öğrencinin sınıf ve gelişim düzeyine uygun olmalıdır. Kitapların metin kısımlarında, V. Sınıf için yazılanlarda 11 punto, daha üst sınıflar için yazılanlarda ise 10 punto büyüklüğündeki harfler kullanılmalıdır.

---

³⁷ C. Tosun, R. Doğan ve A.Korkmaz, *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, Nobel Yayınevi, Ankara 2001, s. 31

2. Ders kitabının tasarımı: düzenlenmesi ve dış görünümü

a. Resim, Grafik ve Şemaların Kullanılması

Ders kitaplarında, öğrenciye aktarılan konu alanı ile ilgili bilgilerin daha iyi anlaşılıp özümsemesinde; öğrencide yaratıcı, eleştirel, üretici düşüncenin geliştirilmesinde ve problem çözme becerisi kazandırılmasında resim, tablo, grafik ve şemaların kullanımı, büyük bir önem taşır.

Ayrıca grafik ve şemaların ilgi çekiciliği, resimlerin kalitesi, fotoğrafların canlı ve gerçeğe yakınlığı da öğrencinin ders kitabına olan ilgisini artırır.

b. Kapak Tasarımı

Bir ders kitabının düzenli, tertipli ve görünüş açısından kaliteli olması, öğrencinin onu istekle okumasını sağlar.

Ders kitaplarının kapağı sert ve yıpranmayan kartondan yapılmalıdır. Başka bir önemli husus ise kapak rengidir. Ders kitabı kapağının rengi önemsiz bir ayrıntı gibi görünse de renklerin sesler gibi insanlar üzerinde çeşitli duygular uyandırdığı unutulmamalıdır. Bu anlamda ders kitabının kapak tasarımı da çok önemlidir.³⁸

Yukarıda belirttiğimiz kriterlere göre ders kitabı dış görünümü açısından öğrenciyi okumaya heveslendirmeli, resim ve tablolarla da öğrencinin eleştirel, yaratıcı yönleri gelişmelidir. Modern eğitim, okuma-yazma alışkanlığının, ancak ilkokullarda verilebildiği ve bu konudaki başarının çeşitli ilkeleri arasında, kitabın okuma hevesi uyandırıcı bir görünüm ve tasarım içinde hazırlanması gerektiği hususunun çok mühim olduğuna dikkat çekmektedir. Renkli, kâğıt kalitesi yüksek ve çocuğun ilgisini çekecek resimlerle bezenmiş kitap kapağı, şüphesiz belli bir amaçla hazırlanmış ders kitabının ilk göze çarpan özelliğidir.

---

³⁸ C.Tosun, R.Doğan ve A.Korkmaz, a.g.e, s.31-45

3. Ders Kitabının İçeriğiyle İlgili Kriterler

Ders kitabı, tüm modern araç-gereçlere rağmen öğretmenin vazgeçemediği bir öğretim materyalidir. Bu materyalin öğrenme-öğretme ortamına katkıda bulunabilmesi için birtakım niteliklere sahip olması gerekmektedir. İyi bir ders kitabında bulunması gereken niteliklerin biri biriyle tutarlılık göstermesi gerekir. Bunun yanı sıra; iyi organize edilmiş bir öğrenme materyali özelliklerine sahip olması, görsel unsurlarla desteklenmesi ve öğrenmede devamlılık sağlaması da önemlidir.

Ders kitabında içerik öğrenme ilkeleriyle tutarlı olmalıdır. İçerik basitten karmaşığa, somuttan soyuta, kolaydan zora doğru olmalıdır. Ders kitaplarının içerikleriyle ilgili önemli gördüğümüz hususları belirtelim.

a. Konular güncel ve gerçeğe uygun olmalıdır

Ders kitaplarındaki konular güncel bilgiler veren ve günlük yaşamla bağ kurarak yeni bilgiler sunan bir yapıda olmalıdır. İçinde bulunduğumuz enformasyon çağına uygun, gerçekle bağdaştırılabilecek konular verilmelidir.

Konular, kuru bilgilerle doldurulmamalı; toplumun değerlerini, çağdaş değişme ve gelişmelerini yansıtmalıdır.

b. Metinler öğrenciyi öğrenmeye teşvik etmeli

Merakını ve ilgisini arttıracak seviyede olmalı. Etkili ders kitabında bulunan metinler öğrencinin ilgisini çekmeli, öğrencide derse karşı ilgi uyandırmalıdır.

Öğrencinin kendi kendine öğrenmesi için fırsatlar sunabilmelidir. Öğrencilere çeşitli yönerge, açıklama ve ipuçları verilmelidir. Öğrencinin kendi kendini pekiştirmesini sağlamalı ve devamlı olarak güdülemelidir.

c. Öğrencinin gelişim seviyesine uygun dil ve kelime kadrosu kullanılmalı;

Kitap soyut bilgileri az, mümkün olduğunca somut, zevkli, ilgi çekici halde olmalıdır. Ders kitaplarında metnin yapısı, olayların düzenlenmesi, neden-sonuç ilişkisi, özelliklerin karşılaştırılması ve kavramların açıklaması bulunmalıdır. Bilgiler arasında kopukluk olmamalı, bağlantılar kurulmalıdır. Metinler açıklanırken sade bir dil kullanılmalı, soyut ifadeler yerine somut ve güncel bilgiler yer almalıdır. Sınıflara göre belirli sayıda kelimedenden oluşan cümleler kullanılmalıdır.

d. Yazıların imla kurallarına uygunluğu

Öğrencilerin işledikleri konuları pekiştirmesi açısından ünite sonunda sorular, açıklayıcı metinler olmalıdır. Yazıların önemli noktalarda koyulaşması veya italik olması, çerçeve içine alınması, renkli olması, altının çizilmesi, yazı karakteri de önemlidir.

Yukarıda ders kitaplarında bulunması gereken nitelikler ana hatlarıyla belirlenmiştir. Sonraki bölümlerde ders kitaplarının fiziki yapısı ve içeriğiyle ilgili kriterler esas alınarak tez konumuzla ilgili Kırgız Cumhuriyeti orta öğretim okullarındaki ders kitapları incelenecektir. Kırgız eğitim sisteminde kitap yazma kurallarıyla ilgili henüz bir kaynak olmadığı için bu kriterler esas alınacaktır.

II. BÖLÜM

KIRGIZİSTAN ORTA ÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA DİNİ TERİMLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ

A. “KIRGIZ TİLİ” ve “KIRGIZ ADABİYATI” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1998 yılında yayınlanan V. sınıf “Kırgız Adabiyatı” ve 2002’de yayınlanan VIII. ve IX. sınıf “Kırgız Tili” ders kitaplarında kullanılan kâğıt 3. hamurdur. Diğer sınıfların ve 2003’ten sonra yayınlanan kitapların kâğıtları ise 2. hamurdur. Harflerin büyüklüğü V ve VI. sınıflar için 11 punto, VII. sınıftan XI. sınıfa kadar ise 10 puntodur.

“Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarında tablo ve şema kullanılmamıştır. “Kırgız Tili” ders kitabında tablo ve şemalar kullanılmıştır.

“Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarının kapakları sert ve kaliteli kartondan yapılmıştır. “Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarının kapağında öğrencilerin gelişim düzeyine ve muhtevaya uygun resimler yer almaktadır. Örneğin, V. sınıf “Bizdin Adabiyat” kitabının ön kapağına muhtevadaki “Altın Kuş” masalında anlatılan kuşun ve kitap okuyan çocukların, IX. sınıf ders kitabında ise Kırgızistan’daki doğa manzarası, XI. sınıf ders kitabında da Manas Destanındaki kahramanlardan biri olan Kanikey’in elini açarak dua ettiği resimler konulmuştur.

“Kırgız Tili” ders kitaplarının kapaklarında da Kırgızistan’ının doğa manzaralı resimleri yer almıştır.

1. Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi

Kırgız ortaokullarında okutulmakta olan “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” ders kitapları arasından seçtiğimiz kitaplar hakkında genel bilgi aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2: “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarının Sınıflarına Göre Tasnifi

Ders kitabının adı	Sınıfı	Yazarları	Yayınevi	Basıldığı yer ve yılı
<i>Bizdin Adabiyat</i>	V. sınıf	K. Artıkbaev; B. İsakov	Kırgızistan	Bişkek 1998; 396 Sayfa
<i>Kırgız Tili</i>	V. sınıf	A. Osmonkulov; B. Ömüraliev	Bilim- kompyuter	Bişkek 2007; 187 Sayfa
<i>Kırgız Adabiyatı</i>	VI. sınıf	A.Smanbaev; N. İshekeev	Bilim- Kompyuter	Bişkek 2007; 309 Sayfa
<i>Kırgız Adabiyatı</i>	VIII. sınıf	B. İsakov; Ç. İsakova	Pedagogika	Bişkek 2002; 384 Sayfa
<i>Kırgız Tili</i>	VIII. ve IX. sınıflar için	A.İmanov; A.Kaybildaev; A.Saparbaev; B. Usubailev	Mektep	Bişkek 2002; 486 Sayfa
<i>Kırgız Adabiyatı</i>	IX. sınıf	B. Alimov	Bilim- Kompyuter	Bişkek 2007; 402 Sayfa

<i>Kırgız Adabiyatı</i>	X. sınıf	K. Asanaliev; S. Baygaziev; S. Cigitov; K. İmanaliev.	Mektep	Bişkek 2003; 358 Sayfa
<i>Kırgız Tili</i>	X. sınıf	S.Ömüraliev; R. Egemberdiev; A. Saparbaev; B. Musaeva.	Şam	Bişkek 2007; 228 Sayfa
<i>Kırgız Adabiyatı</i>	XI. sınıf	K. Artıkbaev; K. Asanaliev S. Baygazziev; K. İmanaliev; N. İşekeev; A. Muratov.	Pedagogika	Bişkek 2000; 274 Sayfa
<i>Kırgız Tili</i>	XI. sınıf	S.Ömüraliev; R.Egemberdiev; V. Musaeva .	Şam	Bişkek 2004; 188 Sayfa

2. Ders Kitabı Yazar/lar/ının Biyografisi

- a. “Bizdin Adabiyat” (V. sınıf) ders kitabının yazarları; (K. Artıkbaev; B. İsakov)

Kaçınbay Artıkbaev — Filoloji profesörü, Kırgızistan Devlet Üniversitesi Kırgız Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Başkanı, Kırgız Yazarlar ve Gazeteciler Birliği üyesi, edebiyatçı, eleştirmen, şair ve eğitimcidir.

K. Artıkbaev’in kaleme aldığı eserleri şunlardır:

1. *Adabiyattaanuu İlimine Kiriş (Edebiyat İlimine Giriş)* (yüksekokullar için okul programı). Bişkek 1997.

2. *Bizdin Adabiyat* (V. sınıf); Kırgızistan Yayınevi; Bişkek 1998. (B. İsakov ile birlikte).
3. *Kırgız Adabiyatı* (K. Asanaliev, S. Baygazziev, K. İmanaliev, N. İşkeev, A. Muratov ile birlikte), (XI. sınıf), Pedagogika Yayınevi, Bişkek, 2000.

Bektur İsakov — Talas ili Aral ortaöğretim okulu Kırgız Tili ve Adabiyatı dersi öğretmeni, Uluslar arası Aytmatov Akademisinin üyesidir. 200'den fazla bilimsel-metodolojik makalenin, ders programlarının, yazarı ve hazırlayıcısıdır. Ayrıca aşağıdaki bilimsel makaleler, yazarın önemli çalışmalarındandır:

1. *Okutup Tarbiyaloo (Okutarak eğitmek)*; Bişkek 1998.
2. *Sabat Sancırası (Aydınlık Şeceresi)*; Bişkek 2001.
3. *Manas Eposun Okutuu (Manas Destanını Öğretmek)*; Bişkek 2000.
4. *Kırgız Adabiyatı* (Ç. İsakova ile birlikte), (VIII. sınıf), Pedagogika Yayınevi, Bişkek, 2000.

K. Artıkbaev ve B. İsakov'un "Bizdin Adabiyat" (V. Sınıf) ders kitabı aşağıdaki ünitelerden oluşmaktadır:

- Ünite 1: Kırgız El Comoktoru (Kırgız Halk Masalları)
- Ünite 2: Didaktikalık Çıgarmalar (Didaktik Eserler)
- Ünite 3: Kırgız Kalkının Epikalık Murastarınan (Kırgız Halkının Destanları)
- Ünite 4: Adabiy Comoktor (Edebi Masallar)
- Ünite 5: Kırgız Fantastikasınan (Kırgız Kurgusu (Fantezi))
- Ünite 6: El Başınan Ötkön Kündör (Halkın Başından Geçirdiği Günler)
- Ünite 7: Uluu Ata Mekendik Soguş Temasınan (Büyük Vatan Savaşı Konusu)
- Ünite 8: Caratılış cana Adam (Doğa ve İnsan)
- Ünite 9: El Akındarının Çıgarmalarından (Halk Şairlerinin Eserlerinden)
- Ünite 10: Meken Cönündüğü Irlar (Vatan Hakkında Şiirler)

Ünite 11: Orus Klaasikalık Adabiyatınan (Rus Klasik Edebiyatı)

Ünite 12: Kafkaz Elderinin Adabiyatınan (Kafkas Halk Edebiyatı)

Ünite 13: Boordoş Türk Elderinin Oozeki Çıgarmalarından (Kardeş Türk Halklarının Şifahi Eserlerinden)

Ünite 14: Çogış Klassikalık Murastarınan (Doğu Klasik Eserleri)

“Bizdin Adabiyat” ders kitabının ünitelerinden de anlaşılacağı gibi daha çok masal ağırlıklı eğitici konular yer almaktadır.

b. “Kırgız Tili” (V. sınıf) ders kitabının yazarları; (A. Osmonkulov; B. Ömüraliev)

Askar Osmonkulov — Pedogoji doktorluğunu 1986 yılında, profesör payesini de 1990 yılında almıştır.³⁹

Kırgızca öğretim uzmanıdır. 40’tan fazla bilimsel çalışması, 5 monografi ve 5 metodolojik kullanma kılavuzu kitapları yayımlanmıştır.

Önemli çalışmaları şunlardır:

1. *Kırgız Tili (Kırgız Dili)* (V. sınıf) ders kitabı. Frunze, 1967.
2. *Kırgız Tilin Okutuununun Tarihi (Kırgızca Öğretiminin Tarihi)*. Mektep Yayınevi, Frunze, 1983.
3. *Razvitii Metodiki Prepodavaniye Kırgızskoga Yazıka Kak Nauki (Bilimsel Kırgızca Öğretiminin Metodolojik Gelişimi)*. Mektep Yayınevi, Bişkek, 1992.
4. *Kırgız Tili* (B. Ömüraliev ile birlikte), (V. sınıf), Bilim-kompyuter Yayınevi, Bişkek, 2007.

Boogaçı Ömüraliev — Pedogoji Doçenti (1965), Profesör (1992) payelerini almıştır.

Önemli eserleri şunlardır:

---

³⁹ Asanov, Cumanazarov, Çorotegin, *Kto est Kto v Kırgızskoy Nauke*, yayın yeri yok, Bişkek 1997, s.454

1. *Kırgız Tili* (A. Osmonkulov ile birlikte), (V. sınıf), Bilim-kompyuter Yayınevi, Bişkek, 2007
2. *Kırgız Tili (Kırgız Dili)*, (VIII. ve IX. sınıf); Bişkek, 2004
3. *Azırkı Kırgız Tilinin Tablması (Çağda Kırgızcanın Cetveli)*, (B.Üsönaliev ile birlikte), Bişkek, 2003
4. *Diktanttar Cıynagı (Dikteler Derlemesi)*, Bişkek, 1995

A. Osmonkulov ve B. Ömüraliev'in "Kırgız Tili" (V. sınıf) ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır:

Ünite 1: Baylanıştuu Kep (Bağlantılı Konuşma)

Ünite 2: Sintaksis cana Punktuaitsiya (Sentaks ve İmla)

Ünite 3: Fonetika cana Grafika (Fonetik ve Grafik)

Ünite 4: Leksika (Kelime haznesi)

Ünite 5: Morfologiya. Sözdün Morfologiyalık Bölüktörü. (Morfoloji, Kelimenin Morfolojik Parçaları)

Ünite 6: Morfologiya cana Orfografiya. (Morfoloji ve İmla)

"*Kırgız Tili*" ders kitabında konuşma sanatını geliştirme, kelime zenginliğini arttırma, morfoloji ve imla kurallarını öğretme ile ilgili konular verilmiştir.

c. "Kırgız Adabiyatı" (VI. Sınıf) yazarları; (N. İshekeev; A. Smanbaev)

Nazarkul İshekeev — Pedagoji profesörü, Kırgız Edebiyatını öğretme metotları uzmanı. 120 ilmi makalenin ve 5 monografinin yazarı.⁴⁰ Önemli eserleri şunlardır:

1. *Mektepterde Kırgız Adabiyatın Okutuununun Tarihunan.* (Okullarda Kırgız Edebiyatın Öğretmenin Tarihi). Bişkek, 1991.

---

⁴⁰Asanov, Cumanazarov, Çorotegin, a.g.e. s.290

2. *Kırgız Adabiyatın Mekteplerde Okutuununun Tarihi* (Kırgız Edebiyatın Okullarda Öğretmenin Tarihi). Bişkek, Erkin – Too yayınevi, 1994.
3. *Prozalık Çıgarmaları Mekteplerde Okutuu*, (Edebi Eserleri Okullarda Öğretmek), Bişkek, Mektep Yayınevi, 1995.
4. *Kırgız Adabiyatı* (A. Smanbaev ile birlikte), (VI. sınıf), Bilim - Kompyuter Yayınevi, Bişkek, 2007.
5. *Kırgız Adabiyatı* (K.Artıkbaev, K. Asanaliev, S. Baygazziev, K. İmanaliev, A. Muratov ile birlikte), (XI. sınıf), Pedagogika Yayınevi, Bişkek, 2000.

Aman Smanbaev — Filoloji Profesörü. 30'dan fazla bilimsel makalenin ve 4 monografinin yazarıdır. Önemli eserleri şunlardır:

1. *Bayandama Cıynagı*, (Kompozisyon Derlemesi), (V. Musaeva ile birlikte), Bişkek, 2005.
2. *Cat Cazuular Cıynagı* (Dikte Derlemesi), (V. Musaeva ile birlikte), Bişkek, 1998.
3. *Kırgız Adabiyatı* (N. İškeev ile birlikte), (VI. sınıf), Bilim - Kompyuter Yayınevi, Bişkek, 2007.

N. İškeev ve A. Smanbaev'in "Kırgız adabiyatı" (VI. Sınıf) ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır:

- Ünite 1: Eldik Oozeki Çıgarmaçılığın Kazınasınan (Halk Şifahi Eserler Mirası)
- Ünite 2: Eldik Epostor (Halk Destanları)
- Ünite 3: El Akındarının Çıgarmalarından (Halk Şairlerinin Eserleri)
- Ünite 4: Akın-Cazuuçular Kayra İştrep Çıkan Çıgarmalardan (Şair ve yazarların yeniden yorumladığı eserler)
- Ünite 5: Kırgız Fantastikası (Kırgız Edebi Kurgusu (Fantezisi))
- Ünite 6: Kırgız Elinin Ötkön Turmuşunan (Kırgız Halkının Geçmişi)
- Ünite 7: Canı Turmuş, Soguş Teması (Yeni Hayat, Savaş Konusu)

Ünite 8: Caratılış, Can- Canıbarlar Cönündö (Doğa ve Canlılar Hakkında)

Ünite 9: Adep-Ahlak Temasının (Ahlak konuları)

Ünite 10: Çığış Elderinin Taalim-Tarbiya Murastarınan (Doğu Halklarının Eğitici Mirasları)

Ünite 11: Çığıştın Nuskaluu İkayalarından (Doğunun İbretli Hikâyelerinden)

Ünite 12: Boordoş Elderdin Oozeki Çıgarmalarından (Kardeş Halkların Şifahi Eserlerinden)

d. “Kırgız Adabiyatı” (VIII. sınıf) yazarları: (Ç. İsakova; B. İsakov)

Çolpon İsakova — Filolog ve Kırgız adabiyatı özel öğretim uzmanıdır. KMUU'nun (Kırgız Devlet Üniversitesi) Kırgız Filolojisi ve Muhabirlik Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamlayıp (1988), Kırgız Bilim Enstitüsü'nde yüksek lisans yapmıştır (1998). Bilimsel-metodolojik çok sayıda makalesi vardır.⁴¹

1. *Kırgız Adabiyatı* (B. İsakov ile birlikte), (VIII. sınıf), Pedagogika Yayınevi, Bişkek, 2002.

2. *Kırgız Tili* (III. sınıf); Bişkek, 1998.

Ç. İsakova ve B. İsakov'un “Kırgız Adabiyatı” (VIII. sınıf) ders kitabının üniteleri:

Ünite 1: Kırgız Elinin Bayırkı Cazma Estelikleri (Kırgız Halkının Yazılı Abideleri)

Ünite2: Kırgız Elinin Oozeki Körköm Kazınası (Kırgız Halkının Şifahi Mirasları)

Ünite 3: Orto Kılımdağı Adabi Murastardan (Orta Asırdaki Edebi Miraslar)

Ünite 4: Ulaşka Aylangan Akındardın Murastarınan (Efsaneye Dönüşen Şairlerin Mirasları)

---

⁴¹ B. İsakov ve Ç. İsakova, *Kırgız Adabiyatı (VIII. Sınıf)*, Pedagogika Yayınevi; Bişkek 2002, s. 385

Ünite 5: XIX-XX Kılımdağı El İrçılarının Çıgarmaçılığı (XIX-XX Asırdaki Halk Şairlerinin Eserleri)

Ünite 6: Türk Elderinin Murastarınan (Türk Halk Miraslarından)

Ünite 7: Bayırkı Kıtay Poeziyasınan (Eski Çin Manzumu)

Ünite 8: Çıgış Klassikasınan (Doğu Klasiklerinden)

Ç. İsakova ve B.İsakov'un Kırgız Adabiyatı (VIII. Sınıf) ders kitabında Kırgızların yazılı abidelerinden örnekler, XIX-XX asırdaki şairlerin eserleri, Doğu ve Çin edebi miraslarında işlenen konular ele alınmıştır.

e. “Kırgız Tili” (VIII ve IX. sınıf) ders kitabının yazarları; (A. Saparbaev; A.İmanov; B. Usubailev; A. Kaybıldaev)

Asankan Saparbaev — Filoloji doçenti. Önemli eserleri şunlardır:

1. *Kırgız Tili* (S. Ömüraliev, R. Egemberdiev, V. Musaeva ile birlikte), (X. sınıf), Şam Yayınevi, Bişkek, 2004.
2. *Kırgız Tili* (A. Kaybıldaev, A. İmanov, B. Usubailev ile birlikte), (VIII ve IX. sınıflar), Mektep Yayınevi, Bişkek, 2002.

Akeş İmanov — Filoloji profesörü. Kırgız Tili sentaksı (grameri) alanında uzmandır. 110 bilimsel ve metodolojik makalesi basılmıştır.

Onun bazı bilimsel makale ve eserleri şunlardır:

1. *Kırgız Tili* (Filoloji Fakültesinin öğrencileri için). Frunze, 1990.
2. *Kırgız Tilinin Sintaksisi* (Filoloji Fakültesinin öğrencileri için). Bişkek, İlim Yayınevi, 1995.
3. *Kırgız Tili*, Mektep yayınevi, Bişkek, 1982.
4. *Kırgız Tili* (A. Kaybıldaev, A. Saparbaev, B. Usubailev ile birlikte), (VIII. ve IX. sınıflar), Mektep Yayınevi, Bişkek, 2002.

Beyşebay Usubaliev — Filoloji bilimleri profesörüdür. Uluslararası Aytmatov Akademisinin üyesidir. Kırgız dilinin leksikolojisi alanında uzmandır. 30'dan fazla bilimsel ve 2 monografik eserleri yayımlanmıştır.⁴²

Önemli çalışmaları şunlardır;

1. *Antonimder Cana Alardı Okutuu*, (Antonimler ve Onları Öğretmek), Frunze, Mektep Yayınevi, 1987.
2. *Körköm Çıgarmaga Lingivistikalık İlik*, (Edebi Esere Dilci Olarak Bakış) Bişkek, 1994.
3. *Kırgız Tili* (VIII ve IX. sınıf), Frunze, Mektep Yayınevi, 1989.
4. *Kırgız Tili* (A. Kaybıdayev, A. Saparbaev, A. İmanov ile birlikte), (VIII ve IX. sınıflar), Mektep Yayınevi, Bişkek, 2002.

A. Saparbaev, A. İmanov, B. Usubailev, A. Kaybıdayev'in "Kırgız Tili" (VIII. ve IX. sınıf) ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır;

Ünite 1: Baylanıştuu Kep (Bağlantılı Konuşma)

Ünite 2: Keptin Stilderi (Konuşma Üsülleri)

Ünite 3: Keptin Türölörü (Konuşmanın Türleri)

Ünite 4: Sintaksis Cana Puntuasiya. Söz Aykaşının Sintaksisi. (Sentaks ve İmla)

Ünite 5: Süylömdün Sintaksisi (Cümlelerin Sentaksı)

Ünite 6: Cönököy Süylömdün Sintaksisi (Tümceğin Sentaksı)

Ünite 7: Aykındooç Müçölörü

Ünite 8: Bir Tutumduu Süylöm

Ünite 9: Sintaksistik Tataal Konstruksiyası

Ünite 10: Tataal Süylöm

---

⁴²Asanov, Cumanazarov, Çorotegin, a.g.e. s. 566

“Kırgız Tili” (VIII. ve IX. Sınıf) ders kitabının ünitelerinde Kırgız dilinin sentaksına ağırlık verilerek, cümlenin yapısı, gramer açısından özellikleri açısından inceleyen konulara yer verilmiştir.

f. “Kırgız Tili” (X ve XI. sınıf) ders kitabının yazarları: (S. Ömüralieva, R. Egemberdiev, A. Saparbaev, B. Musaeva)

Süyümkan Ömüralieva — Filoloji ilimleri doktoru ve profesördür. Kırgız dilinin sentaksı konusunda uzmandır. 20’den fazla bilimsel makalesi basılmıştır ve önemli bazı eserleri şunlardır:

1. *İzuçaem Kırgızskiy yazık* (Kırgız Dilini Öğreniyoruz), (S.Kunduzakova ile birlikte), Bişkek, 1993.
2. *Kırgız Tili* (R. Egemberdiev, A. Saparbaev , V. Musaeva ile birlikte), (X. sınıf), Şam Yayınevi, Bişkek, 2007. (1993, 1999, 2004).
3. *Kırgız Tili* (V. Musaeva, R. Egemberdiev ile birlikte), (XI. sınıf), Şam Yayınevi, Bişkek, 2004. (1993, 1999, 2007).

Raimcan Egemberdiev — Filoloji ilimleri doçentidir. Önemli bazı eserleri şunlardır:

1. *Kırgız Tili* (S.Ömüralieva, A. Saparbaev, V. Musaeva ile birlikte), (X. sınıf), Şam Yayınevi, Bişkek, 2007. (1993, 1999, 2004).
2. *Kırgız Tili* (V. Musaeva, S.Ömüralieva ile birlikte), (XI. sınıf), Şam Yayınevi, Bişkek. 2004. (1993, 1999, 2007).

Venera Musaeva — Araştırma görevlisidir. Bazı basılmış eserleri şunlardır:

1. *Bayandama Cıynagı*, (Kompozisyon Derlemesi), (A.Smanbaev ile birlikte) Bişkek, 2005.

2. *Baylanıştuu Kepti Grammatikalık Aspektide Okutuu*. (Bağlantılı Sözü Gramer Açınından Öğretmek). Bişkek,1998.
3. *Sinonim sözdördü stildik maksatta okutuu menen baylanıştuu kepti onukturuu*. (Eş Anlamalı Kelimeleri Usul açısından Öğreterek Konuşmayı Geliştirme). Bişkek, 1998.
4. *Kırgız Tili* (S. Ömüraliev, R. Egemberdiev, A. Saparbaev ile birlikte), (X. sınıf), şam Yayınevi, Bişkek, 2007. (1993, 1999, 2004).
5. *Kırgız Tili* (S. Ömüraliev, R. Egemberdiev ile birlikte), (XI. sınıf), şam Yayınevi, Bişkek, 2004. (1993, 1999, 2007).

Asankan Saparbaev — Filoloji ilimleri doçentidir. Onun önemli çalışmaları şunlardır;

1. *Kırgız Tili*, (N. Abdesov ile birlikte), (VII. sınıf), Bişkek, 1999.
2. *Kırgız Tili* (S. Ömüraliev, R. Egemberdiev, V. Musaeva ile birlikte), (XI. sınıf), şam Yayınevi, Bişkek, 2004.
3. *Kırgız Tili*(A. Kaybıldayev, A. İmanov, B. Usubailev ile birlikte), (VIII ve IX. sınıflar), Mektep Yayınevi, Bişkek, 2002.

S. Ömüralieva, R. Egemberdiev, B. Musaeva'nın “Kırgız Tili” (X. sınıf) ders kitabının üniteleri;

Ünite 1: Baylanıştuu kep (Bağlantılı Konuşma)

Ünite 2: Fonetika, Orfografiya, Orfoepiya cana Kep Madaniyatı (Fonetik, İmla, Edebi Lehçenin Kuralları ve Konuşma)

Ünite 3: Orfografiya cana Orfoepiya (İmla ve Edebi Lehçenin Kuralları)

Ünite 4: Leksika Cana Kep Madaniyatı (Leksikoloji ve Konuşma)

Ünite 5: Morfologiya Cana Kep Madaniyatı (Morfoloji ve Konuşma)

Ünite 6: Sintaksis Cana Kep Madaniyatı (Sentaks ve Konuşma)

“Kırgız Tili” (X. sınıf) ders kitabında konuşmayla morfoloji, sentaks, imla kuralları arasındaki bağlantı güncel metinlerle desteklenerek verilmiştir.

S. Ömüralieva, R. Egemberdiev, A. Saparbaev, B. Musaeva’nın Kırgız Tili (XI. sınıf) ders kitabının üniteleri:

Ünite 1: Baylanıştuu kep (Bağlantılı Konuşma).

Ünite 2: Kırgız Eli Koldongon Cazuular (Kırgız Halkının Kullandığı Yazılar).

Ünite 3: Frazeologiya Cana Kep Madaniyatı (Frazeoloji ve Konuşma).

Ünite 4: Kep Madaniyatı (Konuşma Kültürü).

Ünite 5: Kırgız Leksikasının Bayu Coldoru (Kırgız Dilinin Leksikolojisinin Zenginleşme Yolları).

Ünite 6: Stil Cana Stillistika (Usul ve Usulculuk).

Ünite 7: 5–11- Klasstarda Ötkörülgön Materialdardı Sistemalaştırıuu Cana Calpılaştırıuu (5- 11. sınıfta geçen gramer bilgileri tekrarlamak).

Bu ders kitabında Kırgız dilinin leksikolojisinin zenginleşme yolları, frazeoloji ve gramer ile ilgili konular verilmiştir.

g. “Kırgız Adabiyatı” (IX. sınıf) yazarı (B. Alimov):

Bektursun Alimov — Pedagoji Profesörü (1986), Uluslararası Aytmatov Akademisinin üyesidir. Eğitim ve Edebiyat alanında uzman olup, 50’den fazla bilimsel makalesi, 3 monografi ve 20 bilimsel-metodolojik eseri basılmıştır.⁴³

Yazarın önemli eserleri şunlardır:

1. *Kırgız Sovet Adabiyatın Okutuununun Metodikası*, (Kırgız Sovyet Edebiyatı Dersi Öğretme Metodolojisi); Mektep, Frunze,1981.
2. *Mektep soçineyası*. (Okul Kompozisyonları); Mektep, Frunze,1982.

⁴³ Asanov, Cumanazarov, Çorotegin, a.g.e. s.105

3. *Kırgız Sovet Adabiyatı, (VIII klass);* (Kırgız Sovyet Edebiyatı), (VIII. sınıf) Mektep, Frunze, 1990, 1992
4. *Kırgız Adabiyatı.* (IX. Sınıf); (Kırgız Edebiyatı), (IX. sınıf), Bişkek, 2007.

B. Alımov'un “Kırgız Adabiyatı” (IX. sınıf) ders kitabının üniteleri:

Ünite 1: Körköm Adabiyatı Degen Emne? (Edebi Eser ne Demek?)

Ünite 2: Çığış Elderinin Klassikalık Murastarınan (Doğu Halklarının Klasik Miraslarından)

Ünite 3: Adabiyat Teoriyası Boyuncha V-IX Klasstarda Algan Maalımattardı Cıyıntıktoo (Edebiyat Teorisi Konusunda V-IX. Sınıflarda Alınan Bilgileri Tekrarlamak)

h. “Kırgız Adabiyatı” (X. ve XI. sınıf) ders kitapları yazarları; (K. Artıkbaev, K. Asanaliev, S. Baygaziev, K. İmanaliev, N. İshekeev, S.Cigitov, A. Murotov)

Keneşbek Asanaliev — Filoloji profesörüdür. Edebiyat öğretim uzmanıdır. 100'den fazla bilimsel makale ve 20 monografisi yayımlanmıştır.⁴⁴

Yazarın önemli eserleri şunlardır:

1. *Otkritie Çeloveka Sovremennosti* (Çağdaş İnsanın Keşifleri); Kırgızistan Yayınevi, Frunze, 1968
2. *Hudojestvonnoe Sennosti* (Edebi Değerler); Kırgızistan Yayınevi, Frunze, 1980.
3. *Çingiz Aytmatov: Vçera i Segodnya*, (Cengiz Aytmatov: Dün ve Bugün), Bişkek, 1995.
4. *Kırgız Adabiyatı* (S. Baygaziev, S. Cigitov, K. İmanaliev ile birlikte), (X. sınıf), Mektep Yayınevi, Bişkek, 2003.

---

⁴⁴ Asanov, Cumanazarov, Çorotegin, a.g.s. s.120

5. *Kırgız Adabiyatı* (K. Artıkbaev, S.Baygaziev, K. İmanaliev, N. İŖekeev, A. Muratov ile birlikte), (XI. sınıf), Pedagogika Yayınevi, BiŖkek, 2000.

Sovetbek Baygaziev — Filoloji profesörü, Kırgız Yazarlar ve Gazeteciler Birliği üyesi, edebiyatçı, eleŖtirmen, Ŗair, eğitimcidir. Kırgız eğitim reformunda büyük katkıları vardır.

Yazarın önemli eserleri Ŗunlardır:

1. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*; Frunze, 1989.
2. *Kırgız Adabiyatı* (S. Baygaziev, S. Cigitov, K. İmanaliev ile birlikte), (X. sınıf), Mektep Yayınevi, BiŖkek, 2003.
3. *Kırgız Adabiyatı* (K. Artıkbaev, S.Baygaziev, K. İmanaliev, N. İŖekeev, A. Muratov ile birlikte), (XI. sınıf), Pedagogika Yayınevi, BiŖkek, 2000.

KireŖe İmanaliev — 1972 yılında Pedagoji Bilimleri doktorluğu, 1974 yılında da Edebiyat Bilimi Profesörlüğü unvanlarını aldı. 200'den fazla bilimsel makale ve monografi ile 16 metodolojik kitabın yazarıdır.⁴⁵ En önemli çalıŖmaları da Ŗunlardır:

1. *Kırgız Adabiyatın Okutununun Metodikası*. (Kırgız Edebiyatın Öğretmenin Metodolojisi). Mektep Yayınevi, Frunze, 1976.
2. *Kırgız Adabiyatın Okutuu Metodikasının Orçunduu Masaleleri*. (Kırgız Edebiyatı Öğretimi Metodolojisinde Önemli Sorunlar), Mektep Yayınevi, Frunze, 1984.
3. *Kırgız Adabiyatı* (X. Sınıf), BiŖkek, 1996.
4. *Kırgız Adabiyatı* (S. Baygaziev, S. Cigitov, K. İmanaliev ile birlikte), (X. sınıf); Mektep Yayınevi, BiŖkek 2003.
5. *Kırgız Adabiyatı* (K. Artıkbaev, S.Baygaziev, K. İmanaliev, N. İŖekeev, A. Muratov ile birlikte), (XI. sınıf), Pedagogika Yayınevi, BiŖkek, 2000.

---

⁴⁵Asanov, Cumanazarov, Çorotegin, a. g. e. s. s.277

Salican Cigitov — 1966 yılında Filoloji Bilimleri adaylığı, 1992 yılında Filoloji Bilimleri Doktorluğu, 1997 yılında ise Edebiyat Bilimi Profesörlüğü unvanlarını aldı.⁴⁶

1952–1962 yılları arasında ortaokul öğretmenliği, Kırgızistan Bilimler Akademisinde asistanlık, Kırgızistan Radyo Televizyon Komitesinin Edebiyat Bölümü başkanlığı yaptı. 1966–1972 yılları arasında Kırgız Devlet Üniversitesi Kırgız Edebiyatı Bölümünün kıdemli okutmanlığına ve aynı bölümde doçentliğe yükseldi. 1973–1978 yılları arasında Kırgız Ansiklopedisi'nin baş redaktör yardımcılığı, 1989–1991 yılları arasında ise Kırgız Bilimler Akademisi'ne bağlı Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Milli Edebiyatlar Bölümü başkanlığı görevlerinde bulundu.

1992–1995 yılları arasında Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın danışmanlığı ve Kırgızistan'ın Özbekistan Büyükelçiliği görevlerinde bulundu. 1995–1996 yılları arasında Kırgız Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi öğretim üyesi; 1996–2000 yılları arasında ise Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinin rektör yardımcılığı görevlerinde bulundu. 2000 yılının eylül ayında atandığı Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevini yürüttü. 2006 yılında vefat etti.

Yazarın kaleme aldığı önemli bilimsel makale ve monografiler şunlardır:

1. *Irlar Cana Cildar* (Şiirler ve Yıllar), Frunze, 1972.
2. *Keçeeenin Sabaktarı, Bugünkünün Talaptarı* (Dünün Dersleri, Bugünün Talepleri), Bişkek, 1997.
3. *Akındın Eki Ömrü* (Şairin İki Hayatı), Bişkek, 1997.
4. *Kırgız Adabiyatı* (K. Artıkbaev, S.Baygaziev, K. İmanaliev, N. İşekeev, A. Muratov ile birlikte), (X. sınıf), Mektep Yayınevi, Bişkek, 2003.
5. *Kırgız Adabiyatının Tarihi* (İki Cilt), (Kırgız Edebiyatının Tarihi), Frunze, 1989.

---

⁴⁶ Asanov, Cumanazarov, Çorotegin, a. g. e. s.217

Kırgız Adabiyatı (X.Sınıf) ders kitabının yazarlarının biyografileri yukarıdaki XI. Sınıf ders kitabı yazarlarıyla aynı olduğu için tekrar belirtmeyi uygun bulmadık.

K. Asanaliev; S. Baygaziev; S. Cigitov; K. İmanaliev'in "Kırgız Adabiyatı" (X. sınıf) ders kitabının üniteleri:

Ünite 1: XIX-XX Kılımdardagi Kırgız Kol Jazma Adabiyatı, (XIX-XX Asırdaki Kırgız Yazılı Edebiyatı)

Ünite 2: Kırgız Professional Adabiyatının Caralışı; (1919–1924) (Kırgız Profesyonel Edebiyatının Ortaya Çıkışı)

Ünite 3: Kırgız Adabiyatı Soguška Çeyin; (1930–1940) ((II. Dünya) Savaşına Kadar Kırgız Edebiyatı)

Ünite 4: Uлуу Ata Mekendik Soguş Cana Andan Kiyinki Mezgildegi Kırgız Adabiyatı (1941–1959) (Büyük Vatan Savaşı ve Sonraki Kırgız Edebiyatı)

Ünite 5: Batış Klassikasınan; (Doğu Klasiklerinden)

"Kırgız Adabiyatı" (X. sınıf) ders kitabında Moldo Niyaz, Moldo Kılıç, Kazıbek gibi şairlerin eserleri ele alınarak ilk Kırgız yazılı edebiyatı hakkında bilgi verilmiştir. Profesyonel Kırgız edebiyatının ilk isimi K. Tınıstanov'un eserleri incelenerek, 1930'dan 1959 yılına kadarki Kırgız edebiyatının dünyaya tanınmasına yol açan yazar ve şairlerin eserleri tanıtılmıştır.

K. Artıkbaev, K. Asanaliev, S. Baygaziev, K. İmanaliev, N. İşekeev, A. Murotov'un "Kırgız Adabiyatı" (XI. sınıf) ders kitabının üniteleri:

Ünite 1: Manastanuu (Manasbilimcilik)

Ünite 2: 1960–1990-Cıldardagi Kırgız Adabiyatı (1960–1990 Yılları Arasında Kırgız Adabiyatı)

Ünite 3: Kırgız Publistikasına Calpı Obzor (Kırgız Gazeteciliğine Genel Bakış)

Bu kitapta Manas destanını öğretmenin önemi ve destandan alınacak milli değerlere vurgu yapılmıştır. 1960–1990 yıllar arasındaki Kırgız yazar ve şairlerin eserlerini tahlil edilerek, günümüz şartlarına göre yorumlamaya çalışılmıştır.

Yukarıda “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarının yazar kadrosu hakkında bilgi verilmiştir. Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak ders kitaplarının Filoloji ve Pedagoji uzmanları tarafından yazıldığı görülmektedir.

“Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarının ünitelerinde Kırgız halkının milli değerlerine vurgu yapılmıştır. Manas destanından başlayarak 19. yy. yazılı edebiyatın ilk isimlerinden olan Moldo Kılıç gibi şair ve yazarların eserleri işlenmiştir. Sovyetler Birliği dönemi Kırgız Edebiyatı konusu ise, genişliği açısından kitabın en önemli kısmını oluşturur.

B. “KIRGIZ TİLİ” VE “KIRGIZ ADABİYATI” DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE KAVRAMLAR

1. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Bulunan Dini Terim ve Kavramlar

Kırgız Adabiyatı ders kitaplarında bulunan dini terimler ana başlıklar altında aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3: “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Bulunan Dini Terim ve Kavramların Tablosu

Dini terimler	Dini terim bulunan başlıklar	Sınıf ve Yazar
Gök Tanrı	Kırgız Elinin Bayırkı Cazma Estelikteri, (Kırgız Halkının Yazılı	Kırgız Adabiyatı,

	<p>abideleri), <i>Kultegindin Esteligindegi Cazuular Cönündö</i> (Kültegin Abideleri Hakkında) ;</p> <p>Türk Elderinin Murastarınan, Oguz Kagan Dastanı, (Türk Halklarının Miraslarından, <i>Oğuz Kağan Destanı</i>);</p> <p>Bayırkı Kıtay Poeziyasınan: Bo Szyu-i=Boz Üy, <i>Eski Çin Manzumuu: Bo Szyu-i= Boz Üy</i> (Boz Üy-Kırgız Çadırı)</p>	VIII. sınıf
Din	<p>Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan, Jusup Balasagun, Kuttuu Bilim (Orta Asırdaki Edebi Miraslardan, Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig);</p> <p>XIX – XX Kılımdardağı El Irçılarının Çıgarmaçılığı, Kalugul Bay uulu, Maselder (XIX-XX Asırlardaki Halk Şairlerinin Eserleri), Kalugul Bay uulu, (Hikâyeler); <i>Manastaanuu</i> (Manas'ı Öğrenmek)</p>	<p>Kırgız Adabiyatı, (VIII. sınıf);</p> <p>Kırgız Adabiyatı, XI. sınıf</p>
İman	<p>El Başınan Ötkön Kündör, (Halkın Başından Geçirdiği Günler), <i>Moldo Kılıç, Zilzala (Deprem)</i>;</p> <p>Sagındık Ömürbaev, <i>Telegey</i></p>	<p>Bizdin Adabiyatı, V. sınıf</p>

Caratkan (Yaratan)	Eldik Epostordon (Halk Destanları), <i>Er Töştük</i>	Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf
Kuday (Huda)	Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan (Orta Asırdaki Edebi Miraslardan); <i>Jusup Balasagun, Kuttuu Bilim</i> (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig); Kırgız Elinin Oozeki Körköm Kazınası (Kırgız Halkının Şifahi Mirasları) “Manas” destanı; Çığış Elderinin Taalim Tarbiya Murastarınan , (Doğu Halklarının Eğitici Mirasları), <i>Abu Ali İbn Sina, Ulukmandın cüz nasaatınan</i> (Ebu Ali İbn Sina, Danışmandan Yüz Nasihat); <i>Manastaanuu</i> , (Manasbilimcilik) V.Radlov ve Manasın Avrupa’da tanınması;	Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf Kırgız Adabiyatı, XI. sınıf
Allah	Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan (Orta Asırdaki Edebi Miraslar), <i>Jusup Balasagun, Kuttuu Bilim</i> (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig);	Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf

	Mahmud Kaşgari, <i>Türk Tilderinin Söz Jıynagı</i> (Divanu Lugati Türk),	
Kudret	El Başınan Ötkön Kündör , (Halkın Başından Geçirdiği Günler), Moldo Kılıç, <i>Zilzala</i>	Bizdin Adabiyatı, V. sınıf
Vahid	Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan , (Orta Asırdaki Edebi Miraslar), <i>Jusup Balasagun, Kuttuu Bilim</i> (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig)	Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf
Adalet	Caratılış, Can Cambarlar Cönündö (Doğa ve Hayvanlar Hakkında), A. Stamov, <i>Üç Merim</i> ; (Üç Merhamet)	Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf
Perişte (Melek)	Caratılış cana Adam (Doğa ve İnsan), Karagul Botom; Kırgız Elinin Oozeki Körköm Kazınası: Manas Eposu ; (Kırgız Halkının Şifahi Mirasları: Manas Destanı), T. Satılganov, Kedeşkan; Çığış Klassikasınan (Doğu Klasikleri) Şota Rustaveli, <i>Colbors terisin camungan baatır</i> (Kaplan Derisini Giymiş Kahraman)	Bizdin Adabiyat, V. sınıf Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf
	XIX – XX Kılımdardağı El İrçılarının	

Kuran	<p>Çığarmaçılığı, (XIX – XX Asırdaki Halk Şairlerinin Eserleri), Arstanbek Buylaş Uulu;</p> <p>Cenicok Kökö Uulu, <i>Balalık</i>;</p> <p>Çığış Klassikasınan (Doğu Klasiklerinden),</p> <p>Şota Rustaveli, <i>Colbors terisin camıngan batır</i> (Kaplan Derisini Giyimiş Kahraman);</p> <p>Tarihi Publistika, (Tarihi Gazetecelik)</p> <p>Şabdanbay Abdıramanov, <i>Polot Han</i></p>	<p>Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf;</p> <p>Kırgız Adabiyatı, XI. sınıf</p>
Paygambar (Peygamber)	<p>Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan, (Orta Asırdaki Edebi Miraslar), Jusup Balasagun, <i>Kuttuu Bilim</i> (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig);</p>	<p>Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf</p>
Akıret (Ahiret)	<p>Eldik Oozeki Çığarmaçılıktın Kazınasınan,(Halk Şifahi Eserler Mirası), <i>Gül Oyron</i></p> <p>El Başınan Ötkön Kündör, (Halkın Başından Geçirdiği Günler), <i>Moldo Kılıç,</i></p>	<p>Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf, Bizdin Adabiyat, V. sınıf</p>

	<i>Zilzala;</i>	
Sırat Köprüsü	El Başınan Ötkön Kündör , (Halkın Başından Geçirdiği Günler) Sagındık Ömürbaev, <i>Telegey</i> ;	Bizdin Adabiyat, V. sınıf
Öbür dünya	XIX-XX kılımdağı Kırgız Kol Cazma Adabiyatı (XIX – XX. Asırdaki Kırgız Yazılı Edebiyatı), Moldo Niyaz;	Kırgız Adabiyatı, X. sınıf
Beyiş (Cennet)	Eldik Oozeki Çıgarmaçılıktın Kazınasınan (Halk Şifahi Eserler Mirasları), Gül Oyron	Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf
Tozok (Cehennem)	Çığış Klassikalık Murasınan (Doğu Klasik Eserleri), <i>Kemeçi Sinbad Cöniündö Comok</i> (Reis Sinbad Hakkında Masal); XIX – XX Kılımdardığı El Irçılarının Çıgarmaçılığı , (<i>XIX – XX Asırdaki Halk Şairlerinin Eserleri</i>) Toktogul Satılganov, <i>Düniyö</i>	Bizdin Adabiyat, V. sınıf, Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf
	Caratılış cana Adam (Doğa ve İnsan),	Bizdin Adabiyat,

Cazmış (Kader)	<p><i>Karagul Botom;</i></p> <p>Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan (Orta Asırdaki Edebi Miraslar), <i>Jusup Balasagun, Kuttuu Bilim</i>, (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig) ;</p> <p>1960–1990 cıldarı arasında Kırgız Adabiyatı (1960–1990 yılları arasında Kırgız Edebiyatı), <i>Too arasında</i> (Dağ Arasında) T.Sıdıkbekov</p>	<p>V. sınıf,</p> <p>Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf,</p> <p>Kırgız Adabiyatı, XI. sınıf</p>
Namaz	<p>Kırgız Elinin Ötkön Turmuşunan (Kırgız Halkının Geçmişi), T.Kasimbekov, <i>Darga asuu</i> (dâra asmak);</p> <p>XIX – XX Kılımdardağı El Irçılarının Çıgarmaçılığı (XIX – XX. Asırlardağı Halk şairlerinin Eserleri), Kalugul Bay uulu;</p>	<p>Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf</p> <p>Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf</p>
Kible	<p><i>Akın Cazuuçular Kayra İştep Çıkkın</i> <i>Çıgarmalardan</i>,</p> <p>(şair ve Yazarların Yeniden Yorumladığı Eserlerden) A.Osmonov (Tolubay Sınçı);</p>	<p>Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf</p>

Orozo (Oruç)	Eldik Oozeki ıgarmaçılıktın Kazınasınan (Halk Şifahi Eserler Mirası), Caramazan ırları; (Ramazan türküleri)	Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf
Zeket (zekât)	Eldik Epostordon (Halk Destanları), A.orobaev, <i>Taylak Batır</i> , (Kahraman Taylak)	Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf
Dua	Akın Cazuuçular Kayra İŐtep çıkan ıgarmalardan , (Şair ve Yazarların Yeniden Yorumladığı Eserlerden) A. Osmonov, <i>Tolubay Sınçı</i> ıĐıŐ Klassikalık Murasınan (Doğu Klasik Eserleri), <i>Kemeçi Sinbad Cönündö</i> <i>Comok</i> (Reis Sinbad Hakkında Masal); Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan , (Orta Asırdaki Edebi Miraslar), Jusup Balasagun, <i>Kuttuu Bilim</i> (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig);	Kırgız Adabiyatı, VI. sınıf Bizdin Adabiyat, V. sınıf Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf
Medreseler	Kasım Tınıstanov; Tarihi Publistika , (<i>Tarihi Gazetecilik</i>) Şabdanbay Abdıramanov, <i>Polot Han</i>	Kırgız Adabiyatı, IX. sınıf Kırgız Adabiyatı,

		XI. sınıf
Tasavvuf	Orto Kılımdağı Adabiy Murastardan, (Orta Asırdaki Edebi Miraslar), Jusup Balasagun, <i>Kuttuu Bilim</i> (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig); Tarihi Publistika, (Tarihi Gazetecilik) Şabdanbay Abdıramanov, <i>Polot Han</i>	Kırgız Adabiyatı, VIII. sınıf; Kırgız Adabiyatı, XI. sınıf
Süfi ve Ezan	El Akındarının Çıgarmalarından, (Halk Şairlerinin Eserlerinden), T. Satılganov, <i>Ülgü Irlar (Örnek Türküler);</i>	Bizdin Adabiyat, V. sınıf

Tabloda görüldüğü gibi dini kavramlar genelde Kırgız Adabiyatı V., VI., VIII. ve XI. sınıfları ders kitaplarındaki konularda daha sık rastlanmaktadır. Bazı dini terim ve kavramlar belli ünitelerde yer aldığı için aynı ünite birden fazla tekrarlanmıştır.

2. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında İslam Öncesi İnançlarla İlgili Dini Terim ve Kavramlar

a. Gök Tanrı

Kırgızların İslam öncesi inançları Geleneksel Türk Dini etrafında şekillenmektedir. Geleneksel Türk Dini inançlarını ise Gök Tanrı inancı, atalar kültü ve doğa kuvvetlerine inanma (yer-su) gibi üç noktada toplamak mümkündür.⁴⁷ Türk lehçelerinde “Gök Tanrı” “Tengiri”, “Tangara” şeklinde ifade edilmektedir.

Gök Tanrı eski Kırgızların da inanç şeklidir. Bu inanç şekli “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında *Kırgız Halkının Yazılı Abideleri* ünitesinde yer alan “Kültegin Abideleri

⁴⁷ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, TDV yayımları, Ankara 2005, s.31

Hakkında” konusu ele alınırken verilmiştir. “Yukarıdaki Tengirinin emri budur. Tengiri güç verdiği için han atamın her işi rast gelmiş, düşmanını mağlup etmiştir. Tengiri koruduğu için az halkı topladık güçlendirdik”⁴⁸ ifadesinde görüldüğü gibi Tengiri güç veren ve koruyucu olarak nitelendirilmektedir.

Bu konu ders kitabında Kultegin yazıları eski Kırgızlar hakkında kaynak olarak incelendiği için, eski Kırgız inancı olarak ele alınmıştır.

“Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında *Türk Halk Mirası* ünitesinde işlenen “Oğuz Kagan” destanında Gök Tanrı hayat veren, yaratan, iradesine göre hükmeden, yardım eden, cezalandıran, insanlara bilgi veren ve yol gösteren bir yüce varlık olarak tasvir edilmektedir. ”Sonra o Gök Tanrıya taptı. Akşam oldu... Gök Tanrıdan mavimsi bir nur döküldü. O nurun içinden ay yüzlü, güzel bir kız gözüksü. O gülerse Gök Tanrı da güler, ağlarsa Gök Tanrı da ağlardı”

“Şimdi gidiş zamanı Gök Tanrıya

*Elveda! Halkım artık sana emanet”*⁴⁹

“Oğuz Kağan” destanından alınan yukarıdaki mısralarda, Gök Tanrıya gitme zamanı derken, ölümünün yaklaştığını, ölmenin O’na tekrar dönmek olduğu belirtilmektedir. “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında da Gök Tanrı kavramı eski Türk inancı olarak ele alınarak, ölümün tekrar o yüce varlığa dönüş olduğu görüşü ifade etmektedir.

Gök Tanrı inancı sadece Kırgızlar’a ve Türkler’e has bir inanç türü değildir. Aynı ders kitabının *Eski Çin Manzumu* ünitesinde yer alan “Boz üy” şiirinde yukarıda bir yüce varlığın yani Gök Tanrının olduğunu şiirlerinde konu edinen Çin manzumundan bir örnek ele alınmıştır. Bu örnekte boz ev tasvir edilirken, yukarıdan göğe yani Gök Tanrıya ulaşırsın denilmektedir.

“Boz evin (çadır) köşesi yok, duvarı yok

⁴⁸İsakov, İsakova, *Kırgız Adabiyatı*, Pedagogika yayımları, Bişkek 2002, s.16

⁴⁹İsakov, İsakova, a.g.e. s. 337

Girişi ve başka eşyası yok

Kapısı rüzgârı engeller

Üst kısmı Gök Tanrıya ulaşır”⁵⁰

Çin manzumundan bir örnek olan bu şiirde boz evi tasvir ederken, üst kısmının açık olduğunu ve oradan da Gök Tanrıya ulaşılabilirliğini belirtmektedir. Ancak Çin inancında da Gök Tanrıya benzer bir inanç şekli olduğu görüşünden yola çıkarak bu şekilde tercüme edilmiş olabileceği düşüncesindeyiz.

“Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında Gök Tanrı inancı eski Türklerin ve Kırgızların benimsedikleri inanç türü olarak verilmekle beraber, onun da bazı Yüce sıfatları olduğu vurgulanmaktadır. Ancak öğrenciye tam anlamıyla Gök Tanrı hakkında geniş bilgi verilmemektedir. Gök Tanrı inancının sadece Türklerin değil, Çinlilerin de eski inanç şekli olduğu görüşü yukarıda verilen manzumda anlaşılmaktadır.

Bu konu sadece İsakov ve İsakova'nın yazdığı VIII. sınıf *Kırgız Adabiyatı* ders kitaplarında yer alan *Kırgız Halkının Yazılı Abideleri, Türk Halklarının Miraslarından* ve *Eski Çin Manzumu* ünitelerinde ele alınmıştır.

b. Umay Ana

Kırgızlarda Gök Tanrı inancının dışında Umay Ana inancı da vardır. Bu inanış şekli XI. Sınıf *Kırgız Tili* ders kitabının *Kırgız Leksikolojisinin Zenginleşme Yolları* ünitesinde yer alan “İran-Fars Dilinden Kabul Edilen Kelimeler” konusundaki 60. alıştırma “*Umay Eninin Kolu*”(Umay Ananın Eli) başlığında incelenmiştir. Umay Ana inancının tarihi ve etimolojik yapısıyla ilgili bilgi verilmiştir. “Kırgız Tili” XI. sınıf ders kitabındaki bu metinde Umay Ana'nın Orta Asya'da, Güney Sibiry'a'da ve Sayan-Altay bölgelerinde yaşayan Türk halkları arasında kutsal sayıldığı belirtilmektedir. Umay Ana kelimesinin etimolojik kökenini incelediğimizde bu inanışa dayalı ayinlerin Kırgız ailesi içindeki ritüellere önemli etkisinin

---

⁵⁰ İsakov , İsakova, a.g.e. s.343

olduğunu ifade etmektedir. Mesela, yeni doğmuş bebeğin sırtında doğuştan bulunan mavi lekeye “Umay Ana’sının eli değmiş” tabiri kullanılarak, büyük sevinç ile karşılandığı belirtilmektedir. “Bebeklerin yüzünü Umay Ana’sı gece gelerek yıkar” inancıyla sabah bebeklerin yüzünü pek yıkamadıkları da bu inançtan dolayıdır.⁵¹

Umay Ana’nın hamile kadınların, çocukların koruyucusu olarak kutsal sayıldığı ifade edilmektedir. Kırgız geleneklerinde anneler çocuklarını bir yere uğurlarken; “Seni Umay Ana’na emanet ediyorum” diyerek, Umay Ana’nın onu her yerde koruduğuna inanmışlardır.

“Umay Ana hakkındaki efsanelere, ayinlere ve bazı ifadelere eski Batı Sibiry’a da yaşayan ve Türk dilinde konuşan halklar arasında da rastlayabiliriz. Bununla beraber Umay Ana inancı VI-VIII asırlarda yazılan eski Türk taş yazılarında da yansıtılmıştır. “Türk halkı kaybolmasın diyerek, Hakan Atama ve Umay Ana’ma Tenir yardım etti. Tenir beni padişah etti” ifadesinde olduğu gibi eski Kırgızlar’ın Umay Ana’yı Tengiri ile aynı derecede kutsal ve koruyucu melek olarak niteledikleri görülmektedir.”⁵²

“Kırgız Tili” XI. sınıf ders kitabında Umay Ana Kırgız halkının geleneksel inancı olarak ele alınmıştır. Umay Ana Kırgızlar’ın günlük hayatında çok önemli yere sahiptir. Özellikle çocuk ve hamile kadınların koruyucusu sayılan Umay Ana eski bir inanç şekli olmasına rağmen hala güncelliğini ve yaygınlığını korumaktadır.

Umay Ana inancı Kırgızlar’ın geleneklerinde İslam dinini kabul ettikten sonra da varlığını korumuştur. İslam dinindeki uygulamalar ile sentezlenerek, Umay Ana’nın yanında İslam dünyasında büyük saygı ve sevgiyle anılan Hz. Hatice ve Hz. Fatima’nın isimleri beraber zikredilir olmuştur. Köy yerlerinde çocuklar hastalandıklarında “Benim elim değil, Umay Ana ve Bübü Fatma’nın eli” diyerek içirdiği ilacın şifa olmasını dilemektedirler.

---

⁵¹ Ömüraliev, Egemberdiev, Musaeva, *Kırgız Tili: 11-Klass*, Şam yayınevi, Bişkek 2004, s.116

⁵² Ömüraliev, Egemberdiev, Musaeva, *Kırgız Tili: 11-Klass*, Şam yayınevi, Bişkek 2004, s.116

c. Ateş ile ilgili inançlar

Eski Türk dini inançları arasında ateşin önemli bir yeri vardır. İlkel insanlar ateşi temizleyici bir unsur olarak görmüşler ve hastaları onunla temizlediklerine inanmışlardır. Yanan ateşi söndürmemişler ve bir birlerine vermemişlerdir.⁵³

Ateş diğer ilkel kabilelerde olduğu gibi eski Kırgızlarda da kutsal sayılmıştır. Eski Türk inancında ateşe bakıp kâhinlik yapılır; ateşin her şeyi temizlediğine, kötü ruhları kovduğuna inanılırdı. “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında *Kırgız Halkının Eski Yazılı Abideleri* ünitesinde Eski Kırgızlar hakkında bahsedilirken, Kırgızlar’ın rengi kutsal saydıkları, Su ve Ateş Tanrılarına taptıkları belirtilmiştir. Eski taş yazıtlarda ateş her şeyin başlangıcı ve sıcaklığın tanrısı olarak tanımlanmıştır.⁵⁴

“Kırgız Adabiyatı” VIII. Sınıf ders kitabının *XIX-XX Asırlarda Halk Şairlerinin Eserleri* ünitesinde yer alan şair Barpı, eski dini geleneklerin etkisiyle, âlemi idare eden Ateşi sıcaklığın Tanrısı olarak şiirlerinde tasvir etmiştir. Onun düşüncesine göre “ateş yerdeki küçük güneş, dünyada ise su ve hava gibi önemli bir unsurdur. O, hayatın her köşesindedir ve canlılara hayat verir.”⁵⁵ Bu ders kitabında XIX-XX Asırlarda yaşan halk şairlerinden biri sayılan Barpı’nın şiirleri incelenirken, onun ateşle ilgili görüşü de ele alınmıştır. Ateşi bu hayatın başlangıcı olarak kabul eden şaire göre ateş hayatın, temizliğin ve sevginin sembolüdür. “Kırgız Adabiyatı” VIII. Sınıf ders kitabında ateş eski Kırgız inancı ve Barpı’nın görüşüyle bu dünyanın başlangıcı olarak incelenmiştir.

Kırgız geleneklerinde ateşi kutsal saymak ve kötülükleri onunla kovmak hala bir inanç olarak varlığını sürdürmektedir. Nevruz bayramında ateş üzerinden atlama, çam yakarak kötülüklerden arınma ve günahlardan temizleme gibi ayinler buna bir örnek olabilir.

⁵³ Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri*, TDV yayınları, Ankara 2005, s. 116

⁵⁴ İsakov, İsakova, a.g.e. s. 6

⁵⁵ İsakov, İsakova, a.g.e. s. 300

3. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında İslam Diniyle İlgili Dini

Terim ve Kavramlar

a. İman

İman kelimesi sözlükte “bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak” anlamında kullanılır. İslam dininde ise “İman Allah tarafından haber verildiği kesin olarak bilinen şeylerin doğruluğuna içten inanmaktır.”⁵⁶ İman dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Kırgızcada ise iman “ışenich ve iyman” kelimeleriyle ifade edilmektedir.

“Bizdin Adabiyat” V. Sınıf ders kitabında iman konusu ahlak, inanç şeklinde ele alınmıştır. Bu ders kitabının *Halkın Başından Geçirdiği Günler* ünitesinde yer alan S. Ömürbaev’in “Telegey” romanında imanın dil ile ikrarına örnek olarak “kelime-i şهادet getiren yaşlı kadın” tasvir edilmektedir.⁵⁷ *Halk Şairlerinin Eserleri* ünitesinde yer alan Barpı’nın şiirlerinde iman ahlak anlamında ele alınmıştır. “Kötü ahlaklı kız” ibaresini “imandan uzak giden kız, rızkını yere atan kız”⁵⁸ şeklindeki mısralarla vermiştir. “İmandan uzak giden kız” ifadesiyle inancından uzaklaşan, ahlaki değerlerini kaybeden birisi tasvir edilmektedir.

“Bizdin Adabiyat” V. Sınıf ders kitabında yer alan Moldo Kılıç’ın “Zilzala” (Deprem) şiirinde iman konusu inanç ve ahlak şeklinde yorumlanmıştır:

“İnsaf etsek doğrudur;

İmanını kaybeden;

İblis ile dost olur;

Verdiğine şükretsen;

*Olur, imanın sağlam”*⁵⁹

⁵⁶ İlmihal I, İman ve İbadetler, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 68

⁵⁷ Artıkbaev, İsakov, *Bizdin Adabiyat: 5-Klass*, Kırgızistan yayınevi, Bişkek 1998, s. 204

⁵⁸ Artıkbaev, İsakov, a.g.e. s. 329

⁵⁹ Artıkbaev, İsakov, a.g.e. s. 139–144

Yukarıdaki mısralarında olduğu gibi imanın sağlam olması için Allah'ın verdiği nimetlere şükretmek, sabretmek ve değerini bilmek gerektiği belirtilmektedir.

İman kavramı inanç ve ahlak anlamında kullanılmıştır. İman ile ilgili dini terimler sadece “Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabında yer almaktadır. İman konusu ahlağın bir uzantısı şeklinde ele alınarak, insani değerlerin ve karakter sahibi olmanın iman ile paralel olduğu ifade edilmektedir.

b. Allah ve O'nun Sıfatları

“Kırgız adabiyatı” ders kitaplarında yer alan ve İslam dininin Orta Asya'ya yayılmaya başladığı dönemlerde yazılan eserlerde Allah'ın zati ve subuti sıfatlarına da yer verilmiştir. “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında yer alan Allah'ın sıfatlarını ve Yüceliğini konu edinen Yusuf Has Hacib'in “Kutadgu Bilig” eserinin giriş kısmında yer alan aşağıdaki mısralarda, Allah'ın yüce, vahit, ezeli ve ebedi sıfatları ele alınmıştır:

“Ben sözüme Allah adıyla başlayayım,

Emir sahibi tek sensin Yaratanım

Şanı, hürmeti saymakla bitmez

Allah'ım ebedidir, ölmez-sönmez

Yücelik yalnız senin yüce vasfın

Eşin yoktur senin, olmaz eşin

Sana kimse katılamaz, sen bir bütünsün

Sonu da başı da sensin her bir işin

Gerçek sonsuz tek sensin

Vahitsin, tek ve yalnızsın

Her yerde her zaman varsın

Göremeyiz, daima gönüldesin

Her şeyi sen yarattın, canı teni

Hepsi ölür, sonsuz sensin”

Yukarıdaki mısralarda Allah'ın sıfatları İslam anlayışına uygun biçimde ele alınmıştır. Ayrıca “Kuttu Bilim” eserinin giriş kısmında Yusuf Has Hâcip, yüce Allah'a şükranını ve Peygambere olan sevgisini “Yeri göğü var eden, tüm canlıya rızık veren, sonsuz kudret sahibi yüce Allah'a şükür ve onun elçisi Muhammet Peygambere salâvat olsun”⁶⁰ diyerek dile getirmektedir. “Kuttu Bilim” eseri İslam dininin Orta Asya'da geliştiği dönemde yazıldığı için Allah tasavvuru net ve sade bir üslupla ifade edilmiştir.

“Kırgız Adabiyatı” VI. sınıf ders kitabındaki *Doğu Halklarının Eğitici Mirasları* ünitesinde yer alan İbn Sina'nın “Yüz Nasihat” eserinde “Allah'tan içinde istediğim her şeyi barındıran neyi isteyebilirim? Üç şeyi: sağlık, güç- kuvvet ve huzur”⁶¹ şeklindeki soru ve cevaptan oluşan bu mısradan Allah'ın yardım istenen Yüce Varlık şeklinde tasvir edildiği görülmektedir.

“Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabında *Halkın Başından Geçirdiği Günler* ünitesinde işlenen Moldo Kılıç'ın “Zilzala” eserinde Yüce Allah'ın Kudret sıfatından şöyle bahsedilir:

“Eceli yok insanlar

Sağ kalarak kurtuldu

Kudretin işi çok

Düşünsene sen şunu

Deprem olsa bir yerde

Bilemezler başkası

Kudretine şaşarım

*Yaratanın fermanı”*⁶²

⁶⁰ İsakov, İsakova, a.g.e. s. 154

⁶¹ Smanbaev, İşkeev, *Kırgız Adabiyatı: 6-Klass*, Bilim-Komputer yayınevi, Bişkek 2007, s. 293

⁶² Artıkbaev, İsakov, a.g.e. s.139–144

Bu şiirde Allah'ın Kudret sıfatı ele alınmıştır. Kudret sıfatı Allah'ın özel ismi olarak geçmektedir. Aynı ders kitabının *Doğu Klasik Mirasları* ünitesindeki “Reis Simbad Hakkında Masal” eserinde ise Allah'ın Samed sıfatından bahsedilerek, kısaca şu bilgiler verilmiştir:

“O’nu Kuran’da “Samed” derler. Samed olduğu için de hiçbir şeye muhtaç değildir. Muhtaç olmayınca da hiçbir şeye karışmaz. İnsanlar arasındaki anlaşmazlık onların kendi aralarındaki adaletsizlikten kaynaklanmaktadır.”⁶³

Yukarıda görüldüğü gibi Allah'ın sıfatları hakkında “Bizdin Adabiyat” V. sınıf ve “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitaplarında kısa ve açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Bu ders kitaplarında özel olarak Allah'ın sıfatlarına yer verilmesine de İslam dinindeki Allah tasavvuru olumlu yaklaşımla ele alınmıştır.

Bu örneklerde görüldüğü gibi Kırgız Adabiyatı ders kitaplarında bulunan İslam dinindeki Allah tasavvuru ve Allah'ın yüce sıfatları hakkındaki dini terimler İslam dininin Orta Asya’da yayıldığı dönemde yazılan eserlerde ve Klasik Doğu Eserlerinden verilen örneklerden alınmıştır.

Kırgız halkının günlük hayatında kullanılan *Kuday*, *Caratkan*, *Tenir* gibi dini terimler de Kırgızcada Allah, Yüce Yaradan anlamlarında kullanılmaktadır.

“Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabının *Kırgız Halkının Destanları* ünitesinde yer alan Manas destanında Kuday tabiri kullanılmıştır.

“ *Kuday yüzün gösterme*

Ağaça bak, sele bak

Kalabalık olan halka bak”⁶⁴

“Kırgız adabiyatı” VI. sınıf *Halk Destanları* ünitesinde “Er Töştük” destanında da Alla Taala ve Kuday aynı anlamda verilmiştir:

“*Dokuz oğlun küçüğü*

---

⁶³ Artıkbaev, İsakova, a.g.e. s.399

⁶⁴ İsakov; İsakova, a.g.e, s.61

Bir Kuday'ın kuludur

Diledim Alla Taala Kudaydan

*Verdi çok bekletmeden”*⁶⁵

“Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabındaki *Doğu Klasik Mirasları* ünitesinde geçen Caratkan Dünüyö ifadesi de Yaradan anlamında ele alınmıştır.

“O Kuday (Hudâ), her canlıyı sen yarattıysan, hepsinin rızkını sen verirsen, bu nasıl haksızlık? Hiçbir kusurun yok (Kudaysın) Yüce Allah'sın.

“Oo Caratkan Dünüyö

*Nerde senin adaletin?”*⁶⁶

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı gibi ders kitaplarındaki Caratkan Dünüyö, Kuday ve Alla Taala gibi dini kavram ve terimlerin hepsi Kırgız dilindeki eş anlamlı kelimeler ve Yüce Yaradan, Allah anlamında günlük hayatta da sık kullanılmaktadır.

“Kırgız Tili” VIII. sınıf ders kitabında da aynı şekilde “Karnı ağrımayanın Kuday'la işi olmaz”⁶⁷ ifadesinde geçen ve “Kırgız Tili” IX. Sınıf ders kitabında yer alan “Her bir insanın sığındığı bir Kuday vardır. Kuday önünde yüzüm ak, vicdanım rahat olun yeter”⁶⁸ ifadelerindeki Kuday kavramı da Allah anlamındadır. Kuday kelimesi günlük hayatta da en çok kullanılan dini terimdir.

c. Melek (Perişte)

Sözlükte “haberci, elçi, güç ve kuvvet” anlamına gelen melek, Allah'ın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen nurani ve ruhani varlıklardır.

Kırgız dilinde *Perişte* kelimesi melek anlamında kullanılır. Meleklerin Allah'ın nurdan yarattıkları mahlûklar olarak da bilinir. Melek kelimesi masum, günahsız anlamında

⁶⁵ Smanbaev; İşkeev, a.g.e, s.37–48

⁶⁶ Artıkbaev; İsakova, a.g.e, s.397

⁶⁷ İmanov, Kaybıdayev, Saparbaev; Usubailev, *Kırgız Tili, 8-9-Klass*, Mektep Yayınevi, Bişkek 2002, s. 317

⁶⁸ İmanov, Kaybıdayev, Saparbaev, Usubailev, a.g.e, s.23

da kullanılır. “Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabında yer alan *Doğa ve İnsan* ünitesindeki “Karagul Botom” şiirinde melek tabiriyle günahsız bir çocuk tasvir edilmektedir:

“Ecelin benim elimdeymiş
Günahsız benim meleğim”⁶⁹

Bu mısralarda günahsız melek tabiri, oğlunu geyik sanarak yanlışlıkla öldüren bir avcının ona yaktığı ağıtında geçmektedir.

İslam dininde insanların iyi ve kötü davranışların kayıt altına alan Kiramen Kâtibin melekleri vardır. Onlar insanın sağında ve solunda bulunurlar ve sağdaki melek iyi iş ve davranışları, soldaki ise kötü iş ve davranışları tespit etmekle görevlidir.⁷⁰ Kırgız halkı inancında da iyi işlere yönlendiren sağ taraftaki melek, kötü işlere yönlendiren ise sol taraftaki melektir. Bu manada kullanılan melek tabiri “Kırgız Adabiyatı” VIII. Sınıf ders kitabındaki *Halk Destanları* ünitesinde yer alan “Manas” destanında şöyle verilmektedir;

“Kanıkeyin omzundaki melek, çocuk sesiyle ona şöyle der; “Zavallı Kanıkey eğer Taytoru önce gelirse oğlunun yüzünü görürsün, yok gelemezse kendi oğlun seni öldürür.”⁷¹ Bu örnekte olduğu gibi sağ tarafta iyi işleri haber veren melek olduğu inancının ta eski zamandan beri yaygın olduğu Manas destanındaki bu örnek desteklemektedir.

Dört büyük melekten biri olan Azrail meleğinin görevi ise canlıların ruhunu almaktır. Bu meleğin Kırgızca anlamı ise *Azireil periştedir*. Aynı ders kitabının *Şair ve Yazarların Tekrar Yorumladığı Eserler* ünitesinde işlenen “Kedeykan” destanında Azrail melek tabiri şu şekilde geçmektedir:

“Kereez ona sırrını söyler. Bir gün o kanadı var Azrail meleğiyle karşılaşır, o da Kerez’in canını alacağını söyler ve on gün mühlet verir.”⁷²

⁶⁹ Artıkbaev, İsakov, a.g.e, s.287

⁷⁰ İlmihal I, İman ve İbadetler, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 92-94

⁷¹ İsakov, İsakova, a.g.e, s.104

⁷² İsakov, İsakova, a.g.e, s.253

Bunların dışında melek kavramı güzel anlamında da kullanılmıştır. Yine aynı ders kitabının *Doğu Klasikleri* ünitesinde “Bu güzellik karşısında biri tan ağardı galiba derse, başkaları ‘bu cennetten gelen melek, huri’ diye şaşırıldılar. Atın üstünde dünyalar güzeli bir kız Kacet şehrine elçiliğe gidiyormuş.”⁷³ Bu alıntıda görüldüğü gibi melek terimi aynı zamanda cennetteki güzel huri anlamında da kullanılmıştır.

Bu ders kitaplarında melek kavramı Kırgız geleneğinde edindiği yer ve önem çerçevesinde ele alınmıştır. Melek kavramıyla ilgili dini terimler sadece “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında Kiramen Katibin meleği, Azrail meleği, masum ve güzel anlamlarında geçmektedir.

d. Kur’an

Allah tarafından gönderilen ilahi kitapların sonuncusu olan Kuran-ı Kerim, son peygamber Hz.Muhammed’e indirilmiştir. Kuran İslam dininin kutsal kitabı olduğu için Kırgız halkında da saygın ve kutsal bir yere sahiptir. “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabının *XIX- XX. Asırlardaki Halk Şairlerinin Eserleri* ünitesinde Arıstanbek Buylaş uulu’nun hayatı incelenirken, onun el yazısı ve kitapları Sovyetler Birliği döneminde dine yasaklama getirildiği ve dini kitapları yok etme politikası yürütüldüğü dönemde yerlere veya duvar aralarına saklandıklarını şu örnekle desteklemektedir. “Kur’an ile birlikte duvarların arasına veya bir kilime sararak bahçenin bir köşesine gömmüşlerdir.”⁷⁴

Aynı sınıfın *Doğu Klasikleri* ünitesinde yer alan Şota Rustaveli’nin “Kaplan Postlu Şövalye” eserinde “Söylersek Kur’an çarpsın diye ant içerler”⁷⁵ ifadesi geçmektedir. “Kırgız Adabiyatı” XI. sınıf ders kitabının *Tarihi Gazetecilik* ünitesinde işlenen “Polot Han” eserinde de “1876 senesinin 18-19 Şubatında bir grup Müslüman Kuran üzerine yemin ederler”⁷⁶

---

⁷³ İsakov, İsakova, a.g.e, s.367

⁷⁴ İsakov, İsakova, a.g.e, s. 218

⁷⁵ İsakov, İsakova, a.g.e, s.363

⁷⁶ K. Artıkbaev, K. Asanaliev, S. Baygaziev, K. İmanaliev, N. İsheev, A. Muratov, *Kırgız Adabiyatı, 11-Klass, Pedagogika yayınevi, Bişkek 2000, s. 264-265*

ifadelerinde olduğu gibi halk arasında kutsal sayılan Kur'an'a yemin geleneği örneklerle sunulmuştur.

Bu ibarelerin dışında “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabında Kur'an'ın medreselerde okutulan ders kitabı olduğu şu mısralardan anlaşılmaktadır:

*“Altı yaşına gelince, babası getirse de
Aptiek* ile Kuranı, okumayan çocukluk”⁷⁷*

Cenicok'un bu şiirinde olduğu gibi medreselerde Kur'anın okuma yazmayı öğrenmek amacıyla altı yaşından itibaren ders kitabı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

“Kırgız Tili” X. sınıf ders kitabında Kuran günlük hayatta kullanılan Kuran okutmak anlamında verilmiştir.

“Dördünün cenazesini yan yana koymuşlardı. Şimdi onların cenazesi suyun altında kalmasın diyerek tekrar mezarını açtırarak başka yere gömdürdü, koyun kesti, Kuran okuttu ve kendince onların ruhlarını şad ettirdiğini düşündü”⁷⁸

“Kuran okuttu” deyimini Kırgızların ölen insanın ruhuna bağışlayarak yakınları tarafından Kuran'dan bir sûre okutması anlamında kullanılmıştır. Kırgız geleneğinde yaygın olarak ölenlerin ruhuna “Kuran okumak” tabiri kullanılmaktadır.

Kur'an ile ilgili dini terim ve kavramlar kutsal kitap, medreselerde okutulan ders kitabı ifadeleriyle dini kitap ve günlük hayatta Kuran okutma deyimiyile gelenekten bir parça şeklinde ele alınmıştır.

e. Peygamber

Peygamber kelimesinin karşılığı Kırgızca'da *Paygambardır*. Kırgız Adabiyatı ders kitaplarında peygamberlik kavramının tam anlamı açıklanmasa da onun Ahrette şefaat eden,

---

* Aptek; Kur'an'ın yedide bir kısmı; heft'yek (Eski mekteplerde okumayı öğretmek için bir ders kitabı olarak kullanılan kitaptır.)

⁷⁷ İsakov, İsakova, a.g.e, s.270

⁷⁸ Ömüraliev, Egemberdiev, Saparbaev ve Musaeva, *Kırgız Tili, 10-Klass*, Şam yayınevi, Bişkek, 2007, s. 202-204

güzel ahlaklı birisi olduğu belirtilmiştir. “Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabının *Orta Asır Mirasından* ünitesinde verilen Yusuf Has Hacib’in “Ahrette yüzünü bana ters çevirme, doğru yolu göster benim gibi ümmetine” diye dua ettiğinden⁷⁹ Hz. Peygamberin ahirette şefaatçi, bu dünyada örnek bir insan olduğu konusu işlenmektedir.

“Kırgız Adabiyatı” XI. sınıf ders kitabında işlenen T. Sıdıkbekov’un “Too Arasında” romanı analiz edilirken, söz konusu eserde işlenen kader anlayışı İslam dini çerçevesinde değerlendirilerek Hz. Peygamber ve onun hadislerinden örnekler vermiştir. Hz. Muhammed’in “Benim ümmetimden Hak yolunda düşmanlarına galip gelen ve onlardan zarar görmeyecek bir grup kıyamete kadar var olur” hadisi, her türlü düşmana karşı kaderimizde bu varmış diye boyun eğmeden, mücadele etmeye ve galip gelmeye çabalamak gerekir şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁰ Hz. Peygamber hadislerinde ayrıca bilime de çok önem verildiğinden bahisle “İlim Çin’de de olsa gidip öğrenin” ve “Bilim adamı bilim yolunda ölürse şehit olur”⁸¹ şeklindeki hadislerle bilimin ne kadar zor ve aynı zamanda şerefli bir uğraş olduğu belirtilmeye çalışılmıştır. “Allah rızası için faydalı bilim öğrenerek, onu başkalarına öğretirse ve öğrendiklerini hayata geçirebilirse de sevap kazanır” hadisi verilerek öğrenciye paylaşma duygusunun geliştirilmesi ve yararlı bilgiler öğrenmesi hususunda öğütler verilmektedir. Hz. Peygamber’in, “Bedir savaşı sonrasında esir düşenleri, her birinin on kişiye okuma-yazma öğretilmeleri şartıyla serbest bıraktığı”⁸² hikâyesi anlatılarak öğrenmenin önemine vurgu yapılmıştır.

Hz. Peygamberin bilim, yardımlaşma ve kader ile ilgili hadisleri, bağımsızlık sonrası Sovyet Dönemindeki yaklaşımın aksine “Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarında olumlu yaklaşımla ele alınmıştır.

---

⁷⁹ İsakov; İsakova, *a.g.e*, s. 154

⁸⁰ Artıkbaev, Asanaliev, Baygaziev, İmanaliev, İshekeev, Muratov, *a.g.e*, s.72-73

⁸¹ Artıkbaev, Asanaliev, Baygaziev, İmanaliev, İshekeev, Muratov, *a.g.e*, s.72-73

⁸² Artıkbaev, Asanaliev, Baygaziev, İmanaliev, İshekeev, Muratov, *a.g.e*, s.72-73

f. Ahiret/Kıyamet İnancı

Kırgızcada *Akıret*, *narkı düynö* kelimeleriyle ifade edilen ahretin sözlükteki anlamı “son, sonra olan ve son gün” demektir. Terim anlamı ise İsrail’in (a.s) Allah’ın emriyle, kıyametin kopması için sura ilk defa üflemesiyle başlayacak olan ebedi hayattır. İsrail (a.s.) sura ikinci defa üfleyince insanlar diriltiip hesaba çekilecek, sonra dünyadaki iman ve amellerine göre ceza ve mükâfat verilerek cennete ve cehenneme gidecektir.⁸³

X. sınıf, VIII. sınıf ve V.sınıf Kırgız Adabiyatı ders kitaplarındaki Ahiret ve Kıyametle ilgili dini terimler genellikle Bolşevik devrimine kadar yaşayan şairlerin şiirlerinde verilmektedir.

“Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabının *Halkın Başından Geçirdiği Günler* ünitesinde yer alan Moldo Kılıç’ın “Zilzala” şiirinde ahret hesap günü anlamında kullanılmıştır:

“Ahiret gün gelirse

*Her kul verir hesabın”*⁸⁴

Ahiret kelimesi “Kırgız Adabiyatı” VI. sınıf ders kitabının *Halk Şifahi Eserler Mirası* ünitesinde geçen “Gül Oyron” şiirinde ölüm, vefat anlamında kullanılmıştır:

“Ahirete gittin sen yalnız

Yiğidimden ayrı kaldım ben yalnız

Yeşil elma elinde

Cennette mi erdin sen

Yedi kapılı cennetin

*Kapısını aç, hepsini gör”*⁸⁵

⁸³ İlmihal I, İman ve İbadetler, TDV Yayınları, Ankara 2006, s.118

⁸⁴ Artıkbaev, İsakov, *a.g.e*, s.139-144

⁸⁵ Smanbaev, İškeev, *a.g.e*, s. 22-24

“Gül Oyron” şiiri ağıt türünden bir örnektir. Vefat eden eşe yakılan ağıtta, bir kadın Allah’tan ölen eşine cennetlik olması niyazında bulunmaktadır. Bu şiirde ayrıca yedi kapılı ve bahçeli cennet tasviri yapılmaktadır.

“Kırgız Adabiyatı” X. sınıf ders kitabının *XIX – XX Asırda Kırgız yazılı edebiyatı* ünitesinde ise Kırgız yazılı edebiyatının öncülerinden kabul edilen Moldo Niyaz’ın şiirinden alıntı verilmiştir. Moldo Niyaz söz konusu şiirinde hayatı “bu dünya” ve “öbür dünya” şeklinde ikiye ayırmaktadır. Yine bu şiirde “bu dünya”nın geçici, “öbür dünya”nın gerçek olduğuna vurgu yapılmaktadır.

“Emanet yalan bu dünya

Orada olmaz öbür dünya

Beş günde geçer bu dünya

Cennetin yeri öbür dünya

Yalanın yeri bu dünya

Mal toplar yerin bu dünya

Amaca ulaşacak yer öbür dünya

Başın gider bu dünya”⁸⁶

Ders kitabının yazarları, bu şiirin İslam dininin ve Kuran ayetlerinin gösterdiği kurallar, koyduğu prensipler doğrultusunda kaleme alındığını, Kuran’ın aynen tekrarı olmayıp, beyazla siyahı, iyilikle kötülüğü, doğruyla yanlış ve bu dünyayla öbür dünyayı karşılaştırarak, şiirsel bir üslupla okuyucunun kendisi için doğru yolu seçmesine imkân tanıdığını belirtmektedir.⁸⁷

Kıyamet alametleri Kırgızca Akır Zaman⁸⁸ kelimesiyle verilmiştir. “Kırgız Adabiyatı” VIII. Sınıf ders kitabının *XIX – XX Asırda Halk Şairlerinin Eserleri* ünitesinde yer alan

---

⁸⁶ K. Asanaliev, S. Baygaziev, S. Cigitov ve K. İmanaliev, *Kırgız Adabiyatı, 10-Klass*, Mektep yayınevi, Bişkek 2003, s. 10-11

⁸⁷ K. Asanaliev, S. Baygaziev, S. Cigitov ve K. İmanaliev, *a.g.e.*, s. 10-11

⁸⁸ Akır Zaman; İslama göre bu alemin bitiştir. Hokand hanlığı zamanında kırgızlar ahiz zaman hakkında çok kitap yazmışlar ve halka okutmuşlardır. Bu kitaplardaki kayıtlara göre Ahir Zamanın en önemli alametleri, çok

Kaligul Bay Uulu'nun şiirlerinde bu konuyla ilgili örnekler verilmiştir. Şair, Rusların bölgeyi işgal edeceğini öğrenince, endişeyle gelecekte doğabilecek muhtemel sıkıntıları ahır zaman yaklaştı diyerek şiirine şu şekilde yansıtmıştır:

“Zalim adam kahraman olur,

Yerinde ot bitmez, çöl olur,

O zaman çok yakın olur,

Yakınların düşman olur, ahırların boş olur;

Bindiğin kuru dal olur,

Ehilsizin peşinden gidip,

İmanına yat (yabancı) olur

Hoca, Molla kaybolup,

Din daralan bir zaman,

Oruç, namaz azalan bir zaman”⁸⁹

Şair, yukarıdaki şiirde Kıyamet alametlerini sayarak, âhir zamânın yaklaştığını, kıyâmet alâmetlerinden örnekler vererek herkesi uyarmaktadır.

Ünitede *kıyamet* ve *ahir zaman* hakkında öğrencilere ön bilgi mahiyetinde bilgiler verilmiş, ancak Kıyamet anlayışı geniş olarak ele alınmamıştır.

“Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabının *Halkın Başından Geçirdiği Günler* ünitesinde işlenen S. Ömüraliev'in “Telegey” romanından alıntı verilmiştir. Bu romanda geçen “Dağı aşmak kıyametteki kıl köprü'nün ta kendisiydi” ibaresiyle dağı aşmanın zorluğu kastedilmiştir.⁹⁰ “Kıl köprü” terimi Kırgızca'da “Sırat Köprüsünü” ifade etmektedir. Ancak üniteye Sırat köprüsüyle ilgili herhangi bilgi verilmemektedir.

---

sayıda insanın ölmesi, dindarlara nazaran dinsizlerin çoğalması, yerin titremesi, suların taşması, güçlü fırtınaların çıkması, kötülüklerin çoğalmasıdır.

⁸⁹ İsakov, İsakova, *a.g.e*, s. 211-212

⁹⁰ Artıkbaev, İsakov, *a.g.e*, s.204

g. Kader

Sözlükte ölçü, miktar, bir şeyi belirli ölçüye göre yapmak ve belirlemek anlamına gelir. Terim olarak, Yüce Allah'ın, ezelden ebede kadar olacak bütün şeylerin zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, ezeli ilmiyle bilip sınırlaması ve takdir etmesi demektir.⁹¹ Kaderin Kırgızca karşılığı ise *cazmuş, tagdır, bütüm* kelimeleridir. V. sınıf “Bizdin Adabiyat” ders kitabının *Doğa ve İnsan* ünitesinde yer alan “Karagul Botom” eserinde “Bütümün gördüm Kudaydın”⁹² yani “Allah'ın kaderine razı oldum” ifadesiyle kader anlamındaki bütüm kelimesi kullanılmıştır. VIII. sınıf “Kırgız Adabiyatı” ders kitabının *Orta Asırdaki Edebi Miraslar* ünitesinde yer alan Yusuf Has Hacib'in “Kuttu Bilim” eserinde kaderin ezelden yazılı olduğu görüşü öne sürülmüştür:

“Kaderimiz ta ezelden yazılıdır,

Allah ne dilediyse hazır olur”⁹³

Bu mısralarda kader anlayışı Allah tarafından yazılan anlamında kullanılmıştır. “Kırgız Adabiyatı” XI. sınıf ders kitabında T. Sıdıkbekov'un “Too Arasında” romanından aşağıdaki alıntı verilmiştir:

“İnsan daha anne karnındayken Allah onun ne kadar yaşayacağını, içer suyunu, hayatında göreceği sevinç ve kaygılarını alnına yazar. Biz sadece kaderimizde ne yazıldıysa onu yaşarız. Allah'ın kaderinde Samtır (“Too Arasında” eserinin başkarakteri) Kiyizbay'ın malını güden, kölesi olmak yazılmıştır. Eğer Allah onun alnına molla, dev veya kahraman olarak yazsaydı, o şekilde yaşardı. Bu onun kötülüğünden değil, Allah'ın yazdığı alın yazısındanandır.”

Sovyet döneminde yazılan bu roman hakkında ders kitabının yazarlarından biri olan K. Artıkbaev yorumunda Kırgız halkında kaderci felsefenin Sovyet İktidarının gelmesiyle değişmeye başladığını, bu zihniyet değişiminden sonra insanların kölelikten kurtulup

⁹¹ İlmihal I, İman ve İbadetler, TDV Yayınları, Ankara 2006, s.118

⁹² Artıkbaev, İsakov, *a.g.e*, s.290

⁹³ İsakov, İsakova, *a.g.e*, s.170

yöneticilik seviyesine kadar yükselebildiğini ifade etmiştir. “Sovyetler iktidara gelmeseydi, bunların gerçekleşmeyeceği açıktı” diyerek Sovyet iktidarı hakkında olumlu görüş belirtmiştir. Ancak bunun yanında İslami kader anlayışının Barpı Moldo (Roman kahramanı) gibi dini bilgisi eksik insanlar tarafından abartıldığını, aslında teslimiyetçi bir kader anlayışının İslami prensiplerle çeliştiğini ifade etmiştir. Ders kitabı yazarı “Benim ümmetinden Hak yolunda düşmanlarına galip gelen ve onlardan zarar görmeyecek bir grup kıyamete kadar var olur”; “Bilim adamı ilim yolunda ölürse şehit olur” gibi hadislere yer vererek, Hz. Peygamberin “alnımıza yazılan buymuş” deyip tembellik yapmak yerine, sonucu değiştirmek için mücadele etmemizi emrettiğini belirtmiştir.⁹⁴

Sovyet Döneminde insanların kendi inanç ve gelenekleri hakkında şüphe ve komplekse kapılmaları için her imkân değerlendirilmiştir.⁹⁵ Bu dönemde öğrencilere çelişkili ve şüpheye yol açan bilgileri vermek izlenen bilinçli eğitim politikası olmuştur. Din, Allah, Peygamber gibi dini değerler hakkındaki alaycı ve şüpheli tavırlar günümüzde aynen sürdürülmesine de Sovyet döneminde yazılan roman, şiir gibi edebi eserler ele alınırken karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ders kitabında Sovyet İktidarı hakkında olumlu ifadeler kullanılırken, aynı zamanda din konusuna da olumlu yaklaşmıştır. Bağımsızlıkla beraber dini özgürlüğün tekrar iade edildiğine dikkat çeken yazar, dini değerleri abartarak insanları tekrar kadercı zihniyete sürüklemem gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, ahlak kurallarını ve dininin belirlediği prensipleri hayatımızda kullanabilmenin önemine de vurgu yapmıştır.⁹⁶

Dogmatik kader anlayışı, Sovyetler Birliği döneminde Ateist propaganda çerçevesinde insanları dinden soğutmak, şüpheye düşürmek için bir malzememe olarak kullanılmıştır. Dikkati çeken bir husus, bu çerçevedeki bilgilerin bu kitapta olduğu gibi verilmesidir.⁹⁷

---

⁹⁴ Artıkbaev, Asanaliev, Baygaziev, İmanaliev, İshekeev, Muratov, a.g.e, s. 72–73

⁹⁵ Yalçınkaya, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856’dan günümüze)*, İstanbul, 1997, s.241

⁹⁶ Bkz. Artıkbaev, Asanaliev, Baygaziev, İmanaliev, İshekeev, Muratov, a.g.e, s. 72–73

⁹⁷ Bkz. Artıkbaev, Asanaliev, Baygaziev, İmanaliev, İshekeev, Muratov, *Kırgız Adabiyatı, XI. Sınıf*, Pedagogika yayınevi, Bişkek, 2000, s. 72–73

4. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında İbadetle İlgili Dini

Terim ve Kavramlar

Kırgız halkı, 70 yıl dine karşı olan Sovyet rejimi içerisinde yaşamalarına ve ateist ideolojiyi savunan kendi aydın ve yazarlarının telkinlerine rağmen, asırlardır inanıp sahip çıktıkları dinlerini unutmamışlardır. Bazı evlerde, cami ve medreselerde din eğitimi gizlice yürütülmüştür. Ancak buna rağmen Kırgız halkı, gerek göçebe hayatın imkânsızlığı ve gerekse Sovyet rejimin baskıları sonucu örgün ve sağlıklı din eğitiminden yoksun kalmıştır. Bu yüzden gelenekle din iç içe girmiş, geleneklere dayalı pek çok halk inancı dinin asli unsuru gibi algılanır olmuştur.⁹⁸

Yeni eğitim politikası gereği, ders kitaplarında milli gelenek ve göreneklere daha çok vurgu yapılması, gelenekle içi içe giren dini yaşantının da geleneğin bir parçası olarak işlenmesine neden olmuştur. Aşağıda ele alacağımız dini kavramlar da ders kitaplarında genellikle bu çerçevede ele alınmıştır.

a. Namaz

İbadet, Allah’a gönülden isteyerek yönelmek, tapmak, boyun eğmek ve itaat etmek demektir.⁹⁹ Kırgızcada “Kudayga kulduk kılıu” (Allah’a ibadet etmek) terimi ibadet anlamında kullanılmaktadır.

İslam dinindeki ibadetlerin biri de namazdır. Namaz Kırgızlar arasında takva ve dindarlık ölçüsü olarak kabul edilmektedir. “Kırgız Adabiyatı” VI. sınıf ders kitabının *Kırgız Halkının Başından Geçirdiği Günler* ünitesinde yer alan T. Kasımbekov’un “Sıngan Kılıç” eserinde ibadetle ilgili namaz konusu geçmektedir. Bu alıntıda “Güney Kırgızistan bölgesinin

⁹⁸ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, TDV Yayınları, Ankara 2005, s.245–252

⁹⁹ İlmihal I, İman ve İbadetler, TDV Yayınları, Ankara 2006, s.218

önderi Kurmancan Datka namaz kılıyordu”¹⁰⁰ ifadesiyle namaz Kırgız halkının günlük ibadet yaşantısından bir örnek olarak geçmektedir.

“Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabının *XIX. – XX. Asırdaki Halk Şairlerinin Eserlerinden* ünitesinde Kalugul Bay uulu’nun biyografisi ele alınırken, “Kalıgul Bay uulu dini eğitim almamasına rağmen namaz kılmıştır”¹⁰¹ ifadesi geçmektedir. Burada yazarın bu ifadeyi yanlış kullandığını düşünüyoruz. Çünkü İslam’da namaz ibadeti, dini eğitim alıp almamasına bakılmaksızın herkese farzdır. Ayrıca namaz ibadeti Kırgızların Müslümanlaşmasıyla beraber din eğitimi alıp almamasına bakılmaksızın, günlük ibadet şeklinde Kırgızların yaşantısında yerini almıştır.

“Kırgız Adabiyatı” X. sınıf ders kitabının *Büyük Vatan Savaşı ve Ondan Sonraki Dönemde Kırgız Adabiyatı (1941–1959)* ünitesinde yer alan R. Şükürbekov’un “Capalak Catpasov” komedisinde Sovyetler Birliği dönemindeki namaza yüklenen anlam şu şekilde verilmiştir:

“Kulanda beş vakit namazını kılardı. Eşi Esim ise namazını hatırladıkça kılar, başka zaman da kolhozun sürüsünü güderdi. Karısı onu namaz kılma konusunda ikaz ederse, “İstersem kılarım, istemezsem kılmam. Zaten bu iş gününe yazılmaz, onun yerine kolhozun sürüsünü güderim, bu daha yararlıdır. Bu da namaz sayılır derdi.”¹⁰² Sovyetler Birliği döneminde yazılan bu eserde namaz konusu ibadetten çok emekçi için zaman kaybı şeklinde işlenmiştir. O dönem komünistlerin iddiasına göre, namaz önceki dinlerden alınan bir tapınma şekli olup, emekçilerin zamanını alarak, onları üretimden alıkoymaktan başka bir anlam taşımamaktadır.¹⁰³

Burada dikkati çeken bir husus, Sovyet Dönemindeki ideolojik yaklaşımla ele alınan eserlere yeni dönemde de aynı şekilde yer verilmesidir. Çoğu yerde bunun gibi eserlerin

---

¹⁰⁰ Smanbaev, İshekeev, a.g.e, s.150,

¹⁰¹ İsakov, İsakova, a.g.e, s. 208

¹⁰² Asanaliev, Baygaziev, Cigitov ve İmanaliev, a.g.e, s.333

¹⁰³ Seyfettin Erşahin, *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi*, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.275

herhangi bir yorum ve eleştiriye tabi tutulmadan verilmesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

b. Dua

Dua kavramı Kırgızcada “duba” ve “bata” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Arapçadaki “Fatiha” kelimesi Kırgızca’ya *Bata* olarak geçmiş ve dua kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

“Kırgız Adabiyatı” VI. sınıf ders kitabının *Şair ve Yazarların Yeniden Yorumladığı Eserler* ünitesinde yer alan A. Osmonov’un “Tolubay Sınçı” eserinde dua kavramı birine dua etmek anlamında kullanılmıştır:

“Ne yapalım Allah’ın emri böyle

Arkamdan (ölümünden sonra) hayır dua edenim olsun”¹⁰⁴

“Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabı *Orto Asırdaki Edebi Miraslar* ünitesinde yer alan Yusuf Has Hacib’in “Kuttu Bilim” eserinde de “ardından hayırla dua etmek” anlamında kullanılmıştır;

“Senin için Türk Dilinde şiir yazdım.

Okudukça bana da dua edersin”¹⁰⁵

Bu örneklerin dışında X. sınıf “Kırgız Tili” ders kitabında geçen “Topal kişinin gözü göle daldı, sonra dört oğlunun ismini tek tek sayarak dua etti”¹⁰⁶ ifadesinde de dua kavramı yukarıda belirttiğimiz anlamda kullanılmıştır.

“Kırgız Tili” X. sınıf ders kitabında Kırgız geleneğinde *batanın* önemine vurgu yapılarak “Bata menen el kögöröt, camgır menen cer kögöröt” (Duayla halk yeşerir, yağmurla yer yeşerir) atasözüyle desteklenmektedir.

¹⁰⁴ Smanbaev, İshekeev, *a.g.e.*, s. 95–100

¹⁰⁵ İsakov, İsakova, *a.g.e.*, s. 153

¹⁰⁶ Ömüraliev, Egemberdiev, Saparbaev ve Musaeva, *a.g.e.*, s.202–204

Söz konusu kitabın 183. alıştırmasında “bata aluu” geleneğiyle ilgili örnek metin incelenmektedir. “Bata almak isteyen gelinler önce büyüklere saygıyla eğilerek selam verir. Dua edileceği zaman iki elini göğsüne alır. Yaşlılar da şöyle dua eder: ‘ Oomin, (Allah) hayırlı evlat, zenginliğin de hayırlısını versin! Allah bir yastıkta kocatsın. Allah sana uzun ömür versin! Peygamber ve sahabeler yardımcın olsun!’”¹⁰⁷

Görüldüğü gibi, söz konusu ders kitaplarında dua kavramı, Ekim İhtilali ve daha önceki dönem Kırgız yazarlarının eserleri ele alınırken geçmektedir. Sovyet Dönemi Kırgız yazarlarının eserlerinde dini kavramlara resmi ideoloji gereği ya hiç yer verilmemiştir, ya da eleştirel yaklaşımla ele alınmıştır.

c. Oruç

“Kırgız Adabiyatı” VI. sınıf ders kitabı *Halk Şifahi Eserler Mirası* ünitesinde yer alan “Caramazan Söyleme” geleneği Ramazan ayında söylenir. “Caramazan Söyleme” geleneği iki veya daha fazla kişiden oluşan grupların evleri dolaşarak, ev sahiplerine iyi niyetlerini bildirerek dua etme ve hediye toplama maksadıyla uygulanan geleneksel bir şiir şeklidir.

“Selamün aleykum Caramazan

On iki ayda bir gelen Orozocan

Ramazanda kesilir kara koyun

*Babalardan miras kalmış bu bir oyun”*¹⁰⁸

Bu şekilde uzayıp giden “Caramazan Söyleme” geleneği Ramazan ayında paylaşma, birlik ve yoksullara yardım etme duygularını geliştiren, insanların barış ve huzur içinde mutlu yaşamalarını sağlayan önemli bir gelenektir. Kaynağını İslami gelenekten alan “Caramazan Söyleme” Kırgız geleneğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. “Caramazan Söyleme” bazen Kırgız milli çalgısı olan kopuzla, bazen de kopuzsuz söylenmiştir. Sovyet döneminde

¹⁰⁷ Ömüraliev, Egemberdiev, Saparbaev ve Musaeva, *a.g.e*, s.225

¹⁰⁸ Smanbaev, İşkeev, *a.g.e*, s.14

yasaklanan bu gelenek, bağımsızlıktan sonra yeniden canlanmıştır. Söz konusu ders kitabında da Kırgız geleneğinin önemli bir parçası olarak ele alınmış, Ramazan ayı ve Oruç hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

d. Medreseler

Kırgızistan'da din eğitimi veren kurumların başında medreseler gelmektedir. Kırgızistan'da medreseler Orta Asya'da İslam'ın yayılmasıyla beraber çoğalmaya başlamıştır. Ancak bazı kırsal bölgelerde XIX. asrın II. yarısından itibaren açılmaya başlamıştır. Çünkü Kırgızlar'ın göçebelikten yerleşik hayata geçişleri bu tarihlere kadar devam etmiştir. Kırgızlar, göçebe hayat yaşadıkları bölgelerde özel çadırlarda ücret karşılığı görevlendirdikleri mollalar aracılığıyla çocuklarına din eğitimi vermeye çalışmışlardır. O dönemde Kırgız aydınları ve okuryazarlığı olanlar medresede eğitim görmüşlerdir. Medrese eğitimini tamamlayanlara Molla unvanı verilmiştir.

Medrese eğitiminde talebelere İslam Tarihi, Arap dili ve edebiyatı, Kuran ve Tecvit, Doğu Felsefesi ve ahlak kuralları derslerinin yanında *Aptiek*, *Çaar Kitep**, Kuran okumaya giriş niteliğindeki *Muallim-i Sani* ve bir fıkıh kitabı olan *Muhtasar* kitapları da okutulmuştur.

“Kırgız Adabiyatı” IX. sınıf ders kitabında, Kırgız aydınlarından Kasım Tınıstanov'un hayatı incelenirken onun da medreseden eğitim aldığı şöyle ifade edilmektedir: “Kasım daha yedi yaşındayken okuma yazmayı babasından öğrenir. 1902–1912 senelerinde Çırpıktı'da *müslümança** eğitim aldıktan sonra Sazanovka köyündeki Özbek medresesinde eğitimine devam etmiştir.”¹⁰⁹

---

*Çaar Kitep (Çar Kitob): Dört Kitap anlamına gelen Farsça eserin yazarı bilinmemektedir. Küçük muhtevaya sahip olan bu eser, ikisi manzum, ikisi de mensur dört küçük risaleden oluşmaktadır. Genelde ilmihal bilgilerini içeren bu kitap mektep ve medreselerde okutulmuştur.

* *Musulmança* Kırgız halkında din eğitimi verilen medreselerin diğer bir adıdır

¹⁰⁹ Bektursun Alimov, *Kırgız Adabiyatı, 9-Klass*, Bilim- kompyuter yayınevi, Bişkek 2007, s.11-24

Bu biyografide Medrese eğitimi dönemin önemli bir bilim ocağı olarak sunulmuş, Kasım Tınıstanov örneğinde olduğu gibi önde gelen Kırgız aydınlarının medresede eğitim gördüğü belirtilmiştir.

“Kırgız Adabiyatı” XI. sınıf ders kitabının *Tarihi Gaztecilik* ünitesinde yer alan Ş. Abdırahmanov’un “Polot Han” eserinde Ruslar’ın bölgeyi işgal etmesine itiraz eden Kırgızistan’ın güney bölgesindeki milli mücadelenin önderi İshak’ın (Polot Han) hayatı incelenirken, onun da medresede eğitim aldığı belirtilerek o dönemin medreseleri şu şekilde tasvir edilmiştir;

“Medreselerde dönemin bilim adamları yetiştirilir ve talebelere İslam Tarihi, Arap dili ve edebiyatı, Kuran ve Tecvit, Doğu Felsefesi ve ahlak kuralları öğretilirdi. Medreselerdeki kuru ezber ve sıkıcı ortam İshak’ın eğitime devam etme isteğini söndürmüştür.”¹¹⁰

Bu ders kitabında ise, Medreselerdeki eğitim sistemi eleştirilmekte, verilen eğitimin kuru ezbere dayandığı ifade edilmektedir. Polat Han’ın medrese eğitimini devam ettirmemesini söz konusu nedenlere bağlanmaktadır.

“Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarında medreselerdeki eğitim sistemi ve okutulan dersler hakkında genel bilgi verilmiştir. Medreseler hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele alınmıştır denilebilir. Ancak özel olarak üzerinde durulmamıştır.

4. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Ateist Düşüncedeki Dini Terim ve Kavramlar

“Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarında yer alan Ateist düşüncedeki dini terimleri incelemeden önce Sovyetler birliği döneminde telkin edilen İslam dininin imajına kısaca değinelim. Sovyetler Birliği döneminde dine olumsuz bakılarak, inancın daha ziyade siyasal, kültürel ve ekonomik bakımdan güçsüz toplumlarda ortaya çıktığı, özellikle Müslümanlığın eğitim düzeyi düşük cahil insanlar arasında ilgi gördüğü, bilgili insanların ise herhangi bir

---

¹¹⁰ Artıkbaev, Asanaliev, Baygaziev, İmanaliev, İshekeev, Muratov, *a.g.e*, s. 264

dini inancı benimsemeye ihtiyaç duymadıkları şeklinde öğretilmesinden dolayı aydın kesim dine inanmayı cahillik olarak görmüştür.¹¹¹

“Kırgız Adabiyatı” XI. sınıf ders kitaplarındaki *1960–1990 Yılları Arasında Kırgız Adabiyatı* ünitesi; “Kırgız Adabiyatı” X. sınıf ders kitabındaki *Kırgız Adabiyatı II. Dünya Savaşına Kadar (1930–1940), Büyük Vatan Savaşı ve Ondan Sonraki Dönemde Kırgız Adabiyatı (1941–1959) üniteleri* ve “Bizdin Adabiyat” VI. sınıf ders kitabında *Yeni Hayat ve Savaş Konusu* gibi ünitelerde verilen ve Sovyetler Birliği döneminin önemli yazarlarının eserlerinde bulunan dini terimler genellikle din karşıtı ve ateist düşünce çerçevesinde ele alınmıştır.

Din ateist ideoloji gereği, hayali ve ilizyonik bir olgu, toplumsal gerginliğin simgesi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeyi engelleyen bir unsur olarak kabul edilmiştir. Din aleyhtarları propagandaların işlendiği basın ve yayın organlarıyla ateizm yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu ideolojinin propaganda aracı olarak ders kitapları ve edebi eserler de kullanılmıştır.

a. Din görevlileri

Dini bilgi içeren gazete, dergi ve kitap yayınlamanın ve bu tür yayınları buldurmanın zorluğu, eğitilmiş din görevlilerinin yetersiz olması ve halkın dini ehliyetsiz kişilerden öğrenmek zorunda kalması ve Sovyetler Birliği dönemindeki din karşıtı propaganda Kırgız halkı ve aydınları arasında olumsuz din görevlisi imajının yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

“Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabında *Halkın Başından Geçirdiği Günler* ünitesinde yer alan Moldo Kılıç’ın “Zilzala” şiirinde bildikleriyle amel etmeyen molla şu şekilde tasvir edilmiştir:

---

¹¹¹ Hüseyin Yılmaz, “Kırgızistan’da Misyonerlik ve Din Eğitimi”, *C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı XI–1, 2007, s. 91–128

*“ Halkı dolaştı hocalar
(Dine) Amel etmeden mollalar”*¹¹²

“Kırgız Adabiyatı” VI. sınıf ders kitabının *Halk Destanları* ünitesinde yer alan “Taylak Baatır” destanında halkı sömürmek için din emretti diyerek öşür ve zekat alan, zorba ve zalim bir din görevlisi tiplemesi verilmiştir:

*“Bir taraftan öşür, zekât maldan almış
İstedliğini beğenerek zorla almış
Hoca, molla, sūfisine müritsin der
Gördüğü her güzeli benimsin der”*¹¹³

“Kırgız Adabiyatı” VIII. sınıf ders kitabının *XIX –XX. Asırdaki Halk Şairlerinin Eserleri* ünitesinde Barpı Alıkulov’un hayatı incelenirken “Barpı din görevlisini soru yağmuruna tutarak, hiç görmediği cehennem ve öbür dünya hakkında şöyle sormuştur:

*Kandırarak her zaman
Zenginden gördün faydayı
Kendin ölmeden cehennemini
Nerden gördün eşenim *”*¹¹⁴

Yukarıdaki mısralarda din görevlisine alaycı sorular sorulmaktadır. Bu şiirde yansıtılan din adamıyla uyduruk hikâyeler anlatan, yalancı bir kişilik imajı yansıtılmaktadır.

“Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabının *Halk Şairlerinin Eserlerinden* ünitesinde yer alan T. Satılğanov’un “Ülgü Irlar” (Örnek Şiirler) şiirinde cenaze ve mevlitin mutlaka mollanın gözetiminde geçtiğini belirtmektedir:

*“Cenaze, Mevlüt mollada
Sūfnin gönlü ezanda*

---

¹¹²Artıkbaev, İsakov, *a.g.e*, s.139–144

¹¹³Smanbaev, İshekeev, *a.g.e*, s.70

* Eşen-Din görevlisi

¹¹⁴İsakov, İsakova, *a.g.e*, s. 296 -310

Doymazın gönlü kazanda ”¹¹⁵

Cenaze, mevlit, sünnet ve nikâh gibi dini merasimler din görevlisinin gözetiminde gerçekleşir. Cenazeyi usulüne uygun şekilde defnetme din eğitimi alan mollanın (imamın) görevidir. Ancak söz konusu şiirde din adamının cenaze ve mevlit gibi dini merasimlerdeki asıl amacının “karnını doyurma” ve “çıkarmaya” olduğu şeklinde sunulmaktadır.

“Kırgız Adabiyatı” IX. sınıf ders kitabında bulunan Âlı Tokombaev’in “Mezgil Uçat” (Zaman Uçar/Geçer) hikâyesinde sakallı ve uzun giysili, cahil ve korkak bir din görevlisi şöyle tasvir edilmektedir:

“- Ey Kâfir, sen selam vermeyi bilmiyor musun?

- Allah bana selam vermeyi emrettiği gibi, size de emretmedi mi? Selam vermek sizin de vazifeniz, yoksa Allah sizleri günahkâr saymaz mı? – dedi Aytike gülerken.

- Estagfirullah, siz şeytan mısınız?- diyerek bir anda korkmaya başladı.

- Yok, domulla (hoca), sizinle şeriati tartışmak, benim haddim değil. Ama ben sizden daha çok şey biliyorum sanırım.

Sufi kendi eksiklerini bildiği için karşılık vermedi.”¹¹⁶

“Kırgız Adabiyatı” IX. sınıf ders kitabındaki bu hikâyede din görevlisi kara sakallı ve uzun giysili cahil ve bilgisiz molla tiplmesiyle geride kalmış ve çağın yeniliklerine ayak uyduramamış birisi olarak tasvir edilmektedir.

Ders kitabında söz konusu eserle ilgili olarak, Kırgız aydınlarının zor şartlarda yetiştiği ifade edilmektedir. “Gerçekten de halkımızın eğitim-öğretim, resim sanatı, heykeltıraşlık gibi değerlerden haberi yoktu” denilerek, eserde geçen ressam karakterinde canlandırıldığı gibi 1917 Ekim Devrimi Bilim ve Sanat adına Kırgız halkına birçok yeniliği getirmiştir denilmektedir.¹¹⁷

¹¹⁵ Artıkbaev, İsakov, *a.g.e.*, s.339–340

¹¹⁶ Alimov, *a.g.e.*, s.61

¹¹⁷ Bkz. Alimov, *a.g.e.*, s. 57

”Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarında din görevlisi imajı Sovyetler Birliği döneminde ateist politika gereği cahil ve çıkarıcı olarak tasvir edildiği şekliyle verilmiştir. Din görevlilerine olan olumsuz bakış açısı olduğu gibi yansıtılmıştır. Genellikle herhangi bir eleştiri ya da açıklama verilmemiştir. Bu da, ders kitabının çağdaş değer ve ihtiyaçlara göre düzenlenmesi yönünde bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

b. İslam Dini

Sovyetler Birliği döneminden kalma “eskice” kavramı, “din bilimleri” anlamında kullanılmaktadır. O dönemde devlet okullarında verilen eğitim yeni bilim diye ifade edilirken, İslami bilimler ve İslam dini ise “eski” olarak nitelendirilmiştir. ¹¹⁸

“Bizdin Adabiyat” V. sınıf ders kitabının *Halk Şairlerinin Eserleri* ünitesinde yer alan “Koş Alımkul” şiirinde, Alımkul ozanın yaşlanınca eskiceye, yani İslam dinine inanarak kafasının karıştığını şöyle ifade etmiştir:

“Aksakalı parlayarak

Yaşlyken göçtü dünyadan

Eski dine inanarak

Kafası döndü yol bulamadan” ¹¹⁹

Alımkul ozan vefat ettiğinde arkadaşı İ. Boronçiev tarafından yazılan bu şiirde eski dinden kasıt İslam dinidir. Sovyetler Birliği döneminde uygulanan baskı sonucu halk geleneksel yaşam tarzından ve dini/ kültürel değerlerden zamanla biraz uzaklaşmıştır. Halkın dine yönelişini çağdaşlığa aykırı bir olgu olarak görmüşlerdir. Yukarıdaki şiirde Eskiceye, yani İslam’a yönelerek doğru yoldan çıktı, başı döndü denilmektedir.

---

¹¹⁸ Yılmaz, *a.g.m*, s.117

¹¹⁹Artıkbaev, İsakov, *a.g.e*, s.350

c. İslam'da Kadının Yeri

Sovyetler Birliği döneminin dinle ilgili olumsuz propagandalarından biri de İslam dininin kadın konusundaki anlayışıdır. Ateist yazarlara göre, İslam dini erkeğin üstünlüğünü kabul etmekte ve kadını geri plana itmektedir. Ekim Devrimi öncesi Kırgızlarda da birden fazla evlilik ve genç yaştaki kızların evlendirilmesi, dinden kaynaklanan bir gelenek olarak işlenmiş, kadınlara eşitliğin Ekim devrimiyle beraber geldiği savunulmuştur.

Yeni dönemdeki ders kitaplarında yer alan bazı Kırgız yazarlarında da bu görüş ağır basmış ve eserlerinde yansıtılmıştır.

“Kırgız Adabiyatı” VI. sınıf ders kitabındaki *Halk Destanları* ünitesinde yer alan A. Çorobaev'in “Taylak Baatır” destanında Rusya ile birleşmeden önce Hokand Hanlığı hükümdarı Madali Han'ın çokevliliği şöyle tasvir edilmiştir:

“Her zaman nikâhında dört kadın var

Her günü birin boşar, başkayla nikâh kıyar

Din, şeriat dördüne izin vermiş

İsterse hepsini yok edermiş”¹²⁰

Bu şiirde kadın suistimal edilen, değersiz ve hak sahibi olmayan birisi olarak ifade edilmektedir.

“Kırgız Adabiyatı” IX. sınıf ders kitabındaki S. Karaçev'in “Erksiz Kündör” eserinden aşağıdaki alıntı verilmiştir: “Şeriat (dine) uygun olarak, Peygamberin sünnetini yerine getirmek için üç karısı var Mamırbay'a bir karı gerekiyordu. Kimseye söylemediği bu sırrı beş vakit namazında da aklından çıkarmadan, bazen namazında yanılarak Allah'a günahkâr, peygambere saygısızlık ettiği de olmuştur. Şeriatta dört kadınla evlenebilirsin hükmü aklını kurcalayarak, “sevap kazanmak” için evine dördüncü kumayı getirmek istiyordu. Bu görüşünü köy aksakallılarına danıştığında, onlar “Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.v.) dört, Buhara Amirinin de yetmiş eşi olmuş. Ürüm sultanının ise

---

¹²⁰ Smanbaev, İşekeev, a.g.e, s.70

sayısız cariyesi vardı” diyerek onun bu düşüncesini onaylamışlardır.”¹²¹ Görüldüğü gibi eserde çokevlilik söz konusu edilmekte, Mamırbay karakterinde verilen çokevlilik geleneği eleştirilmektedir. Ders kitabında, bu eserle ilgili olarak edebi üslubu dışında yorum yapılmamıştır. Ders kitabının *Sorular* kısmında ise bu eserle ilgili olarak “Gelenek ve göreneklerle ilgili fikrin nedir?”; “Gelenekte olan her şeyi olduğu gibi almak gerekir mi?” sorularıyla yorumu okuyucuya bırakılmıştır.

“Kırgız Adabiyatı” ders kitaplarında yer alan ve din karşıtı görüşle kaleme alınan eserler değerlendirirken, kaleme alındığı dönemin siyasi durumu da göz önünde bulundurularak bu eserlere günümüzün şartlarına göre bir yorumunun yapılması gerekir. Bu tür eserlerde işlenen din konusunun aynen okutulması, hem yeniden yapılanma ve çağdaşlaşma çabasında olan eğitim sistemine uymamakta hem de bilinçaltında yerleşmiş İslam dini (eskice) ve din görevlilerine (molla, sufi) karşı temkinli yaklaşımı körüklemektedir.

5. “Kırgız Tili” (XI. Sınıf) Ders Kitabında İslam Dini ile İlgili Kavramlar

“Kırgız Tili” XI. sınıf ders kitabının *Kırgız Leksikolojisinin Zenginleşme Yolları* ünitesinde “Arap Dilinden Kabul Edilen Kelimeler” konusu yer almaktadır.

Kırgız dilinin gramerinde Kırgız diline yabancı dillerden kabul edilen kelimeler başlıklar halinde incelenmektedir. Yabancı dillerden kabul edilen kelimeler arasında Arapça’dan geçen ancak günlük hayatta yaygın olarak kullandığımız kelimeler vardır. Bu ders kitabında Arapça’dan din, bilim ve siyaset ile ilgili kelimelerin Kırgızca’ya geçtiği belirtilmektedir. Ders kitabında Arap dilinden geçen kelimelere tablo içerisinde örnekler verilmiştir:

Tablo 4: “Kırgız Tili” Ders Kitabında Arapça’dan Kırgızca’ya Geçen Kelimeler

Tablosu

---

¹²¹ Alimov, a.g.e, s.46-48

Kelimenin	Arapça	Kırgızca karşılığı	Kelimenin	Arapça	Kırgızca karşılığı
Orijini			Orijini		
Hayal		Kıyal	Hasıl		Asıl
Haziz		Aziz	Huşvakt		Kuşubak
Hurmat		Urmat	Vakil		Ökül
Galım		Alım	Murad		Murat
Tahlim		Talim	Haram		Aram
Taninafas		Tanapis	Siyasat		Sayasat
Dünüya		Dünüyö	Hat		Kat
Dükan		Dükön	Hakikat		Akıykat
Günah		Künö	Sevab		Soop

Burada dikkati çenen bir husus, kelimelerin Arapça orijininde bazı hataların olduğudur. Örneğin “Aziz” kelimesinin Arapçasının “Haziz” olarak verilmesi; “Âlim” kelimesinin “Galim” olarak verilmesi; “Ta’lim” kelimesinin “Tahlim” olarak verilmesi; “Teneffüs” kelimesinin “Taninafas” olarak verilmesi gibi.¹²² Bu ders kitabı gözden geçirilmiş dördüncü baskı olduğu kitabın iç kapağında belirtilmektedir. Yukarıdaki hataların dördüncü baskıda da giderilememiş olması ciddi bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu ders kitabında Arapça’dan geçen kelimelerin Kırgızca’ya geçtiği alanla ilgili olarak Din alanındaki kelimeler; Bilimsel-Sanatsal alandaki kelimeler; Toplumsal-Siyasal alandaki kelimeler şeklinde sınıflandırılmıştır.

Din alanındaki kelimeler sınıfına aşağıdaki dini kavramlar örnek verilmiştir:

Namaz, İmam, Orozo (oruç), *Ayıt* (Iyd-bayram), *Arbak* (Ervah-ruh), *Sopu* (Süfi), *Duba* (Dua), *Soop* (Sevap), *Tozok* (Cehennem), *Acal* (Ecel), *Âcı* (Hac), *Azezil* (Azrail), *Akırzaman* (Ahir zaman), *Zekât*, *Bitir* (Fitir), *Kıbıla* (Kıble), *Kıyamât* (Kıyamet), *Aram*

¹²² Bkz. S. Ömüralieva, R. Egemberdiev, B.Musaeva; *Kırgız Dili, XI. Sınıf*, Şam basımevi, Bişkek–2004, s. 113

(Haram), *Künöö* (Günah), *Tobo* (Tövbe), *Şaytan* (Şeytan), *Şarıyat* (Şeriat), *İyman* (İman), *Kelme* (Kelime-i şهادet), *Daarat* (Taharet, abdest), *Kadır tün* (*Kadir gecesi*), *Kazat* (Gaza, cihat).¹²³

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Kırgızlar'ın dini yaşantısında en çok kullandıkları kelimeler örnek verilmiştir. Bu kelimelerle ilgili herhangi bir yorum yapılmazken, Sovyet Dönemi ders kitaplarında olduğu gibi din karşıtı bir tavra da rastlanmamaktadır.

6. “Kırgız Tili” ve “Kırgız Adabiyatı” Ders Kitaplarında Diğer Dinler ile İlgili Dini

Terim ve Kavramlar

a. Hıristiyan dini

Sovyetler Birliği döneminde diğer dinler gibi Hıristiyan dini de eleştiri konusu olmuş, kilise ve papazlar halkı sömüren, zengin tipler olarak tasvir edilmiştir. “Kırgız Adabiyatı” IX. sınıf ders kitabında yer alan M. Elebaev'in “Kıyın Kezen”(Zor Dönem) eserinde Rus kölesi Stepan'ın kiliseyi ve din görevlilerini halkı sömüren, zengin ve dolandırıcı tipler olarak tanımladığı şöyle ifade edilmektedir:

“Tanrı adil ise sen niye bu haldesin? Güç, toprak, hukuk kimin elinde, biliyor musun? Kilisedeki papazlara bak, senin bir kare bile yerin yokken, onların binlerce dönüm tarlası var. Etrafı hep çiçeklerle dolu bağ-bahçeleri var. Kiliseye giden halk, yardımlarını yoksullara ulaştırılır diye (kiliseye) hayır-sadaka verirler. O da yetmezmiş gibi bir de “Tanrı için elinden ne geliyorsa yardım et, mükâfatını öbür dünyada alırsın” diyerek halkı kandırırlar. Zavallı yoksul halk elindeki varını yoğunu onlara vererek öbür dünyadan ümit ederler, papazlarsa bu dünyada rahatını görürler. Bu adil değil ki?”¹²⁴ Bu ders kitabının değerlendirme kısmında Stepan'ın karakteriyle Kırgızlar'ı seven ve yardım eden Rus insanından övgüyle

¹²³ Ömüraliev, Egemberdiev, Musaeva, *a.g.e*, s.112

¹²⁴ Alimov, *a.g.e*, s.128

bahsetmektedir. Onun kardeşlik, birlik duyguları ve düşüncesi Kırgız halkına yakın olduğunu ve zenginlere, din görevlilerine olan öfkesini şöyle vermektedir: “Tanrı onları sevdiğinden zengin, bizi de sevmediğinden yoksul yapmadı. Bu işte Tanrı’nın bir iradesi söz konusu değil” diyerek Ekim devriminden önce köle ve işçilerin bir düşüncede olduğuna vurgu yapmaktadır.¹²⁵

Kırgızistan sınırlarına Ruslar XIX. asrın sonlarına doğru göç etmeye başlamıştır. Onların bu dönemlerde dini inançlarını serbestçe yaşadıklarını Kırgızistan’ın kuzeyine kiliseler kurmalarından, Rus – Tüzem okullarını açmalarından anlayabiliriz. Ancak Ekim Devrimiyle beraber dine karşı yürütülen baskıdan kiliseler ve dolayısıyla Rus halkı da nasibini almıştır.

“Kırgız Tili” XI. sınıf ders kitabındaki *Kırgız Leksikolojisinin Zenginleşme Yolları* ünitesinde yer alan “Ekim Devrimine Kadar Rusça’dan kabul edilen kelimeler” konusunda işlenen 56. alıştırmada “Tokmok ve Karakol’da kilise kurulduğunu duyan halk onu görmek için oraya akın etmişti. Saat 10 sularında kilisede çanlar çalındı ve halk toplanmaya başladı”¹²⁶ ifadesinde de kilise kavramı geçmektedir. Alıştırmadaki bu yazının Hüseyin Karasaev’in eserinden alındığı parantez içinde belirtilmiştir.

“Kırgız Tili” XI. sınıf ders kitabının *V. – XI. Sınıfta Öğretilenleri Tekrarlama* ünitesinde yer alan ve misyonerliği savunan görüş, şu örnekle verilmiştir:

“Niçin Tolstoy ölene kadar hep kendini yetersiz hissetmiş? Niçin? Akli dengesi bozuk olduğundan mı? Niye? Niçin Tolstoy kadar ünlü filozof, müzisyen Albert Şveyser Avrupa’nın konser salonlarından ve alkışlardan vazgeçerek yaşlı olmasına rağmen tıp okuyarak, hiç tanımadığı insanların hayatını kurtarmak uğruna Afrika’ya gider? Niye? Niye siz yardımlaşmayı soyut bir hümanizm, merhameti de Hıristiyanlık’a davet diye hor

---

¹²⁵ Alimov, *a.g.e*, s. 134

¹²⁶ Ömüraliev, Egemberdiev, Musaeva, *a.g.e*, s.109

görüyorsunuz? Niçin? Çünkü bu düşünceler size uzak, sizin çıkarınız için bunların faydası hiç yok. Onun için iki artı ikiyi bilim, soğuk yazıları da edebiyat zannediyorsunuz.”¹²⁷

Seçilen örneğin sonuna parantezle C. Aytmatov’un “Fudziyamadaki kadir gecesi” eserinden alındığı bilgisi verilmiştir. Bir derslik kitabında Kırgız Dilinin Grameriyle ilgili basit bir konu için Kırgız dili ve kültürüyle hiç alakası olmayan bir örneğin seçilmiş olması düşündürücüdür. Misyonerliği bütün dünyanın iyiliği için yapılan örnek davranış olarak gösteren bu tip örneklerin Kırgız eğitim politikasıyla çeliştiğini, öğrenci açısından sakıncalı olduğunu ve derhal düzeltilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu durum, aynı zamanda Kırgız eğitim sisteminde ders kitaplarının sıkı denetimden geçmediğini de göstermesi açısından önemlidir.

b. Şintoizm ve Budizm

“Kırgız Tili” ders kitaplarında Hıristiyan dini dışında Japonların iki büyük dini Şintoizm ve Budizm hakkında da bilgi verilmiştir.

“Kırgız Tili”, VIII. ve IX. sınıf ders kitabında *Konuşma Usulü* ünitesinde Japonya’nın dini yaşantısı hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Şintoizm ve Budizm Japonya’da yaşayan iki büyük din olduğu ifade edilmekte, nasıl ortaya çıktığı ve Japonya’da nasıl yayıldığı anlatılmaktadır. Günümüzde Japonya’da 80’den fazla Şintoizm sinagoglarının olduğu, bayram ve kutlamaların Şintoizm din görevlileri tarafından başlatıldığı ifade edilmektedir. Bu sinagogların Japonların milli kültürlerini koruyarak günümüzdeki medeniyet zirvesine ulaşmasında büyük rol oynadığı ifade edilmekte, onların on altı asırlık medeniyetinin bu iki dinle sıkı sıkıya bağlı olduğu ve onları yabancı medeniyetlerin kötü etkisinden koruduğu belirtilmektedir.¹²⁸

Yazar, Kırgız kültürü ve milli değerlerinin korunması ve gelişmesi için, Japon kültürü örneğinde olduğu gibi, milli değerlerin korunmasında dinin önemine vurgu yapmıştır.

---

¹²⁷ Ömüräliev, Egemberdiev, Musaeva, *a.g.e.*, s.174

¹²⁸ Bkz. İmanov, Kaybıdayev, Saparbaev, Usubailev, *Kırgız Tili*, 8–9.sınıflara, ‘Mektep’ yayınevi, Bişkek 2002, s.28

C. “KIRGIZİSTAN TARİHİ” ve “DÜNYA TARİHİ” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1998 yılında yayınlanan VII. ve VIII. sınıf “Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihı” ders kitabının ve IX. sınıf “Kırgızstandın Tarihı (1917–1995)” ders kitaplarında kullanılan kâğıt 3. hamurdur. Diğer sınıfların ve 2004’ten sonra yayınlanan kitapların kâğıtları ise 2. hamurdur. Harflerin büyüklüğü V. ve VI. sınıflar için 11 punto, VII. sınıftan XI. sınıfa kadar ise 10 puntodur.

“Düynö Tarihı: Urunttuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabında tablo ve şema kullanılmamıştır. Onun dışında incelediğimiz diğer “Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihı” VII. ve VIII. Sınıf, “Kırgızstandın Tarihı (1917–1995)” IX. sınıf, “Canı Tarih” VIII. Sınıf, “Kırgızistan Tarihı Boyuncha Angemeler” V. sınıf ders kitaplarında konularıyla ilgili şema, harita, resim ve tablolar konuları öğrenciye sistematik ve kolay öğretmek amacıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili tarihi nitelikteki belgeler de ekte yer almaktadır.

Tarih dersi ile ilgili ders kitaplarının kapakları sert ve yıpranmayan kartondan yapılmıştır. Öğrencilerin merakla okuması için kitabın kapağına gelişim düzeyine ve muhtevaya uygun resimler konulmuş bulunmaktadır. “Kırgızistan Tarihı Boyuncha Angemeler” V. sınıf ders kitabının kapağında arkeolojik kazılarda elde edilen kemiklerin, yapay uydu resmi ve Kırgızistan’ın doğa manzarasının resimleri konulmuştur. VII. ve VIII. sınıf “Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihı” ders kitaplarında ise Kırgız halkının milli giysilerinde ve göçebe hayat tarzını yansıtan resim konulmuştur.

Dünya tarihi ile ilgili “Düynö Tarihı: Urunttuu Uçurlar” X. sınıf ve “Canı Tarih” VIII. sınıf ders kitaplarını kapağında ise dünyanın önemli olaylarını yansıtan resimler konularak, sert kartondan yapılmıştır.

1. Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi

Kırgız Cumhuriyetinin ortaokullarında okutulmakta olan ve bizim incelediğimiz tarih dersiyle ilgili ders kitapları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: “Kırgızistan Tarihi” ve “Dünya Tarihi” Ders Kitaplarının Sınıflara Göre Tasnifi

Ders kitabının adı	Sınıfı	Yazarları	Yayınevi	Basıldığı yer ve yılı
<i>Kırgızistan Tarihi Boyuncha Angemeler</i>	V. sınıf	A. Mirzakmatova, Ö. Osmonov, K. Moldokasimov	Pedagogika	Bişkek 2004; 238 Sayfa
<i>Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi</i>	VII. sınıf	T. Çorotegin, T. Ömürbekov	Kırgızistan	Bişkek 1998; 124 Sayfa
<i>Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi</i>	VII. sınıf	T. Çorotegin, T. Ömürbekov	Kırgızistan	Bişkek 1998; 124 Sayfa
<i>Canı Tarih</i>	VIII. sınıf	K. Dötaliev, M. İmankulov, Ö. Saalaev	Bilim- Kompyuter	Bişkek 2007; 185 Sayfa
<i>Kırgızstan Tarihi</i>	IX. sınıf	M. İmankulov	Kırgızistan	Bişkek 1998; 230 Sayfa
<i>Düynö Tarihi: Uruntuu Uçurlar</i>	X. sınıf	Ö. Osmonov; A. Elebesova; A. Kanimetov, B. Tümöbaev	Şam	Bişkek 2005; 459 Sayfa

2. Ders Kitabı Yazar/lar/ının Biyografisi

a. Kırgızistan Tarihi Boyunca Angemeler” (V. sınıf) ders kitabının yazarları;

(A. Mirzakmatova, Ö. Osmonov, K. Moldokasimov)

Öskön Osmonov – Tarih bilimleri profesörü, Kırgız Cumhuriyetinin Sosyal Bilimler Akademisi öğretim üyesidir. 2004–2005 yılları arasında Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine bağlı Din Komisyonu başkanlığı yapmıştır. Günümüzde ise Kırgız Agrardık Üniversitesinin (Ziraat üniversitesi) rektörlüğünü yapmaktadır. Kırgızistan tarihi konusunda uzmandır. 150’den fazla bilimsel makalenin, 5 monografinin ve 7 ders kitabının yazarıdır.

Ö. Osmonov’un kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır:

1. *Ayıl Kıştak Kalkının Materialdik Caşoo Şarttarının Cana Salamttığın Saktoonun Abalı*, (Köy halkının hayat şartları ve sağlık hizmetlerinin durumu), Bişkek 1994.
2. *Kırgızistandın Ayıl Çarbası Cana Ayıl-Kıştardın Sosiyaldık Turmuşu* (Kırgızistan’da tarımcılık ve köylerdeki sosyal yaşantı), Bişkek 1994.
3. *Kırgızistandın Ayılının Sosiyaldık Turmuşu (1966–1985)*, (Kırgızistan köylerinde sosyal hayat 1966–1985), Bişkek 1993.
4. *Kırgızistan Tarihi Boyunca Angemeler* (Kırgızistan Tarihi Hakkında Hikâyeler), (A. Mirzakmatova, K. Moldokasimov ile birlikte) (V. sınıf) Kırgızistan Yayınevi; Bişkek 1998.
5. *Düynö Tarihi: Uruntuu uçurlar* (X. sınıf), (Dünya Tarihindeki Kırılma Noktaları) (A. Elebesova; A.Kanimetov, B. Tümönbaev ile birlikte) Şam Yayınevi, Bişkek 2005.

Aygül Mirzakmatova – Tarih bilimleri doçenti. Önemli çalışmaları şunlardır:

1. *Kırgızistan Tarihi Boyuncha Angemeler* (Kırgızistan Tarihi Hakkında Hikâyeler), V. sınıf, (Ö. Osmonov, K. Moldokasimov ile birlikte), Kırgızistan Yayınevi; Bişkek–1998)

Kıyas Moldokasimov – Tarih bilimleri doçenti.

1. *Kırgızistan Tarihi Boyuncha Angemeler* (V. sınıf) (Ö. C. Osmonov, A. S. Mirzakmatova ile birlikte) Kırgızistan Yayınevi; Bişkek -1998

Ö. Osmonov, A. Mirzakmatova ve K. Moldokasimov’un “Kırgızistan Tarihi Boyuncha Angemeler” (V. sınıf) ders kitabı aşağıdaki ünitelerden oluşmaktadır:

Ünite 1: *Kırgızistan Tarihin Üyrönüügö Kirişüü* (Kırgızistan Tarihine Giriş)

Ünite 2: *Kırgızistan Tarihi Boyuncha Epizodduk Angemeler* (Kırgızistan Tarihi Hakkında Genel Anlatımlar)

Ünite 3: *Bizdin Meken Bayırkı Mezgilde* (Eski Zamanda Bizim Vatan)

Ünite 4: *Kırgızdar VI-XII Kılımdarda* (Kırgızlar VI- VII Asırlarda)

Ünite 5: *Kırgızdardın Köz Karandısızdık Üçün Küröştörü* (Kırgızların Bağımsızlık Mücadeleleri)

Ünite 6: *Kırgızstan Orussiyanın Kuramında* (Çarlık Rusya İdaresi Altında Kırgızistan)

Ünite 7: *Kırgızstan Sovet Dorunda* (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan)

Ünite 8: *Kırgızstan Egemendüü Mamleket* (Bağımsız Kırgızistan Devleti)

“Kırgızistan Tarihi Boyuncha Angemeler” (V. Sınıf) ders kitabı, küçük yaştaki öğrencilere göre hazırlandığından dolayı Kırgızistan Tarihinin önemli dönüm noktaları hikâye şeklinde anlatılmıştır. Ders kitabında konular resim ve haritalarla desteklenmiştir.

b. “Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi” VII. ve VIII. sınıf ders kitabının yazarları (T. K. Çorotegin, T. N. Ömürbekov)

Çorotegin Tinçtikbek Kadırmambet uulu – Tarih bilimleri doçenti. Genel tarih konusunda uzmandır. 50’den fazla bilimsel makalelerin yazarı ve Kırgız Devlet Üniversitesinde öğretim üyesidir.

Önemli eserleri şunlardır:

1. *Mahmud Kaşkari (Barskani) cana anın “Divanu Lugati’t Türk” söz cıynagı, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek -1998.*
2. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Kıskaçı Tarihi, Calpı Türk Elderinin Tarihi* (Kırgızların ve Kırgızistan’ın Kısaca Tarihi, Genel Olarak Türk Halkları Tarihi), (K. Moldokasımov ile birlikte), Ankara -1995
3. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi, VII. ve VIII. sınıf* (Kırgız ve Kırgızistan Tarihi) (T. Ömürbekov ile birlikte), Kırgızistan Yayınevi, Bişkek -1998.
4. *Kto Est Kto v Kırgızskoy Nauke*, (Kırgız Bilim Dünyasında Kim Kimdir), (A. Asanov, A. Cumanzarova ile birlikte), Kırgızskya Ensklopedya yayınları, Bişkek–1997.

Toktorbek Ömürbekov – Kırgız Tarihi uzmandır. 50’den fazla ilmi makale ve 4 monografinin yazarıdır. Birçok ders kitabının da yazarlarındandır.

Önemli eserleri şunlardır:

1. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi, VII. ve VIII. sınıflar*, (T. Ömürbekov ile birlikte) Kırgızistan Yayınevi, Bişkek–1998.
2. *Bayırkı Düynö Tarihi*, VI. sınıf, (Antik Dünya Tarihi), (T. Çorotegin, Ö. Osmonov, B. Nurunbetov ile birlikte), Bişkek–2005

**T. Çorotegin ve T. Ömürbekov'un "Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi",
(VII. sınıf) ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır;**

Ünite 1: Ene-Say Kırgız Kaganatı (VII k. – IX k. başı), (Ene- Say Kırgız Hakanlığı VII. – IX. Asrın başında)

Ünite 2: Uлуу Kırgız Derjavası cana Anın Tarihi Ordu. Ene – Say cana Teñir- Too Kırgızdarı (IX k.- XIII. k. I- Çeyregi); (Büyük Kırgız Devleti ve Onun Tarihi önemi. Yenisey (Ene-Say) ve Tenir- Too Kırgızları (IX k.- XIII. yy. I. yarısı))

Ünite 3: Kırgızdar cana Kırgızstandın XVIII- XVIII. kk (Kırgızlar ve Kırgızstan XVIII- XVIII. asır)

Ünite 4: XVII- XVIII kk. Kırgızdardın Komduk Çarbalık Tüzülüşü cana Konşu Elder menen Alakası (XVII. - XVIII. asırlarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Yapısı ve Komşu Halklarıyla İlişkisi)

**T. Çorotegin ve T. Ömürbekov'un "Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi",
(VIII. sınıf) ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır;**

Ünite 1: Kırgızdar cana Kırgızstan Kokon Handığının Kuramında (Kırgızlar ve Kırgızistan Kokon Hanlığı Döneminde)

Ünite 2: Tüştük Tenir-Too Elderinin Sin- Manchur Üstömdüğünö Karşı Boştonduk Küröşü (Güey Tenir-Too Halklarının Sin- Manchur İstilasına Karşı Bağımsızlık Mücadelesi)

Ünite 3: Kırgızdardın XIX k. Orto Çenindegi Köz Karandı Emestigi Üçün Küröşü (Kırgızların XIX. Asırın Ortasındaki Bağımsızlığı için Mücadelesi)

Ünite 4: Kırgız Elinin XVII k. – XIX k. Ortosundagı Madaniyatı (Kırgız Halkının XVII. XIX. Asırların Ortasındaki Medeniyet)

Ünite 5: Kırgızstan Orusya İmperyasının Kolonyası (Kırgızistan Rus İmparatorluğu Sömürgesinde)

Ünite 6: Çığış Türkistandadı Elderdin Tsin İmperiyasına Karşı Uluttuk Boştonduk Kıymılı (Doğu Türkistan Halklarının Tsin (Çin) İmparatorluğuna Karşı Milli Mücadele Hareketi)

Ünite 7: Tüşük Kırgızstandı Orusyanın Kuramına Biriktirüü (Güney Kırgızistan'ın Rusya'ya İlhakı)

Ünite 8: Kırgızstan XIX k. Akırkı Çeyregi – XX k. Başında (Kırgızstan XIX yy. son çeyreği ve XX yy. başında)

Ünite 9: Kırgızstandın Kalkının XIX k. II- Carımı – XX k. Başındadı Madaniyatı (Kırgızistan Halkının XIX Asrın II. Yarıısı ve XX Asrın Başındadı Kültürü)

T. Çorotegin ve T. Ömürbekov'un yazdığı yukarıdaki ders kitaplarında Kırgız halkının en eski zamandan XX. Asrın I. Yarıısına kadar yaşanan önemli sosyal, ekonomik ve kültürel olaylar ele alınmıştır.

c. “Canı Tarih” (VIII. Sınıf) ders kitabının yazarları (K. Döotaliev, M. İmankulov, Ö. Saalaev)

Asılbek Döotaliev – Tarih bilimlerinin doçentidir.

Kaleme aldığı bazı eserler şunlardır:

1. *Canı Tarih* (VIII. sınıf), Bilim – Kompyuter Yayınevi, Bişkek – 2007.

(M. İmankulov, Ö. Saalaev ile birlikte)

Öskön Saalaev – Tarih bilimlerinin doktoru.

Önemli eseri:

1. *Canı Tarih* (VIII. sınıf), Bilim – Kompyuter Yayınevi, Bişkek 2007,

(M. İmankulov, K. Döötaleiv ile birlikte)

“Canı Tarih” (VIII. sınıf) ders kitabını aşağıdaki ünitelerden oluşmaktadır;

Ünite 1: Burjuaziyalık Revolyusiyalık Dorunda (Burjua Devrimi Döneminde)

Ünite 2: Evropa cana Tündük Amerika Ölkölörü XIX kılımda (XIX Asırda Avrupa ve Kuzey Amerika Ülkeleri)

Ünite 3: Latin Amerikasındaki, Aziyadaki cana Afrikadaki Ölkölör Canı Doordo (Yeniçağda Latin Amerika, Asya ve Afrika Ülkeleri)

“Canı Tarih” ders kitabında Avrupa, Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkelerinin XVII. – XIX. Asırda dönüm noktası sayılan olaylar ele alınmıştır. Ders kitabında konuya giriş yapmadan önce konu hakkında kısaca bilgi verilirken, ünite sonunda ise soru ve ödevler verilmiştir. Konular tarihi belgeler, harita ve resimlerle desteklenmiştir.

d. “Kırgızistan Tarihi (1917–1995)” (IX. sınıf) ders kitabının yazarı (M. İmankulov)

Muratbek İmankulov- Tarih bilimlerinin profesörü. 70’den fazla bilimsel makalenin ve 4 monografinin yazarıdır. Önemli eserleri şunlardır:

1. *Canı Tarih* (VIII. sınıf), (A. Döötaliyev, Ö. Saalaev ile birlikte), Bilim – Kompyuter Yayınevi, Bişkek–2007
2. *Kırgızistan Tarihi* (1917–1995) IX. sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek–1998

“Kırgızistan Tarihi (1917–1995)” IX. sınıf ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır:

Ünite 1: Kırgızistan Rossiyadaki Revolyusiyalar Cana Grajdandık Soguş Mezgilinde (1917–1920); (Rusya’daki Devrim ve Sivil Savaş Döneminde Kırgızistan)

Ünite 2: Kırgızistan Canı Ekonomikalık Sayasat Cıldarında (1921–1928 cc.); (Yeni Ekonomik Politika Yıllarında Kırgızistan (1921-1928))

Ünite 3: Kırgızistan Çeçüüçü On Cıldıkta (1929-1941cc.); (“On Yıllık Pılan” Yıllarında Kırgızistan (1929–1941))

Ünite 4: Kırgızistan Uluu Ata Mekendik Soguş Cıldarında (1941-1945 Cc.); (Kırgızistan Büyük Vatan Savaşı Yıllarında (1941-1945 S.))

Ünite 5: Kırgızistan 1945-1964- Cıldarda (Kırgızistan 1945-1964 Yıllarında)

Ünite 6: Kırgızistan Önökkön Sosyalizm ce Senektik Cıldarında (1965–1985 cc.); (Kırgızistan “İleri Sosyalizm” veya Baskıcı Siyaset Döneminde (1965-1985))

Ünite 7: Sovetler Soyuzunun Kulaşı Cana Köz Karandı Emes Kırgız Mamleketinin Caralışı (Sovyetler Birliğinin Dağılması ve Bağımsız Kırgız Cumhuriyetinin Oluşması)

Ünite 8: Kırgızistan Köz Karandı Emestiktin Şarttarında (Kırgızistan Bağımsızlık Şartlarında)

“Kırgızistan tarıhı” ders kitabı 1917’den itibaren 1995 yılına kadarki Kırgız Cumhuriyetinin siyasi ve kültürel açıdan gelişmesini inceleyen konulara yer verilmiştir.

e. “Düynö Tarıhı: Urunttuu Uçurlar” (X. sınıf) ders kitabının yazarları

(Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov)

Aygül Elebesova – Tarih bilimleri doçentidir. Hâlihazırda ise Kırgız Bilimler Akademisi başkanlığı görevini yapmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Yazarlar Birliğinin üyesidir. 30’dan fazla bilimsel makaleleri ve 3 monografisi vardır. Onun önemli eserleri şunlardır:

1. *Düynö Tarıhı: urunttuu uçurlar* (Ö. Osmonov, B. Tümönbaev, A. Kanimetov ile birlikte), (X. sınıf), Şam Yayınevi, Bişkek, 2005.
2. *Düynö Tarıhı: urunttuu uçurlar*, (Ö. Osmonov ile birlikte), (XI. sınıf), Şam Yayınevi, Bişkek, 2005.

Bukarbay Tömönbaev – Isık Köl ili, Ton ilçesi ve Karatalaa köyündeki “Bolot Alakov” okulunun tarih dersi öğretmenidir. X. sınıf Tarih ders kitabının yazar kadrosunda yer almıştır.

Adılbek Kanımetov – 1962 yılında Balıkçı şehrinde doğmuştur. 1993 yılında Kırgız Devlet Üniversitesinin tarih fakültesinden mezun olmuştur. Tarih doktorudur. Hâlihazırda K. Tımstanov adındaki Issık Köl Devlet Üniversitesinin Tarih Anabilim dalı bölüm başkanıdır. Önemli çalışmalarından bazıları şunlardır:

1. *Düynö Tarihi: Urunttuu Uçurlar* X. sınıf (Ö. Osmonov, A. Elebesova, B.Tömönbaev ile birlikte), Şam Yayınevi, Bişkek–2005

“Düynö Tarihi: urunttuu uçurlar” (X. sınıf) ders kitabındaki üniteler:

- Ünite 1: Algaçkı Koom Düynösü (İlkçağ İnsan Toplumu)
- Ünite 2: Bayırkı Çığış Sivilizasiyaları (Eski Doğu Uygarlığı)
- Ünite 3: Bayırkı Gretsıya Sivilizasiyası (Eski Yunan Uygarlığı)
- Ünite 4: Bayırkı Rim Sivilizasiyası (Eski Roma Uygarlığı)
- Ünite 5: Orto Kılımdar Tarihi (Ortaçağ Tarihi)
- Ünite 6: Cañı Dünya Sivilizasiyası (Yeniçağ Uygarlığı)

D. “KIRGIZİSTAN TARİHİ” VE “DÜNYA TARİHİ” DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE KAVRAMLAR

1. “Düynö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” ve “Camı Tarih” Ders Kitaplarında Eski İnançlarla İlgili Dini Terim ve Kavramlar

a. Totemizm

İlkel kabile mensuplarının kendilerine akraba saydıkları hayvan, bitki ve cansız şeylere olan inanca Totemizm denilmektedir.

Totem inancı “Düynö Tarihi: urunttuu uçurlar” (X. sınıf) ders kitabının “İnsan toplumunun ortaya çıkması ve gelişmesi” konusu işlenirken Totemizm inancının ilkel kabile üyelerinin kendilerine akraba saydıkları canlı veya bitkilerin gücüne inanmasından dolayı ortaya çıktığı belirtilmiştir. “Totemizmde insanlar canlıları kutsal saymışlardır. Totem kelimesinin anlamı Kuzey Amerika’da yaşayan kırmızı derili Algonkin kabilesi dilinde “onun kavmi, soyu” demektir.”¹²⁹

Aynı ders kitabının *Eski Doğu Medeniyetleri* ünitesinde yer alan “Eski Mısır Medeniyeti” ve “Doğu Akdeniz” konuları işlenirken, eski Mısırlı ve Akdenizli kabilelerde insanlığın kökünü herhangi bir canlıya veya kuşa dayandıran totemizm kabilecilik inancının doğmasından dolayı ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Eski Mısırlıların tanrıları bir canlıya benzettikleri ve yaşadığı bölgeleri kutsal saydığı canlının adıyla andıkları belirtilmiştir.

Filistin’de de eski Mısırda olduğu gibi canlılara tapma inancı gelişerek, bununla ilgili İncil’de Yahudilerin altın buzağıya ve bronz yılanı taptıkları ve hayvanları tanrı olarak yücelttikleri belirtilmiştir.¹³⁰

Mısırlılar evcil hayvanlara da kutsallık atfetmişlerdir. Mesela eski Mısır’ın merkezi Geliopolda kutsal öküzlere – Apis’e ve Mnefis’e tapmışlardır. Yeteneğin tanrısı Hnum’u

¹²⁹Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, “*Düynö Tarihi: urunttuu uçurlar*”, X. Sınıf, Şam Yayınevi, Bişkek 2005, s. 20

¹³⁰ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, “*Düynö Tarihi: urunttuu uçurlar*” (X. Sınıf), s. 41-50, 71-75.

koyun şeklinde tasvir etmişlerdir. Kutsal kartal, arı ve yılan padişahın hükümlerinin koruyucusu olarak görülmüştür. Padişahın kendisi ise insan başlı büyük aslanı simgelemiştir.¹³¹

Ders kitabındaki alıntılarda ilkel dini inanç arkeolojik kazılarda bulunan eşyalar ve taşlar üzerindeki resimlerden hareketle, ilkel kabile insanının doğa karşısındaki güçsüzlüğü ve doğada yaşanan değişiklikleri kavrayamamasının neticesinde ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Söz konusu ders kitabında dinin ilkel kabilelerde ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

b. Güneş ve Taşa Tapma

“Dünyö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının *Eski Mısır Medeniyeti* konusunda güneşe ve taşlara tapma konusu geçmektedir. Eski Mısırlıların Geliopol şehrinde kutsal taşlara taptıklarına değinilerek, sonunda kralların kutsal kabirleri olan piramitlerin kurulması da taşlara tapmanın sonucudur şeklinde yorumlanmıştır.¹³²

Bunun yanında Eski Mısır’ın İnu şehrinin güneşe tapma merkezi olduğu ve bundan dolayı yunanlılar bu şehre Geliopol, yani “Güneşin Şehri” dediği belirtilmiştir. Eski krallık döneminde güneşe tapmanın zamanla ülkenin resmi dini haline geldiğini ve Güneş tanrısına Ra denildiği ve Firavunların büyük tanrıya *Amon – Ra* dediği ifade edilmiştir.¹³³

Aynı ders kitabının *Eski Doğu Uygarlığı* ünitesinin “Doğu Ak Deniz Halkları” konusu işlenirken, Arabistan yarımadasında yaşayan Fenikelilerin ecdatları taşlara taptıkları ve o dönemde kutsal taşlara tapmanın, özellikle dağların tanrısı Vaal-Şafon’a tapmanın çok önemli yere sahip olduğu şeklinde bilgi verilmiştir.¹³⁴

¹³¹Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.* s. 41

¹³² Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.* s. 42

¹³³ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.* Aynı yer.

¹³⁴Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.* s. 71

Aynı ünite, Fenikeliler'in ticaret şehirlerindeki bolluğun, dini ibadetlerini ve ritüellerini daha gösterişli yapmalarına imkân sağladığı, Fenikeliler'in dini ibadetlerindeki en önemli özelliğin insanı hatta çocuğu bile kurban kesebildiği ve kurban kesme ayınının, ülkede ciddi bir kriz veya önemli bir olay olursa yerine getirildiği ifade edilmiştir. M. Ö. IV asırda Yunan-Makedon askerleri Tir şehrini kuşattıklarında, şehrin duvarlarında Makedon esirlerin çoğunu kurban olarak kesmiştir denilmektedir.¹³⁵

c. Yer - Su İnancı

“Dünyö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının *Batı ve Orta Avrupa Medeniyetinin Oluşumu* ünitesinde yer alan “Halkların Büyük Göçü” konusu işlenirken Slav halkının dini inancı hakkında: “Slav halklarının dininde ilkel kabilelere has iki durum göze çarpmaktadır. Tabiatın gizemli güçlerini, yani göğü, güneşi, şimşegi, dağı, ağaçları ve suyu tanrı olarak algılamaları ve kutsamalarıdır. Onlarda dini ayinleri yerine getirecek din görevlisi olmamıştır” şeklinde kısa bilgi verilmiştir.¹³⁶

Aynı ders kitabında “Uygurılıkların Ortaya Çıkışı” konusu işlenmektedir. Arkeolojik kazılarda bulunan M.Ö. IV. ve III. asra ait yemek eşyaları üzerinde güneş, su ve tahıllı bitkilerin resmi hayvancılık ve çiftçiliğin tanrısı olarak tasvir edildiğinden yola çıkılarak ilkçağ uygarlığının nasıl ortaya çıktığı analiz edilmektedir.¹³⁷

Bu ders kitabının “Doğu Akdeniz Halkları” konusu işlenirken, Yahudiler'in eski inancından bahsedilerek, onların doğanın gizemli güçlerini tanrı olarak algıladıklarını ve İncil'de taşlara, canlılara ve bitkilere tapınılan dini inançlardan bahsedildiği belirtilmektedir.¹³⁸

¹³⁵ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, a.g.e, s.71-72

¹³⁶ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, a.g.e. s. 234

¹³⁷ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, a.g.e. s. 26

¹³⁸ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, a.g.e. s. 75

Ders kitabında Yahudiler'in dini inancına geniş yer verilerek, konunun değerlendirme kısmında öğrenciden Eski Yahudi inancı hakkında neler öğrendiği sorusu sorulmaktadır. Ayrıca görüşlerini desteklemek için İncil'den örnekler kullanılmaktadır.

d. Zerdüştilik

“Düynö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabında “Ön Asya Ülkelerinin Medeniyeti” konusu işlenirken, eski İran'da ortaya çıkan Zerdüştilik dininden bahsedilmiştir. Zerdüştilik inancı M.Ö. X-VII. asırda ortaya çıktığı ve sonradan Orta Asya ve Azerbaycan'a kadar yayıldığı, onun kurucusu Zerdüş't bir peygamber olduğu belirtilmektedir. (Öğrenciye yanlış bilgi aktarılmıştır). Ayrıca Zerdüştilik dininin kutsal kitabı Avesta'da M. Ö. I. asırdan en eski zamanda yaşayan tanrılara ihtiramda bulunan şiirler ve dini metinlerden oluşan “Gat” bölümü yer aldığı ifade edilmektedir. Avesta'da “kutsal ve bereketli tarlaları ve ölen adamı ateşle yakmayı yasakladığı” belirtilerek, bundan dolayı Zerdüş't dinine inananlar cenazeyi kuşların yemesi için yüksek minarelere bıraktıkları ifade edilmektedir. Avesta'daki kutsal dağlar hakkındaki hikâyelere de yer verilmiştir. Persliler'in kurbanlığı yüksek dağlarda kestiklerini ayrıca yüce tanrının oğlu addederek ateşe de ihtiram gösterdikleri ve küçükbaş hayvanlardan kurban kestikleri belirtilmiştir.

Zerdüştilik İran'daki düalist din şeklinde ele alınarak, kutsal kitabı da Avesta olduğu belirtilmektedir. Avestadaki öğretiye göre Zerdüştilik inancının temel öğretisi Ahura Mazda ve Anhra- Maynyu (Greklerde Ariman) arasındaki ebedi savaşı kavramak ve Yüce tanrı Ahura Mazda'nın galip gelmesini temenni etmek şeklinde bu inancın öğretisi hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Ders kitabında Zerdüştilik Daryus I döneminde “Göğü, insanı O yarattı ve ona mutluluk veren, Daryus'u padişah yapan da O'dur” ifadelerine değinerek siyasi amaçla kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu din İranda M. S. VII asırda yani Arapların ülkeyi istila

etmesine kadar varlığını sürdürdüğünü ve günümüzde Hindistan’da (İrandan göç edenler) pers dini cemaatleri ve İran’daki azınlık bir grup tarafından da benimsendiği belirtilmiştir.¹³⁹

Bu ders kitabında Zerdüştilik hakkında “Yeni Babil Krallığı ve Persi Devleti” konusu işlenirken, “Eski İran Dini” alt başlığında eski dini inanç olarak ele alınmıştır. Onun kutsal kitabı Avesta ise “Ön Asya Ülkelerinin Medeniyeti” konusunun “Mitoloji ve Efsaneler” başlığı altında incelenerek Avesta’da daha fazla mitoloji içerikli bilgiler yer aldığı ifade edilmektedir.

Ele aldığımız bu ders kitabında, Zerdüştilik konusunda tatmin edici bilgiler verilmiştir. Ancak Zerdüştilik konusu tek bir başlık altında olmayıp, değişik başlıkları altında dağınık bir şekilde verilmiştir. Dinler tarihi gibi önemli bir konuyu öğrencilerin daha iyi kavramaları için, her din ayrı başlıklar altında toplanarak daha sistemli bir şekilde ele alınabileceğini düşünmekteyiz.

e. Hinduizm

“Dünyö Tarihi: Urunttu Uçurlar” X. sınıf ders kitabı *Eski Güney ve Doğu Asya Medeniyetleri* ünitesinde “Eski Hindistan: siyasi sistemi ve sosyal yapısı” konusu işlenmiştir. Konuyla ilgili olarak Hindistan’da benimsenen Hinduizm dini ve onun öğretileri hakkında bilgi verilmiştir. Hinduizm’deki kast sistemi, kurallara boyun eğen ve belli görevleri olan gruplar şeklinde tanımlanmıştır. Hinduizm dininin kutsal kitabı Rigveda’da kast sistemi hakkında bilgi verildiği ve insanların *Brahmanlar* (rahipler ve âlimler), *Kşatrilere* (Prens ve askerler), *Vaişya* (tüccar, esnaf, çiftçi) ve *Şudra* (işçi ve sanatkârlar) olarak gruplara ayrıldığı belirtilmiştir. İnsanların kendi isteğine göre kast seçemedikleri ve belli bir kasta ait olarak dünyaya geldikleri ifade edilmiştir. Ders kitabında Hinduizm dinindeki kast sistemine ayırma geleneği yöneticilerin siyasi otoritesini korumak ve halkı kolayca yönetebilmek için bir araç olarak kullandıklarına vurgu yapılmıştır. Eski Hindistan’daki kast sistemi konusu işlenirken

---

¹³⁹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.* s. 97

Vedalar hakkında da bilgi verilmiştir. Veda kelimesinin “kutsal bilim” anlamına geldiği, onun Rigveda, Samaveda, Yajurveda ve Atharvaveda şeklinde dört bölümden oluştuğu ifade edilmiştir. Ayrıca ders kitabında Vedaların Kuzey Hindistan tarihini incelemek isteyenler için ilk kaynak sayıldığını belirtmiştir.¹⁴⁰

Bu ders kitabında Hinduizm dinindeki reenkarnasyon konusu hakkında kısa bilgi verilerek insanların yaptıkları iyilik veya kötülüğe göre tekrar insan, hayvan veya bitki olarak yeniden doğacakları belirtilmiştir. Bu yüzden herkesin ait olduğu kast sisteminin gereklerine göre davranması, kralın iktidarını Tanrının takdiri olduğuna ikrar etmesi ve Brahman’a boyun eğmesi gerektiği ifade edilerek, bu yolla Hinduizm dini de siyasi amaçta kullanılmıştır denilmektedir.

f. Budizm

X. sınıf ders kitabının “Eski Hindistan: siyasi sistemi ve sosyal yapısı” konusu işlenirken, Hindistan’da ikinci büyük din olarak bilinen Budizm hakkında da bilgiler verilmiştir. Budizm dininin kurucusu Guatama Şakıya-Muni’nin (Budda) öğretisine göre insanın dört kutsal hakikate ulaşması gerekir. Onlar: Dünya- çile çekmek; çile çekmenin sebebi; Nirvana– çile çekmekten kurtuluş ve ona (Nirvana’ya) giden yoldur. Budizm’in, Hindistan’da ticaret ve ekonominin geliştiği dönemde ortaya çıktığı ve Hindistan’daki sosyal ve ekonomik gelişmesinin önünde engel olarak görülen Brahmanizm ve kast sistemindeki sınıf ayrımına karşı bir öğreti şeklinde geliştiği belirtilerek, M.Ö. III. asırda hükümdar Aşoka tarafından resmi din olarak ilan edildiği ifade edilmiştir. Hindistan’ın siyasi ve sosyal hayatının gelişmesinde Budizm’in büyük rol oynadığına da vurgu yapılmıştır.¹⁴¹ Aynı ders

---

¹⁴⁰ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e* , s. 109

¹⁴¹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e* , s. 115-116

kitabında “Uzak Doğu: Kore ve Japonya” konusu işlenirken, Budizm IX-X. asırda Kore hükümdarı Van Goy tarafından Kore’nin resmi dini olarak ilan edildiği ifade edilmiştir.¹⁴²

Bu ders kitabının *Merkezi ve Orta Asya Medeniyetleri* ünitesinde yer alan “Güney Doğu Asya” konusu işlenirken, Seylan adalarında merkezi Anuradhapura olan Budist bir devletin kurulduğu ve bu devlette Buda tapınakları ve keşişlerin etkin olduğu, Budizm’in *Tripitaki* yasasının da burada yazılmaya başlandığı belirtilmektedir. M.S. ilk asırda Saylanın Kandi şehrinde Budanın dışı saklı olan ünlü tapınağın kurulduğu ve hala dünyadaki Budistler buraya akın ettikleri ifade edilmiştir.¹⁴³

Aynı konuda Seylan adalarından biri olan Kamboçya’nın XI. asırda gelişen bir devlet olduğu ve XIII. asırdan itibaren siyasi durumu zayıflayarak, komşu ülkelerden *Hinayana Budizm*’nin yaygınlaşarak, XIV. asırdan itibaren tanrılaşan papaz yönetiminin yerine *Hinayana Budizm*’nin resmi din olarak ilan edildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁴

“Camı Tarih” VIII. sınıf ders kitabının *Latin Amerika, Asya ve Afrika Ülkeleri Yeniçağda* ünitesinde yer alan “Japonya” konusu işlenirken Japonya’daki iki büyük dinin biri de Budizm olduğu belirtilmektedir.”¹⁴⁵

Tarih ders kitaplarında din konusuna yüksek sınıfların, özellikle VIII ve X. sınıf dersliklerinde değinilmiştir. Yüksek sınıf dersliklerinde Budizm tarihi, öğretileri ve yayıldığı coğrafi alanı gibi konulara değinilmiş, Budizm’in ülkelerin siyasi ve ekonomik gelişmesindeki olumlu katkılarından bahsedilmektedir.

---

¹⁴² Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e* , s.338

¹⁴³ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e* , s. 368

¹⁴⁴ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e* , s. 373

¹⁴⁵ A. Dötaliev, M. İmankulov, Ö. Saalaev, *Camı Tarih*, Bilim Kompyuter Yayınevi, Bişkek, 2007, s. 145

g. Konfüçyüs ve Tao öğretileri

“Dünyö Tarihi: Urunttu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının *Eski Güney ve Doğu Asya Medeniyetleri* ünitesinin “Eski Çin Devleti” konusu işlenirken Çin’de oluşan dini öğretilerden de bahsedilerek, onların kısaca tarihi ve özelliği hakkında bilgi verilmiştir:

Söz konusu derslikte, Çinin kültürel hayatında M.Ö. VI-V. asırda yaşayan Konfüçyüs’ün dini öğretilerinin büyük rol oynadığı ifade edilmekte, onun öğretisinin temel prensibi olarak gelenek ve örf-adetlere olan saygı olduğu belirtilmiştir. Konfüçyüs’ün eski yazıları araştırarak, onların esasında dini-felsefi, siyasi-sosyal ve ahlaki öğretiyi düzenlediği ileri sürülmüştür. Konfüçyüs öğretisinin temel anlamının ise insanları eğitirken büyüklere ve sahibine ağır başlılıkla boyun eğmeye hazırlamak şeklinde açıklanmıştır.¹⁴⁶

Çin’deki ikinci büyük din ve felsefi öğreti olan Taoizm’in kapsama alanı Konfüçyüs öğretisine göre daha geniş olduğu ifade edilmektedir. Bu öğretiye göre her şey en küçük parçadan oluşur. Dünya sadece Tao kanununa baş egecektir. Tao “yol veya dünyanın temeli” anlamına gelmektedir. *Tao Tszı*’nin anlamı ise “çok yaşayan bilgin” demektir. Efsanelerin birinde onun Hindistan’a ve Tibet’e kadar gittiği beyan edilir. Tao Tszı’nin felsefi öğretisinin Konfüçyüs öğretisine göre gelişime daha açık olduğu belirtilmiştir. Tao Tszı’nin öğretisinde “Az dolacak, eğri düzelecek, kim birinin bir şeyini zorla alırsa, kendininkini kaybeder, güçsüzler güçlüleri mağlup eder” denilir.¹⁴⁷

h. Manihaizm ve Mazdekçilik

X. sınıf ders kitabının *Merkezi ve Orta Asya Medeniyetleri* ünitesinde yer alan “İran” konusu işlenirken İran’da ortaya çıkan Manihaizm ve Mazdekizm (Mazdekçilik) hakkında aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

---

¹⁴⁶Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 127-128

¹⁴⁷ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 128

Manihaizm hareketinin kurucusu Babilli Mani (216-276), bu dini Hıristiyanlık'ın etkisinde kalarak kurmuştur. Manihaizm'in temel ilkesi, bu dünyada karanlığın ve kötülüğün gücü iyiliğin ve aydınlığın gücünü yenmek üzere olduğunu, insanın inziva hayatına çekilmesi gerektiği şeklinde açıklanmıştır. Manihaizm İran'ın tamamına yayılarak, İspanya'dan Doğu Türkistan'a kadar taşmıştır. İlk başta bu dini önemsemeyen Sasani hükümdarları bu hızlı yaygınlaşmasından endişe duymaya başlamış ve 276 senesinde Maniyi idam ederek, Manihaizm dininin taraftarlarını İran'dan kovmuşlardır.¹⁴⁸

İkinci hareket ise Mazdekçilik olmuştur. Manihaizm'den iki asır sonra ortaya çıkan bu aşırı öğretinin sosyal yönden incelendiğinde radikal olduğu görülür. Onun kurucusu Mazdek de aynı felsefi düşünceden yola çıkarak kötülükle karanlığın üstünlüğü hakkındaki öğretiyi esas almıştır. O aydınlık ve iyiliğe yol açmak için akli ve adaleti esas almalıyız demektedir. Mazdek, kendi yolunu takip edenlere ilk önce işi zenginlerin fazla mal-mülkünü fakirlere dağıtmaktan başlamalarını önermiştir. Mazdekçilerin yardımıyla ülke aristokratlarının gözünü korkutmak ve kendi iktidarını pekiştirmek için Şah Kavad, bu harekete destek vererek Mazdek'i kendine başdanışman yapmıştır. Çok geçmeden Mazdekçiler iktidarı tamamen ele geçirmeye çok yaklaşırlar ve Şahı da tahttan indirmek isterler. Bu hareket İran'da otuz yıldan fazla iktidarı elinde bulundurmuştur. Bu hareket ülkedeki aristokratların gücünü sarsarak yönetime çok yarar sağlamıştır. Ancak Mazdek'in ölümüyle beraber bu harekete olan ihtiyaç ortadan kalmış ve hatta yönetim için yük olmaya başlamıştır. Bu yüzden Mazdekçiliğin yöneticilerini cezalandırılarak öldürülür ve takipçileri de tamamen yok edilir.¹⁴⁹

Burada Manihaizm'in Hıristiyanlıktan etkilenecek ortaya çıktığının ifade edilmesi dikkat çekicidir. Genel olarak öğrencilere Manihaizm ve Mazdekçilik hakkında tatmin edici bilgiler verilmiştir denilebilir.

---

¹⁴⁸ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 358

¹⁴⁹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 358

2. “Dünyö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” X. Sınıf Ders Kitabındaki Hıristiyanlıkla İlgili Dini Terim ve Kavramlar

a. Hıristiyan dinin ortaya çıkışı ve Mesih İnancı

“Dünyö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabındaki Eski *Roma Medeniyeti* konusu işlenirken, “Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ve yayılması” alt başlığı yer almaktadır. Bu alt başlıkta Hıristiyan dini ortaya çıkmasına etken olan faktörler şöyle verilmiştir:

Hıristiyanlık, M. Ö. II. asırda halk arasında yönetici kesimden nefret eden, sosyal yönden yetersiz şartlarda yaşayan ve ümitsizlik içinde kurtarıcı tanrının gelmesini bekleyenlerin sayısının arttığı dönemde ortaya çıkmıştır. O dönemde öbür dünyaya olan ilgi artarak, Mısır ve Suriye kökenli dini inançlar çok yaygınlaşmıştır. Bu dini inançların hepsinde ölüp tekrar hayata dönen tanrılar hakkındaki öğretiler yer almaktaydı. Bu öğretilerin içinde Persli güneş tanrısı ve insanları korumak için kendi kanını dökerek, ebedi hayatla aydınlık getiren Mitra'nın adına düzenlenen ayinler çok ünlüydü. Çeşitli dini inancı benimseyenler başka tanrıları inkâr etmezler, ancak kendi inandıkları tanrıyı en üstün tanrı olarak kabul ederlerdi. Monoteist tanrı anlayışı da bu şekilde oluşmuştur. Dini hareketler Doğu eyaletlerde çok güçlüydü. Halk arasında sosyal zıtlıklar ve Roma İmparatorluğuna olan nefret çok belirgin düzeydeydi. Roma üstünlüğünün bitireceği ve “adalet krallığı” kuracağı iddia edilen peygamberler hakkında çeşitli söylentiler türemiştir.¹⁵⁰

Hıristiyanlık, bu şartlar altında Roma İmparatorluğu'nun Doğu eyaletinde M.Ö. I. asırda ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık, önce bir Yahudi cemati içinde ortaya çıkmış, daha sonra büyük dinlerin arasında yer almıştır.¹⁵¹

Hıristiyanlık'ın önemli unsuru sayılan Mesih inancı ise yakın zamanda gelecek olan “kurtarıcıya” bağlanan ümidin sonucu olarak, köleleri, ezilenleri, yoksullar ve hayatından

¹⁵⁰ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 222

¹⁵¹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 223

memnun olmayanları birleştirerek, Romalı yöneticilere karşı nefreti güçlendirmiştir. Halkın yaşadığı sosyal şartların ağırlığı, yoksulluk ve sefalet içinde olması, “hiç değilse öldükten sonra öbür dünyada kurtuluşa ermeyi” ümit ederek teselliyi öbür dünyada aramalarına neden olmuştur.¹⁵²

Karışık dini ayinleri olan, ağır ve halkı bölen putperest (çoktanrııcı) inancın aksine, Hıristiyanlık daha özgür ve daha sade olmuştur. Hıristiyanlık öğretisinde, Tanrı katında insanların günahları bakımından, nesebi ve mal-mülküne bakmaksızın eşit olduğunu söyler.

İncil'deki efsanelerde yeni dinin kurucusunun İsa (İsus Christos) olduğu yazılıdır. *İncil'de* (Evangelia, yani “İyi Haber” anlamında) Christos'un (Mesihin) yeryüzündeki hayatı ve Hıristiyan dininin temel ilkeleri yer almıştır.¹⁵³

Hıristiyanlık başlangıçta zanaatkârlar, yoksullar ve azat edilmiş köleler arasında tutulmuştur. Zamanla daha varlıklı ve aydın kesim arasında da yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlık, bütün Roma'ya yayılarak, Yahudi, Yunan, Romalı, Mısırlı gibi farklı etnik gruplardan insanlar bu dini kabul etmeye başlamışlardır. Hıristiyanlık zamanla büyük güç haline gelmiş, sade, kolay ve kapsayıcı (herkesi kucaklayan) bir öğreti olduğu için hızlı yayılmıştır.¹⁵⁴

Roma İmparatorluğunun bazı hükümdarları Hıristiyanlara eziyet edip, sürgün etseler de bu onlara kâr etmemiş ve Hıristiyanlık her geçen gün hem fakir halkın arasında hem zenginler arasında yayılmaya devam etmiştir.¹⁵⁵

Söz konusu ders kitabında, diğer dinlere nazaran Hıristiyanlık hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir denilebilir. Ayrıca Hıristiyanlık hakkında misyonerler tarafından öne sürülen daha sade, daha özgürcü ve herkesi kucaklayan bir din olduğu yönündeki tezin burada da savunulması dikkat çekicidir.

¹⁵² Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s. 223

¹⁵³ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, aynı yer

¹⁵⁴ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, aynı yer

¹⁵⁵ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, aynı yer

b. Kutsal Kitap

X. sınıf ders kitabında “Ön Asya Ülkelerinin Medeniyeti” konusu işlenirken ülke medeniyetinin bir parçası olan Hıristiyanlık’ın kutsal kitabı olan İncil hakkında öğrenciye aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

Bible (İncil), Yunanca kitap anlamında olup, Yahudi ve Hıristiyanlık’ın kutsal kitabıdır. M.Ö. XIII –M.S. II. asırlar arasındaki uzun tarihi dönemde oluşan eski yazı abidesidir. İncil, tanrı hakkında geniş bilgi veren kitap olarak değerlendirilir. Onun içeriğinde İsrail ve Yahudi krallığı hakkındaki tarihi yazılar, Babil ve Fenike mitolojisinden türeyen efsaneler, kahramanlık hikâyeleri, dini ve aristokrat şiir örnekleri, nasihatler, kanun türünde derlenmiş kurallar ve peygamberlerin sözleri vardır. Kutsal kitap, yeni ve eski ahit olarak ikiye ayrılır ve 66 küçük kitaptan oluşur. İncilin 39 kitabı İbranice, 27 kitabı ise Yunancadır.¹⁵⁶

İncilin M.Ö. IX. asırda yazılan bölümü çok tanrıcılığın zirvede olduğu dönemde yazıldığı için ‘tanrılar’ kelimesi ‘elohim’ şeklinde verilerek onu düzenleyene de ‘elohist’ denilmiştir. İncil’in M.Ö. VIII. asırda yazılan bölümü, efsaneler, tarihi hikâyeler ve çeşitli masallardan oluşur. Eski Ahit, Yahudi ve Hıristiyanlık’ta “kutsal yazı” olarak büyük önem taşır, Yeni Ahit ise sadece Hıristiyanlar için yazılmıştır. Kilise öğretimi ise İncil’de “Tanrının ilham ettiği kelimeler” olarak değerlendirilir.¹⁵⁷

M.Ö. VIII. asırdaki kitabın düzenleyicisi olan Yehova’yı İsrail’in ana tanrısı olarak tanımlar. M.Ö. VII. asırda İncil’in iki bölümü birleştirilmiştir. Daha sonra İncil birkaç kez değişikliğe uğramış ve eski metin birkaç değişiklikle korunabilmiştir. Bundan dolayı, İncil metinleri eski Filistin tarihi ve Yahudilik araştırmalarında, eleştirel bir yaklaşımla gözden geçirilerek kullanılmıştır. İncil metinlerini eleştirel bir yaklaşımla inceleme faaliyeti zamanla “İncil Eleştirisi” adı altında bilimsel bir disiplin haline gelmiştir. Bu disiplin, İncil’deki

---

¹⁵⁶ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 94 -95

¹⁵⁷ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 95

mitolojik, dini, felsefi, etik ve edebi materyalleri (unsurları) açıklamayı ve yorumlamayı (tefsir etmeyi) ve değerlendirmeyi, (İncil’de) maddi ve manevi hayatın ele alınışını inceler. İncil eleştirisi disiplinini rasyonalist yaklaşım ve tarihi yaklaşım şeklinde iki ana metodolojik yaklaşımla ele alındığını görürüz. XVIII. yy. Fransız materyalistleri ve bilim adamları olan J. Meslier, Voltaire, P. Holbach, K. Volney rasyonalist yaklaşımın önde gelen temsilcileridir. İncil’in ilk metni, parşömen kâğıdına ve papirüse kelimeler bitişik bir şekilde eski Sami harfleriyle yazılmıştır. M.Ö. son asırlarda masoretler (metni koruyucular) onu yeniden kopya ederek yazmışlardır.¹⁵⁸

Monoteizm’in ilk temelleri atılarak İncil’de yer alması, sadece Yahudilik’in doğmasına zemin hazırlamakla kalmamış, Hıristiyanlık ve İslam’ın doğmasına da etki etmiştir. İncil, pek çok milletin dini yaşantısının şekillenmesine etki etmenin dışında, onların kültür ve sanatının gelişmesinde de büyük katkılarda bulunmuştur.¹⁵⁹

c. Kilise

“Dünyö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının *Eski Roma Medeniyeti* ünitesinde kilise hakkında aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

“Hıristiyanların binlerce cemaatini kapsayan ve piskopasların yönettiği teşkilat oluşturulmuştur. Bu teşkilat “Hıristiyan Kilisesi” diye adlandırılmıştır. (Roma) İmparatorluğun halkı arasında kilisenin itibarı çok büyüktü.”¹⁶⁰

Ortodoks Kilisesi hakkında ise X. sınıf ders kitabında “Bizans ve Ortodoks Dünyası” konusu işlenirken şu bilgiler verilmiştir:

“Orta asırda doğu Hıristiyanlığının en önemli medeniyetlerinden olan Bizans medeniyeti, antik gelenek (Gerek medeniyeti ve Roma devlet hukuku) ile Hıristiyanlığın organik senteziyle oluşmuştur. Ortodoks kilisesi Doğu Roma İmparatorluğu ve Bizans’ta IV-

¹⁵⁸ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, aynı yer

¹⁵⁹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 96

¹⁶⁰ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s.222–223

V. asırlarda ortaya çıkmıştır. Ortodoks kilisesi, 1054 senesine kadar Katolik kilisesiyle beraber Hıristiyan kilisesini temsil etmiştir. Ancak Hıristiyanlığın batı ve doğu ekolleri arasında dini inanç ve dogmalar bakımından ciddi ihtilaflar vardı. Onların görüş ayrılıklarından biri de “insan ruhunun kurtuluşu” hakkındaki düşüneydi. Katolikler III. asırda yaşayan Kiprian’ın tezinde olduğu gibi “kiliseden başka kurtuluş yoktur” inancını benimserken, Ortodoks Kilisesi ise insanın bireysel ibadetine (kurtuluşuna) önem vermiştir.1351 senesinde Vlahernon Kilisesi samimi (gönülden gelen) ibadeti Ortodoksluğun resmi doktrini olarak tanımıştır.”¹⁶¹

“Ortodoks kilisesinin genel işlerini İmparator yürütmüştür. O kiliseyi diyarşi (Yun. Dyoarcheion = Çifte İktidar) anlayışına dayanarak yönetmiştir. Diyarşi anlayışı, dini olmayanla (sivil, seküler) manevi (dini) iktidarın birliği demektir. İmparator kilise görevlilerin (hiyerarşisini) atamış ve değiştirmiş, kiliseleri toplamış ve kilise kararlarını onaylamıştır. Dini öğreti sorunlarına da müdahale etme yetkisine sahip olmuştur”¹⁶²

“Kilise işlerine dört piskoposluk, Konstantinapol, İskenderiye, Antakya ve Kudüs piskoposlukları gözlemcilik ederlerdi. Tüm işler kolektif (ortak) bir şekilde yürütülmesine rağmen, ekümenik unvana sahip Konstantinapol piskoposluğu itibari bakımdan önce gelirdi. Kilise, ekonomik bakımdan Bizans’taki diğer kurumlarda olduğu gibi tümüyle devlete bağlıydı. Bizans İmparatorluğu dağıldıktan sonra Konstantinapol, İskenderiye, Antakya ve Kudüs kiliseleri dini öğretinin ve kült ibadetinin genel sistemini koruyan özerk yönetime dönüşmüştür.”¹⁶³

“Canı Tarih” VIII. sınıf ders kitabının *Burjuva Devrimi Döneminde* ünitesinin “XVII-XVIII. Asırlarda Rusya Devleti” konusu işlenirken, Rusya İmparatorluğunda kilisenin durumu şu şekilde verilmiştir:

¹⁶¹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 262

¹⁶² Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. ?

¹⁶³ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, Aynı yer

“Rusya’da Çar iktidarı güçlenirken, kilisenin etkisi azalmaya başlamıştır. Çünkü o dönemde Kiliseler arasında birlik olmamıştır. Piskopos Nikon 1635–1660 senelerinde kiliseye yönelik reform hareketini başlatmıştır. Yunan örneğinde olduğu gibi, kilisenin örf- adetlerini düzene sokulmuş, tüm Ortodoks kiliselerinde aynı ibadet şekli benimsenmiştir. Ancak söz konusu reform hareketine Çarın etrafındakiler ve önde gelen din görevlileri itiraz etmişlerdir. Bu tartışmalar kiliseler arasında ayrılık yarattı ve en sonunda kazanan reformistler oldu.”¹⁶⁴

Yukarıda görüldüğü gibi, Tarih kitaplarında kilise konusunda geniş ve tatmin edici bilgiler verilmiştir. Ancak Katolik ve diğer kiliselere nispeten Ortodoks kilisesi hakkında daha geniş bilgiler verilmiştir. Bu durumun da Rusya ile olan tarihi ilişkiden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

d. Din görevlileri

“Dünyö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabında *Batı ve Orta Avrupa Medeniyetinin Oluşumu* ünitesinde Hıristiyan din görevlilerinin her alanda söz sahibi olduklarını ve bilimi, sanatı kontrol altında tuttuklarını bilgisi şu ifadelerle verilmektedir:

“Feodal devletlerin dağınıklığı ve güçsüzlüğünden dolayı din görevlileri devletin her türlü işinde söz sahibi olmuşlardır. Onlar işçi ve ezilen halkın üstünden feodallerin üstünlüğünü korumaya hizmet etmişlerdir. Hıristiyan kilisesi orta asırda işçilerin ve ezilenlerin baş kaldırmalarına izin vermemiştir. Onlar feodal üstünlüğü ve sosyal dengesizliği tanrı tarafından düzenlenen kutsal kural olarak tanımlamışlardır. Bu yüzden kilise toplumun gelişmesinin önünü kesmiştir. Din görevlilerinin hükümlerini insanın aklını da kontrol altında tutmuştur. Orta asırda tüm bilimler de din görevlilerinin kontrolü altındaydı.”¹⁶⁵

“Canı Tarih” VIII. sınıf ders kitabının “XVIII. asır Büyük Fransız Burjuva Devrimi” konusu incelenirken din görevlileri ile ilgili şu görüşler yer almaktadır:

¹⁶⁴ A. Dötaliev, M. İmankulov, Ö. Saalaev; *Canı Tarih*, Bilim-Koputer yayınevi, Bişkek, 2007, s.52

¹⁶⁵ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s. 228

“XVIII. asırda Fransa’daki sosyal gelişmelere feodal beylerinin ve din görevlilerinin aşırı hak hukuk sahibi olmaları, sınırsız monarşi ve feodal mutlakiyet engel olmuştur.”¹⁶⁶

Aynı ders kitabının “XVIII Asrın Sonu ve XIX Asrın Başındaki Medeniyetler” konusu işlenirken ünlü yazar Victor Hugo’nun *Notre Dame’ın Kamburu* adlı eseriyle din görevlilerinin ikiyüzlü hayatını yansıtmaya çalıştığı bilgisi verilmektedir.¹⁶⁷

e. Hıristiyan Dininin Yayıldığı Bölgeler

“Dünyö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının *Uzak Doğu: Kore ve Japonya* ünitesinde Japonya’ya Hıristiyanlardan ilk grup XVI. asrın ortalarında Portekiz zenginleriyle beraber gelmeye başladığı ve Japonya’ya gelen misyonerlerin arasında ünlü Francis Xavier’in de olduğu bahsedilmektedir. O dönem Japon halkı arasında birliğin olmamasından dolayı Hıristiyanlık çok hızlı yayıldığı ve XVII. asrın başında Japonya’da 700 bin civarında Hıristiyan, 200 kilise ve 5 seminer olduğu bilgisi de verilmektedir.¹⁶⁸

Yine yukarıdaki ders kitabında *Merkezi ve Orta Asya Medeniyetleri* ünitesinde yer alan “Güney Doğu Asya” konusu işlenirken, XVII. asırda Vietnam’ın güneyine ve kuzeyine Katolik misyonerlerinin akın etmeye başladığını, Çin’de, Japonya’da ve Tayland’da onlara kapıların kapatılmasına rağmen, burada tam tersine onlara izin verilmiştir.¹⁶⁹

X. sınıf ders kitabının *Orta Asırda Doğu Slavlar* ünitesi incelenirken Ruslar/Slavlar arasında Hıristiyanlık’ın yayılmasında Bizans’la olan siyasi ilişkilerin önemi belirtilmiştir. Knez Vladimir vaftiz edilerek Bizans prensesi ile evlenmesiyle beraber Kiev Rusları da vaftiz ettirilerek Ortodoks Hıristiyanlık’ı tüm Rusa (Kiev Rusu’na) yayıldığı ifade edilmektedir. Bu durum Rusların birliğini güçlendirdiği ve böylece Yunan uygarlığın varisi olan Bizans medeniyetinden istifade etmesinin önü açılmıştır denilmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ A. Dötaliev, M. İmankulov, Ö. Saalaev, *a.g.e*, s. 31

¹⁶⁷ Bkz. A. Dötaliev, M. İmankulov, Ö. Saalaev, *a.g.e*, s. 176

¹⁶⁸ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 345

¹⁶⁹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 377

¹⁷⁰ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 283

“Canı Tarih” VIII. sınıf ders kitabının *Termidorlar (karşı-devrimci reaksiyon)* *Döneminde Fransa* ünitesinde, Fransa’da Katoliklik’in 1801 senesinde Napolyon Papa Pio VIII ile anlaşma imzalayarak ülkenin resmi dini olarak ilan edildiği belirtilmektedir.¹⁷¹

f. Din ve Medeniyet

“Dünyö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının *Batı ve Orta Avrupa Medeniyetinin oluşumu* ünitesinde şu bilgiler verilmektedir:

“Hıristiyan dini antik putperest dinine karşı mücadele etmiş ve pek çok tarihi abideleri yok etmiştir. Ama onlar aynı zamanda o dinin içinden kilisenin amaçlarına uygun olanları koruyarak geliştirmişlerdir. VI. asırda İskenderiye’deki putperestliğin bilimsel merkezi yok edilmiş ve ünlü İskenderiye Kütüphanesi yakılmıştır. Bu dönemde tüm Roma’da antik bilimlere karşı sıkı takip başlatılarak, eski felsefe, din bilimiyle yer değiştirmiştir. IV.-V. asırda Batıda Hıristiyan edebiyatı gelişmiştir. Her türlü ‘kutsalların’ manzum ve mensur şeklinde yazılan biyografileri, kilise tarihi ve din bilimi hakkında yazılan eserler yaygınlaşmıştır. Manastırda yazılan dini kitaplarla beraber eski Yunan ve Roma şairlerinin, tarihçilerin eserleri de korunmuştur. Orta asırda mimari de çok gelişmiştir. Hıristiyanlık, bu şekilde bilimin ve medeniyetin gelişmesine bir yönüyle engel oluşturmuş, öbür yönüyle de belirli ölçüde gelişmesine katkı sağlamıştır.”¹⁷²

X. sınıf ders kitabında yer alan “Bizans ve Ortodoks Dünyası” konusu incelenirken kilisenin medeniyetin gelişmesine katkısından şöyle bahsedilmektedir:

“Bizans medeniyetinin gelişmesinde kilise kültürünün çok önemli yeri olmuştur. Bizans medeniyeti kilisede gelişen resim dalı (ikon sanatı, mozaik sanatı, fresco sanatı) ve mimari alanında muhteşem eserleriyle dünya medeniyetine çok büyük katkı sağlamıştır.”¹⁷³

¹⁷¹A. Dötaliev, M. İmankulov, Ö. Saaliev, *a.g.e*, s. 43

¹⁷² Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 229

¹⁷³ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 264

“Cañı Tarih” VIII. sınıf ders kitabının *Agartuu Dooru* ünitesinde kilisenin medeniyetin gelişmesine yardım etmekle birlikte aynı zamanda bilimin önünü kestiğini de ifade edilmiştir. “Fen bilimlerindeki gelişmeler kiliseyle tamamen zıt görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. G. Galilei, Kapler ve R. Descartes gibi bilim adamları kilise tarafından idama mahkûm edilmiştir.”¹⁷⁴

g. Hıristiyanların Haçlı Seferi

Hıristiyanların Haçlı Seferi hakkında “Dünyö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının “Klasik Orta Asırda Batı Avrupa dünyası” konusunda işlenirken bahsedilmektedir.

“XI. asrın ikinci yarısından itibaren batı Avrupa (kökenli) Hıristiyan medeniyeti ile İslam Dünyası arasında gizli bir rekabet başlamıştır. XI. Asrın 60’lı yıllarında Normandiya’dan gelen askerler Sicilya’yı istila ederler, 1085 sensinde ise İspanyol Hıristiyanları Telodoyu ele geçirirler. Nitekim İslam dünyasında da birlik yoktu. Bu dönemde Selçuklu Türkler güçlenerek, Bağdat’ı (1055), Kudüs’ü (1071), Antakya’yı (1084) ele geçirmişlerdir. İç savaşlardan yorgun düşen İslam dünyası Batı Avrupa’nın dışı doğru yayılmasına seyirci kalmıştır. Doğu’nun masallardaki zenginliklerini duyan Fransız, Norman, Germen ve İngiliz askerleri Doğu’ya akın etmeye başlamışlardır. Haçlılar bu yayılma ile Kudüs’teki ‘Tanrı mabedini’ ve diğer Hıristiyan kutsallarını putperestlerden geri almayı amaçlayan bir sefer şeklinde gerçekleşmiştir.”¹⁷⁵

“1096–1099 senelerindeki Haçlıların ilk seferinin neticesinde Orta Doğu’da birkaç haçlı devleti kurulmuştur. Söz konusu devletler, yerel şartlar göz önüne bulundurulmadan, Batı Avrupa feodalizminin sosyal ve ekonomik sistemi nasıl çalışıyorsa aynı şekilde zorla uygulamaya konulmuştur. Bunun gibi devletlerin biri de Kudüs Krallığıydı. İslam dünyası

¹⁷⁴ A. Dötaliyev, M. İmankulov, Ö. Saalaev, Cañı Tarih, VIII. Sınıf, Bilim-kompyuter Yay. Bişkek 2007, s. 16

¹⁷⁵ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s. 306

için üvey sayılan bu devlet, 1291 senesinde haçlıların Orta Doğudaki son sığınma şehri olan Akra'dan çekilene kadar varlığını devam ettirmiştir.”¹⁷⁶

3. “Düynö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” (X. sınıf) Ders Kitabında İslam Dini İle İlgili Dini Terim ve Kavramlar

b. İslam Dininin Ortaya Çıkışı

“Düynö Tarihi: Urunttuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabının *Göçebe halklar: Orta Asırda Araplar ve Moğollar* ünitesinde yer alan “Araplarda İslam Dininin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi” konusu ele alınırken öğrencilere İslam dininin ortaya çıkmasına etki eden faktörler şu şekilde verilmiştir:

“V-VI asırdaki ekonomik ve sosyal kriz Arabistan’ın önemli ticari merkezi olan Hicazı çok derinden etkilemiştir. Hicazın merkezi ise *Küreyiş* kabilesinin çoğunlukta olduğu Mekke şehriydi. Mekkeliler Küreyişin yürüttüğü ticaretle geçinirdi. Mekke şehri, her sene kuzeye ve güneye giden kervanların uğrak yerindeydi. 570 yılında Sasaniler Yemeni istila etmesiyle beraber güney ve kuzeyin bağlantısı koparak, ticaret yolu eskisi kadar gelir getirmemeye başlamıştır. Bu durum Mekkelileri ve Küreyiş kabilesini tedirgin etmiştir.”¹⁷⁷

“İnsanlık tarihinde pek çok devlet yok olma tehlikesini önleyemedi ve yok olup gitmiştir. Böyle bir durumda Arapların hayatta kalmak için çaba sarf etmeleri gerekirdi. Arabistan toprakları çiftçiliğe uygun olmadığından, Arapların başka yerleri istila etmeleri gerekirdi. Bu yol İslam diniydi ve onu gittikleri yerlerde yaymaktan geçirdi. İslam dininin kurucusu Batı Arabistan’ın dini merkezi sayılan Mekke’li Muhammed (570 – 632 veya 633) idi. Muhammed, Küreyiş kabilesinin Haşimiler soyundan gelen fakir birisiydi. O başarıya kolay ulaşamadı. Muhammed küçükken amcası Abu Talib’in sürüsünü gütmüştür. Sonra Mekke’deki zengin ve dul Hatice’nin hizmetkârı olarak, onun ticaret işleriyle ilgilenmeye

¹⁷⁶ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s.306

¹⁷⁷ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s.268

başlar. Daha sonra Hatice'yle evlenir. Hatice ile arasındaki yaş farkına rağmen onların nikâhı geçerli saydı. Muhammed'in neslini devam ettiren Fatma onlardan geriye kalan tek varisidir. Diğer çocukları küçükken vefat etmiştir."¹⁷⁸

“Mekke şehrindeki ticaretin duraklaması Muhammed'e hayatı kolaylaştıracak başka yolları bulmasına neden olmuştur. VII. Asrın başında Arabistan'da Hanifler, diğer bir ifadeyle, hayatın anlamını arayan ve onu yeni tanrıda bulmaya çalışan bilginler (hanifler) de çoktu. Muhammed de böyle Haniflerin biri olmuştur. Çünkü o çok şeyi bilen bilgin birisiydi. Muhammed o dönemdeki dini inançlar, gelenekler ve örf-adetler vb. gibi değerler hakkında çok şey bilirdi. Çok zeki olan Muhammed insanlığın en değerli düşüncelerini bir araya toplayarak, onlardan yeni bir öğretiyi, yani İslam dinini kurmuştur.”¹⁷⁹

“Onun kurduğu yeni din, kâinatın tek tanrısı Allah'a ibadet etmeye ve O'nun koyduğu kurallara uygun hayat sürdürmeye davet eder. Muhammed'in hayat tarzı ise ticarete dürüst olmak ve tefecilikten kaçınmak gibi sosyal hayatta adaleti sağlamak amacını gütmüştür. Böyle davete ilk başta Mekke'nin Kureyş kabile reisleri karşı gelmiştir. Bu yüzden 622 senesinde Muhammed kendine inananları ile birlikte Yesrib'e (Medine'ye) gitmeye mecbur olmuştur. Yesrib'liler ise, yeni dini ve onun peygamberini çok heyecanla karşıladılar ve onun yolunda gitmeye razı oldular. Muhammed'in gelmesiyle şehrin adı da *Medine* olarak değiştirilmiştir. Medine demek, peygamberin şehri anlamındaydı. 622 senesinde gerçekleşen bu göç, Müslüman hicri takviminin başlangıcı oldu. Muhammed'in taraftarları *muhacirler* yani hicreti getirenler şeklindeki yüce unvana layık olmuşlardır. (Burada muhacir kavramı hakkında eksik bilgi verilmiştir.) Bu muhacirler, ilk Müslüman cemaati arasında, yani *Ümmet* arasında önemli yeri sahip oldular. (Zamanla Müslümanların safına) Medine'ye komşu Arap kabileleri de katılarak Mekke'yi de fethettiler. Kureyş kabilesi ise Muhammed'in bu öğretisini kabul ederek, karşılığında kendi saygınlığını korumayı bildiler. Böylece Mekke ve

---

¹⁷⁸ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 269

¹⁷⁹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, Aynı yer

oradaki Kâbe Mabedi İslam dininin merkezine dönüşmüştür, Muhammed'in akrabaları olan Kureyiş kabilesi ise yeni sosyal ve siyasi rejimde yeniden önemli mevkilere sahip olmuşlardır.”¹⁸⁰

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı gibi, İslam'ın ortaya çıkışıyla ilgili olarak ekonomik ve siyasi nedenler sayılmaktadır. Burada İslam hakkında Rus şarkiyatçıların savunduğu tezlerin kullanıldığı görülmektedir.¹⁸¹ Diğer taraftan söz konusu derslikte İslam kaynaklarının kullanıldığını söylemek güçtür. Bu yüzden öğrencilere eksik ve sübjektif bilgi verildiği kanaatindeyiz.

b. İslam Dininin Öğretileri

“Muhammed'in kurduğu bu yeni din, kâinatın tek sahibi olan Allah-Teala'ya ibadet etmeyi ve O'nun emrettiği normlara uymaya davet etmiştir. Bu normlar ticarete faize müsaade etmeme ve adaletle ticaret yapma gibi hususları kapsamıştır.”¹⁸²

“İslam'ın ve diğer iki büyük din olan Yahudi ve Hıristiyanlığın temeli aynıdır. Bu dinlerin temelinde *Tek Tanrı*'ya (monoteizm) ve onun peygamberlerine inanma, ahiret, bu dünyada yaptığı iyilik için öbür dünyada mükâfat veya yaptığı kötülük için cezalandırma, tanrının emrettiklerine boyun eğme gibi prensipler yer almaktadır. Kutsal kitaplarında adı geçen peygamberlerin aynı olması bu üç dininin temelini aynı olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Örneğin, İslam'daki İbrahim (İncilde Avraam), Harun (Aron), Davut (Davut), İshak (İsaak), Süleyman (Solomon), İlyas (İlya), Yakub (İakov), Musa (Moisey), Meryem (Mariya), İsa (İsus) vb. İslam dini ile Yahudiliğin arasında erkek çocukları sünnet ettirme, tanrının ve diri canlıların resmini çizmeme, domuz eti yememe, şarap içmeme gibi benzerlikler de vardır.”¹⁸³

¹⁸⁰ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s. 270

¹⁸¹ Bkz. Alau Adilbaev, *Rus oryantalistlerin Kuran Çalışmaları*, Basılmamış doktora tezi, Ankara-2000, s. 21

¹⁸² Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s.270

¹⁸³ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s. 270-271

“İslam’ın dini inançları çok basit, aynı zamanda da çok katıdır. Müslümanlarda sadece tek tanrının (Allah) varlığına ve peygamberlerine, onun yerine gelen halifeler ve imamlara, hatta bölgesel (köy) kabile reislerine itiraz etmeden boyun eğme düşüncesi hâkimdir. Müslüman öğretilerinde “Allah katında herkes eşittir” denilse de, pratikte öyle olmamıştır.”¹⁸⁴

Burada İslam dininin temel öğretileri, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak aralarındaki temel dogmatik farklar üzerinde durulmamıştır. Diğer taraftan İslam öğretileri hakkında sistematik bilgiler verilmemiştir denilebilir. Ayrıca İslam öğretilerinin katılığından ve pratikte herkesin eşit olmadığından bahsedilerek öğrencilere göreceli ve eksik bilgiler sunulduğu söylenebilir.

c. Kuran ve Sünnet

“Yaklaşık olarak 650 senesinde Muhammed’in öğütleri ve öğretileri *Kuran* adıyla bir kitapta bir araya getirildi. Kuran kelimesi Arapça’da okumak anlamına gelir. Kuran, Müslümanlar’ın kutsal kitabıdır. Kuran’da 144 süre vardır. Kurandan bir süre sonra yazılan İslam’ın diğer bir dini kitabı da Sünnettir. Sünnette Muhammed hakkında rivayetler vardır. Müslümanlıkta, Kuran ve Sünneti kabul edenler *Sünniler*, sadece Kuran’ı tanıyanlar ise Şiiler şeklinde ikiye bölünmüştür. Şiiler Muhammed’in yolunu devam ettiren halife ve yöneticilerden sadece onun soyundan gelenlerin yönetimini kabul etmişlerdir.”¹⁸⁵

Yukarıda ele aldığımız ders kitaplarında dikkati çeken bir husus, Kuran Muhammed’in öğüt ve öğretileri şeklinde tanımlanıp, Kuran’ın Müslümanlar arasında Allahın kelamı/sözü olarak kabul edildiğine değinilmemesidir. Sünnet hakkında ise Kurandan sonraki ikinci kutsal kitap şeklinde bilgi verilerek, sadece Muhammed hakkında rivayetler içeren bir kitap olarak tanımlanmıştır. Burada da, Sünnetin/Hadisın İslam’da kültürel miras olarak taşıdığı anlama değinilmemiştir. İslamiyet’in Kırgız halkının kültürel-manevi hayatındaki değeri göz önünde

¹⁸⁴ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 274-275

¹⁸⁵ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 274-275

bulundurularak en azında Kuran ve Hadis hakkında tatmin edici bilgiler verilebilirdi. Burada kendi kültürümüzün önemli bir parçası olan İslam konusunda da, dış kaynaklara dayanılarak, örneğin Rus kaynaklarına dayanılarak kendi kültürümüze dışarıdan bakıldığını düşünmekteyiz.

d. İslam'da Kutsal Savaş – Cihat

VII asırda Batı Arabistan bölgesinde ticaret yolunun değişmesi ve çiftçiliğe uygun yerlerin olmamasının yanı sıra nüfustaki artış, ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Kabile reisleri bu krizden çıkmanın yolunu, yeni yerleri istila etmekte bulmuşlardır. Bu düşünce Kuran'da da belirtilmiştir. İslam'ın tüm dünya halkının dini olmalı ve bu yüzden kâfirlere karşı mücadele edilmeli ve teslim olmayanların toprağına ve mal-mülküne el konulmalıdır.¹⁸⁶ (Kuran, 255,186–189, 4:76–78,86)

“Muhammed'in yandaşları İslam'ın bu öğütlerini öne sürerek İslam bayrağı altında baskıncılık savaşlarına devam etmişlerdir. Onlar Filistin'i, Suriye'yi, Mezopotamya'yı ve Pers devletini tek tek işgal etmiştir. 638 senesinde Kudüs ele geçirilmiştir. VII. asrının sonuna doğru Orta Doğu ülkeleri, İran, Kafkas ve Tunus, Arapların hâkimiyetinde girmiştir. VIII. asırda ise Araplar, Orta Asya'yı, Afganistan'ı, Batı Hindistan'ı, Kuzey Batı Afrika'yı ele geçirmişlerdir. Komutan Tarık bin Ziyad komutasındaki Arap askerleri 711 senesinde Cebelitarık boğazı olarak anılacak olan boğazı aşarak, İber yarımadasına geçmiştir. İber yarımadasını istila eden Araplar, Galya'yı fethetmek için yola çıkarlar. Ancak 732 senesindeki Akitanya'da Frank kralı Charles Martel'in askerleriyle olan çarpışmada Müslümanlar mağlup olmuştur. IX asrın ortalarına kadar Araplar Sicilya'yı, İtalya'nın güneyini, Girit adasını istila etmişlerdir.”¹⁸⁷

¹⁸⁶Bkz. Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s.?

¹⁸⁷ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 271

“Devletin ekonomik durumunu ve halkın sosyal yaşantısını iyileştirmeyi amaçlayan Arap halifeliği, İslam dini bayrağı altında kâfirlere karşı kutsal savaşı başlatarak ve yeni toprakları istila ederek Arap halifeliğini büyük imparatorluğa dönüştürmüştür.¹⁸⁸

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı gibi *Cihad* kavramı İslam’ın doğuş sebebiyle paralel bir şekilde ele alınarak ticaret yolunun eski önemini yitirmesiyle beraber, bu krizden çıkmak için savaşa kutsiyet atfedilerek yürütülen bir propaganda şeklinde ele alınmaktadır.

e. Halifelik

“İlk dört halifeyi Araplar kendileri seçmişler ya da önceki halife kendinden sonra gelecek olanı halifeyi belirlemiştir. Arap-İslam uygarlığının temelleri Abu Bakir (Ebu Bekir) (632–634), Ömer (634–644), Osman (644–656) ve Emevilerin halifeliği döneminde atılmıştır. Emeviler döneminde halifeliğin merkezi Süriye’deki Şam şehri olmuştur.”¹⁸⁹

“Arap halifeliği Arapların tüm Müslümanlar üstündeki manevi yönetim kurulu olarak 1517 senesine kadar devam etmiştir. 1517 senesinde bu görev Müslümanların halifesi yaşayan Mısırı istila eden Türk sultanına geçmiştir.”¹⁹⁰

Ele aldığımız ders kitaplarında *Halifelik* kavramı ile ilgili tatmin edici bilgilerin verildiğini söylemek güçtür. Halifelik dünya tarihinin ve İslam/Türk tarihinin bir parçası olarak daha geniş bir şekilde ele alınabilirdi.

f. İslam medeniyeti

“Çeşitli milletlerin medeniyetinin karşılıklı etkileşimi ve sentezinin sonucunda Arap Halifeliğinde yeni bir medeniyetin temelleri atılarak yeni bir uygarlık/medeniyet, Arap-İslam Medeniyeti doğmuştur. Çeşitli medeniyetleri kendinde yoğurarak Arap dili ve İslam dini ile

---

¹⁸⁸ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 271

¹⁸⁹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 272

¹⁹⁰ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tümönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 273

sentez eden bu yeni medeniyetin seviyesi o dönemlerde Batı Avrupa medeniyetinden epey yüksek olmuştur.”¹⁹¹

“İslam medeniyeti Yunan-Roma, Fars ve Hint medeniyetlerini kendinde yoğurarak hızla gelişmeye başlamıştır. Avrupa Doğu medeniyetiyle, özellikle de matematik, astronomi, coğrafi vb. gibi fen bilimleri alanındaki başarıyla (zirvesiyle) Araplar aracılığıyla haberdar olmuştur. Pek çok milletin kültürel değerleriyle yoğrulan Arap/İslam Medeniyeti, bütün Orta Asır döneminde Batı Avrupa’nın manevi hayatında çok büyük etkiler bırakmıştır.”¹⁹²

“Nispeten geç ortaya çıkan İslam dini, kendinden önceki Yahudilik’in ve Hıristiyanlık’ın kutsal kitabından beslenmekle beraber, Fars Zerdüştiliğinin etkisiyle epey zenginleşerek, Eski Doğu medeniyeti ve Eski Yunan medeniyetinin geleneklerini ve kültürel zenginliklerini kendinde yoğuran, manevi ve fikri tabanda (bazda) pek çok uygarlığın varisi olmuştur. Ancak Araplar bu zengin mirası uyanık bir şekilde daha kârlı kullanamamışlardır. Çünkü o dönemdeki gelişim seviyesi buna müsaade etmemiştir. İkel yaşam tarzından yeni kurtulan Araplar, Muhammed peygamberin kurduğu bu yeni dinin temeli olan dinsel-doktrinsel mirasın yüksek entelektüel potansiyelini tam olarak kavrayıp, derinden benimseyememişlerdir. (Burada Arapların kabilecilik anlayışından bahsetmekteyiz, göçebe bedeviler, günümüze kadar yarı ilkel hayat tarzını devam ettirmektedirler.) İslam Medeniyetinin yüksek başarılarını Araplara nazaran Avrupalıların daha verimli ve daha kapsamlı kullandıkları bilinmektedir. Cahillikten kurtularak, yüksek bilimsel seviyeye ulaşan Araplar ise, entelektüel araştırmayı daha da derine götürmeden, İslam’ın dini dogmalarına (eli kolu) bağlı kalmıştır.”¹⁹³

“İslam medeniyeti dünya medeniyet (uygarlık) hazinesine al-Gazali, Averroes (İbn Rüşd), İbn Sina vb. gibi âlimleri hediye etmiştir. Ancak bunlar İslam bilimlerine (İslami ilimlere) yönelik eğitilen Müslümanların hayat tarzına ve entelektüel potansiyeline çok az

¹⁹¹ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 272

¹⁹² Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s. 272–273

¹⁹³ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e*, s.?

yansımıştır. Çünkü kalıplaşmış İslam bilimlerinin temelinde Kutsal Kuranın, Sünnetin/hadislerin ve İslam şeriatının öğütleri konularak, Orta asırlardaki Arap âlimlerinin tutumları bunların gölgesinde bırakılmıştır. İşte Kuran, sünnet ve şeriat, sıradan bir Müslüman'ın şuurunu, düşüncesini, tavırlarını, yaşam tarzını ve manevi zenginliğini oluşturmuştur.”¹⁹⁴

“İslam'ın bir dini dogmalar (bütünü) olduğu, onun çok basit ve katılığından çok net anlaşılabilir. Burada en öncelikli anlayış, insanın Allah'a ve onun peygamberine, peygamberin yerine geçen haleflerine ve hatta imamdan başlayarak köy büyüklerine kadar itirazsız baş eğmesi gerektiğidir.”¹⁹⁵

2. “Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın Tarihi” (VII. Ve VIII. Sınıf) Ders Kitabında Kırgızların Eski Dini İnançları ile İlgili Dini Terim ve Kavramlar

a. Tenir

“Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarihi” VII. sınıf ders kitabının “Yenisey Kırgızlarının Kültürü ve Dini İnançları” konusu işlenirken, Eski Kırgızların VI – VIII. asırlarda doğu Türk boyları gibi döneminin Tanrıçılık inancına sahip olduklarını belirtmektedir. Kırgız inancında en önemli unsur Tanrı yani Tenir (“gök”, “gökyüzü”, “göğün Tanrısı”) sayılmıştır. Tanrıçılık ise eski animizm ve totemizm inançlarının sentezi olduğu, bu inançlar ilgili ayinleri *bakşı* (şaman) yerine getirdiği ve onların belli bir tapınağı olmadığı ifade edilmektedir. XI. asırda yaşamış, İranlı gezgin Gardizi'nin “Sin Tanşu” (Tan hanedanlığının yeni tarihi) eserinde Yenisey Kırgızlarının ruhlara ve başka sihirli güçlere kurbanı kimsesiz tarlalarda kestikleri, kurban kesmenin belli bir zaman olmadığı, Şamanlara

---

¹⁹⁴ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s.?

¹⁹⁵ Ö. Osmonov, A. Elebesova, B. Tömönbaev, A. Kanimetov, *a.g.e.*, s.?

gan veya kam ismini verdikleri, Kırgız efsanesinde Tenir- aynı zamanda kainatın yaratıcısı ve Göğün Tanrısı olduğu hakkında bilgiler yer almıştır.¹⁹⁶

Bunun yanı sıra Arap gezgini Abu Dulaf Kırgızlar'ın güneye bakarak tapındıklarını belirterek Gök yıldızı (Satürn) ve Çolpan/Kuzey yıldızının da onlar için kutsal olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁷

Aynı ders kitabının “Tenir Too (Tanrı Dağı) ve Yenisey Kırgızları X-XII. yy” konusu işlenirken, Yenisey abidelerinde “Tenir”, “Tenir kulu”, “ Tenir halkı” gibi ifadelerin olması halkın büyük bir kısmının Tanrıçılık inancında olduğunu gösterir denilmektedir.¹⁹⁸

“Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarıhı” VIII. sınıf ders kitabının *Kırgız Halkının XVII.- XIX. yy Arasındaki Kültürü* ünitesinde yer alan “Dini İnançlar” konusu incelenirken, Tenir-Too Kırgızlarının “Tenir korusun”, “Tenir razı olsun” gibi günlük kullandığı kelimeleri Karahaniler devrinden itibaren İslam dini terimleri arasında yerini aldığını belirtilerek eski Tenir inancıyla İslamdaki Allah, Yaratan anlayışının örtüştüğü ifade edilmektedir.¹⁹⁹

b. Ateş İnancı

“Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarıhı” VII. sınıf ders kitabında Gardizi Kırgızlar'ın Hindistanlılar gibi cenazeyi ateşe verme geleneği olduğunu, Kırgızlar'ın düşüncesine göre ateş temizliği simgelediğinden, ölen insanı da ateş günahlarından ve suçlarından temizler şeklindeki inanca sahip olduklarını belirtmektedir. “Sin Tanşu” (Tan hanedanının yeni tarihi) eserinde Kırgızların cenazeyi üç kat sararak ona ağıt yaktıklarını ve ateşe verdiklerini, toplanan kemiklerini ise bir sene sonra gömdüklerini, Kırgızlarda sadece küçük çocukların yere gömüldüğünü, çünkü onlara göre çocukların günahkâr olmadığını

¹⁹⁶ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarıhı (VII asrın başı ve XVIII asrın sonu), 7.sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek, 1998, s. 25–26

¹⁹⁷ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, a.g.e, s. 25–26

¹⁹⁸ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, a.g.e, s. 45–46

¹⁹⁹ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarıhı (XIX asrın başı ve 1917. y), 8.sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek, 1998, s. 71

belirtmiştir. Bu bilgilerin Yenisey’de yapılan arkeolojik kazıyla desteklendiği da ifade edilmektedir.²⁰⁰

“Kırgızdardın cana Kırgızistan’dın tarıhı” VIII. sınıf ders kitabının “Dini İnançlar” konusu işlenirken Yenisey Kırgız Hakanlığı döneminde Kırgız geleneklerinde yer alan ateşperestliğin tam anlamıyla kaybolmadığını, onun kalıntılarının çam yapraklarını yakarak kötülükleri kovma, uzak yerden geri dönen birinin başından ateş korunu üç kere döndürme gibi ritüellerde görüldüğünü ifade etmektedir.²⁰¹

Aynı konu işlenirken Kırgızlarda ateş inancından başka Yer-Su inancının da yaygın olduğu, Yer Ana hakkındaki düşünceden başka anneleri, bebekleri koruyan, kollayan Umay Ana’yı da kutsal sayarak saygı duyduklarını belirtmektedir.

Bunun yanı sıra Kırgızlar her türlü yaylanın, derenin, hayvanın sahibi olduğuna inandıklarını ve bazı Kırgız kavimlerinin bugu (ceylan), börü (kurt), ilbirs (bars) gibi hayvanlarla ilgili totemleri olduğunu vurgulamaktadır. Atın piri- Kambar Ata, devenin piri- Oysul Ata, koyunun piri-Çolpon Ata, ineğin piri-Zengi Baba, kuşların piri- Budayık, köpeğin piri-Kumayık diyerek her hayvanın piri, sahibi olduğuna inandıklarını dolayısıyla canlılara da özenli davrandıklarının altı çizilmektedir.²⁰²

c. Kırgızlarda Diğer Dinler

“Kırgızdardın cana Kırgızistan’dın tarıhı” VII. sınıf ders kitabında “Karahaniler Döneminde Kırgızlar” konusu incelenirken Batı Türkistan’daki Karluk devleti döneminde Tanrı Dağındaki Türk halkları Tanrıçılığa, Şamanizm’e, ateşperestliğe, putperestliğe, Hıristiyanlık’ın Nesturi mezhebine inandıklarından bahsedilmektedir. Çüy vadisindeki Ak-Beşim şehrinin yıkıntılarında putperestliğe ve Nesturiliğe ait tapınakların kalıntılarının

---

²⁰⁰ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, a.g.e, s. 25–26

²⁰¹ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, Kırgızdardın cana Kırgızistan’dın tarıhı (XIX asrın başı ve 1917. y), 8.sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek, 1998, s. 71

²⁰² K.Çorotegin, T.Ömürbekov, Kırgızdardın cana Kırgızistan’dın tarıhı (XIX asrın başı ve 1917. y), 8.sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek, 1998, s. 71

bulunması, Kırgızlar arasında bu dinleri benimsendiğine delil teşkil etmektedir denilmektedir.²⁰³

Moğolistan'ın Hangai "Sucin- Davan" abidesindeki yazılarda "mar" kelimesinin (dini lider) olması Kırgızlarda bazı grupların Manihaizm dinini tuttuklarına bir işaret olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁴

d. İslam Dini

"Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarıhı" VII. sınıf ders kitabında "Karahanlılar Döneminde Kırgızlar" konusu ele alınmaktadır.

"Tanrı Dağında yaşayan Türkler Mavaraünnehir bölgesinde yaşayan diğer halklara nispeten İslam'ı kendi istekleriyle kabul etmişlerdir. Satuk Buğra Han Tanrı Dağ'lı yöneticiler arasında İslam'ı ilk kabul eden yöneticidir. 960 senesinde oğlu Baytaş Arslan Han İslam'ı Karahanlı Devletinin resmi dini olarak ilan ederek bu devlet İslam dünyasının kuzey doğudaki sınır noktası olmuştur."²⁰⁵

"X. Asrın ikinci yarısında itibaren Karanlılar Devletinin doğusu, kuzeydoğusu ve güneydoğusunda İslam'daki "kutsal savaş" yani cihat adıyla topraklarını genişletmek amacındaki savaşlar olmuştur. Uygur, basmıl, cabaku Türklerine karşı Karahanlıların cihadı XI. asırdaki halk folklorunda da yansıtılmıştır. İslam'ın birlik ideolojisi çeşitli Türk tayfalarının bir araya gelmesine ve birlik içinde bir millet olmasına olumlu imkân sağlamıştır."²⁰⁶

"Kırgızdardın cana Kırgızistan Tarıhı" VIII. sınıf ders kitabında *Kırgız Halkının XVII.-XIX.yy Arasındaki Kültürü* ünitesinde yer alan "Dini İnançlar" konusu ele alınırken, XVII-XIX. asırlarda Kırgızlar'ın İslam'ı benimsediklerini, doğu Türkistan'da bazı Kırgız grupları

²⁰³ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarıhı, VII. sınıf s. 48

²⁰⁴ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, a.g.e, s. 46

²⁰⁵ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, Kırgızdardın cana Kırgızistan'dın tarıhı, VIII. sınıf, s. 71

²⁰⁶ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, a.g.e, s. 48

‘İshakiye’ ve ‘İşkiye’ gibi sufi gruplara ayrılarak, iç savaş halinde olduklarını belirtmiştir. Bilim adamı B.B.Radlov, Kırgızlar’ın kendilerini Müslüman olarak gördüklerini ve Oyratlara (Kalmuklara) karşı savaşmayı “kâfirlere karşı cihad” olarak tanımladıklarını ifade etmektedir. Manas destanında kalmuk Almanbet’in Manas’la arkadaş olmasının en önemli sebeplerinden biri de Almanbet’in putperestlikten vazgeçerek, İslam’ı kabul etmesidir. Destandaki savaşların çoğu dini kâfirlerden korumak amacıyla yapılmıştır.²⁰⁷

“Kırgızistan Tarihi (1917-1995)” IX. sınıf ders kitabında “İç Savaş Döneminde Kırgızistan” konusu işlenirken, Rusya’nın Halk Komiserler Şurasının örneğinde kurulan ve aralarında hiç yerli milletvekili olmayan Türkistan Halk Komiser Şurasının dine karşı savaş açarak şeriat kurallarını kaldırdığını ve sadece Hıristiyan dini değil, İslam dinine de yasaklar getirerek, yüksek din görevlilerinin hapse atıldığından bahsedilmektedir. Bu durumun yerel halkın ayaklanmasına yol açtığını ve onlar milli bağımsızlık ve dinleri için mücadele etmeye başladıklarını, din görevlilerinin Müslümanları “kafirlere” karşı “gazavata (cihad)” davet ettiklerini de belirtmektedir.²⁰⁸

Aynı ders kitabının *Kolhozlaştırma (Kolektif Çiftliğe geçme) Döneminde Kırgızistan* ünitesinde yer alan “Kulakları yok etme siyaseti” konusu işlenirken Stalin’in emriyle 1929 yılı 27 Aralıkta, “Kulakları sınıf olarak ortadan kaldırmak” şeklindeki pankartla yerel halk arasında Kulaklar tespit edilerek onlar mülksüzleştirilmiştir ve sahip olduğu bütün mallar çiftliklere alınmıştır. Kırgızistan’da kulaklar sınıfına varlıklı adamlar, zengin çiftçiler, aşiret aksakalları yani yöneticileri ve önemli din görevlileri girmiştir. Onların Kırgızistan’dan sürgün edildikleri de belirtilmiştir.²⁰⁹

Söz konusu ders kitabının *Kırgızistan’ın 40’li yılların ikinci yarısı ve 50’li yılların başında manevi hayatı* ünitesinde yer alan “Totaliter rejimin kültüre ve bilime getirdiği sınırlamalar” konusu ele alınırken, 1951 senesinde SSCB’nin yüksek şurasında, SCCB

²⁰⁷ K.Çorotegin, T.Ömürbekov, Kırgızdardın cana Kırgızistan’dın tarıhı, VIII. sınıf, s. 71

²⁰⁸ M.K.İmankulov, Kırgızistan Tarihi (1917-1995), 9.sınıf, ‘Kırgızistan’ yayını evi, Bişkek 1998, s.21

²⁰⁹ M.K.İmankulov, a.g.e,s.76

safındaki Türk dilli halkların milli destanları: Azerilerin Dede Korkut'u, Özbeklerin Alpamış'ı, Kazakların Er Sain'i, Şora Batır'ı ve Koblandı Batır'ı, Kırgızların Manas destanı “dini ve halk için sakıncalı eserler” olarak tanımlanarak eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun neticesinde bu eserler ders kitaplarından çıkartılmıştır. Bu görüşe itiraz edenler de destanda (Manas) halk için sakıncalı olan İslam'ı propaganda etme ve İslami savaşı veya cihadı yüceltmek fikrinde olduğu suçlamasına maruz kalmıştır denilmektedir.²¹⁰

E. “COĞRAFYA” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

“Coğrafya” ders kitapları da bağımsızlık sonrası eğitim politikasına uygun olarak Kırgız bilim adamları tarafından ancak 1998 yılından sonra ele alınabilmektedir. 1996 yılında yayınlanan “Fizikalık Coğrafya” (Fiziki Coğrafya) VI. sınıf ders kitabı Rusça orijinalinden çevrilerek okullarda okutulması ve çeviri derslik olması açısından ve kullanılan kâğıdın 3. hamur olmasından dolayı okullarda rağbet görmediğini ancak başka ders kitabı olmadığından bu kitapla yetinildiğini düşünmekteyiz.

1999 yılında Kırgız bilim adamı Nasipbek Bakirov tarafından Kırgızca “Dünyönün Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası” (Dünyanın Ekonomik ve Sosyal Coğrafyası) X. sınıf ders kitabı yazılmıştır. Alanında ilk Kırgızca ders kitabı olmasına rağmen çağın şartlarına uygun ve öğrencilerin anlayabileceği sadelikte yazılan bu kitabın kâğıdı ise 2. hamurdur.

2003 yılında yayınlanan “Tabiyat Taanuu” (Doğa Bilimcilik) V. sınıf ders kitabı Kırgızca yazılmıştır ve ilk baskısı 1998 yılında basılmıştır. Kullandığı kâğıt 2. hamurdur.

2006 yılında yayınlanan “Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Soysaldık Geografyası” (Kırgız Cumhuriyetinin Ekonomik ve Sosyal Coğrafyası) ve “Kırgız

---

²¹⁰ M. İmankulov, *a.g.e.s.*138

Respublikasının Fizikalık Geografyası” (Kırgız Cumhuriyetinin Fiziki Coğrafyası) ders kitapları Kırgız bilim adamları tarafından yazılmıştır ve kullanılan kâğıt 2. hamurdur.

Harflerin büyüklüğü V ve VI. sınıflar için 11 punto, VII. sınıftan XI. sınıfa kadar ise 10 puntodur.

Yukarıda belirttiğimiz ders kitaplarında konularıyla ilgili şema, harita, resim ve tablolar kullanılmıştır. Kapakları sert ve yıpranmayan kartondan yapılmıştır. Öğrencilerin merakla okuması için kitabın kapağına gelişim düzeyine ve muhtevaya uygun resimler konulmuş bulunmaktadır. “Fizikalık Geografya” (Fiziki Coğrafya) VI. sınıf ders kitabının kapağında büyük yerküre resmi yer almaktadır. 2003 yılından sonra yayınlanan ders kitaplarının dış kapağı daha renklidir ve içeriğiyle özdeşleşen resimlerin konulması olumlu yönlerinden biridir.

“Kırgız Respublikasının Fizikalık Geografyası” (Kırgız Cumhuriyetinin Fiziki Coğrafyası) ders kitabının dış kapağında Kırgız Cumhuriyetinin haritası ve karlı yüksek dağların resmi, ilk iç kapağında ise Kırgız Cumhuriyetinin devlet arması, bayrağı ve milli marşı yer almaktadır. “Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası” ders kitabında ise ülkenin ekonomik alanda önemli gördüğü sahalarının resmi konulmuştur. “Düynönün Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası” ders kitabında ise dünyanın çeşitli ülke insanların ve bölgelerinin resmi vardır. İç kapağında ise dünya ülkelerinin bayrakları yer almaktadır.

1. Coğrafya Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi

Kırgız Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış ve Kırgız Cumhuriyetinin ortaöğretim okullarında okutulmakta olan coğrafya ile ilgili ders kitapları tablo halinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 6: *Coğrafya Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi*

Ders kitabının adı	Sınıfı	Yazarları	Yayınevi	Basıldığı yer ve yılı
<i>Tabiyat Taanuu</i>	V. sınıf	E. Mambetakunov, V. A. Ryazansev	Mektep	Bişkek 2003; 158 Sayfa
<i>Fizikalık Geografya</i>	VI. sınıf	T. P. Gerasimova, G. Yu. Gyunberg, N.P. Neklyukova	Kırgızistan	Bişkek 1996; 209 Sayfa
<i>Kırgız Respublikasının Fizikalık Geografyası</i>	VIII. sınıf	A. Osmonov	Bilim Kutu	Bişkek 2006; 231 Sayfa
<i>Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Soysaldık Geografyası</i>	IX. sınıf	A. Aktanov, N. Alımkulov, N. Bakirov, Ö. Barataliev, A. İsaev	Bilim Kutu	Bişkek 2006; 247 Sayfa
<i>Düynönün Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası</i>	X. sınıf	N. Bakirov	Şam	Bişkek 1999; 365 Sayfa

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Coğrafya ile ilgili ders kitapları Kırgız bilim adamları tarafından 1996 yılında hazırlanarak ilk baskıları yayınlandığı ve son ders kitabı 2006 yılında basıldığı anlaşılmaktadır.

2. Ders Kitabı Yazar/lar/ının Biyografisi

a. “Tabiyat Taanuu” V. Sınıf ders kitabının yazarları; (E. Mambetakunov, V. A. Ryazansev)

Esenbek Mambetakunov – Pedagoji doktoru ve profesör payeleri vardır. Kırgız Devlet Üniversitesinin Fizik ve Matematik Fakültesinden mezun olmuştur. Aynı üniversitede

de doktorasını tamamlamıştır. Fizik dersini öğretme metotları alanında uzmandır. 150'den fazla bilimsel makaleleri yayınlanmıştır. Onun bazı önemli eserleri şunlardır:

1. *Formirovaniya u Şkolnikov Estestvenno- Nauçnih Poniyatiy Na Osnove Mejpredmetnih Svıyaz*, İlim yayınevi, Bişkek 1991.
2. *Organizasiya Uçebnoy Deyatelnosti Uçaşihsiya v Protsese Obuçeniye Fizike v Sredney Şkole*, Mektep yayınevi, Fzunze 1989.
3. *Fizika: Uçebnik Dlya Visşih Tehniçeskih Uçebnik Zavedeniy*. Ç. I, II. KTU, Bişkek, 1993.
4. *Tabiyat Taanuu*, (V. A. Ryazansev ile birlikte), V. sınıf, Mektep Yayinevi, Bişkek 2003.

Valentina Aleksandrovna Ryazansev - Fizik dalında uzmandır.

1. *Tabiyat Taanuu*, (E. Mambetakonuv ile birlikte), V. sınıf, Mektep Yayinevi, Bişkek 2003

E. Mambetakonov ve V. A. Pyazansev'in yazdığı "Tabiyat Taanuu" (Doğa Bilimcilik) V. sınıf ders kitabı aşağıdaki ünitelerden oluşmaktadır:

Ünite 1: Zattardın cana Nerselerdin Düynösü (Madde ve eşyaların dünyası)

Ünite 2: Caratılış Kubuluştarı (Doğadaki Değişiklikler)

Ünite 3: Kurçap Turgan Düynönü Kantip Taanıp Bilebiz, Özdöştüröbüz? (Bizi Çevreleyen Dünyayı Nasıl Öğreniriz?)

Ünite 4: Biz Cer Planetasından Caşaybız (Biz Yer Gezegeninde Yaşyoruz)

"Tabiyat Taanuu" V. Sınıf ders kitabı öğrencilere doğa hakkında temel bilgileri verecek nitelikteki bilgilerden oluşmaktadır.

b. “Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası” IX. sınıf ders kitabı yazarları: (A. İsaev, A. Aktanova, N. Alımkulov, N. Bakirov, Ö. Barataliev)

Akıbay İsaev – Coğrafya biliminin profesörüdür. Ekonomik ve sosyal coğrafya alanında uzmandır. Onun 120’den fazla bilimsel eseri, 5 monografisi ve 3 ders kitabı vardır. Bazı çalışmaları da aşağıda belirtilmiştir.

1. *Geografiya Tehniçeskih Kultur Kirgizii*, İlim yayınevi, Frunze 1965.
2. *Geografya Kırgızskoy SSR (Kırgız SSBC Coğrafyası)*, 7-8- Klas, Mektep yayınevi, Frunze, 1992.
3. *Kırgız Respublikasının Geografyası*, (N. Bakirov ile birlikte), Frunze 1992.
4. *Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası*, IX. sınıf, (A. Aktanova, N. Alımkulov, N. Bakirov, Ö. Barataliev ile birlikte), Bilim Kutu yayınevi, Bişkek 2006.

N. Alımkulov – Coğrafya bilim dalında bilimsel adaydır (Doktordur).

A. Aktanova - Coğrafya ve Biyoloji Bilim dalında önemli çalışmaları vardır. Bazı önemli eserleri şunlardır:

1. *Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası*, IX. sınıf, (A. İsaev N. Alımkulov, N. Bakirov, Ö. Barataliev ile birlikte), Bilim Kutu yayınevi, Bişkek 2006.
2. *Sfere Obslujevaniye Naselenie*, (Ahaliye Hizmet Alanında), Frunze 1974.

Ö. Barataliev – Coğrafya ve coğrafik çevre bilim bölüm başkanı ve aynı zamanda öğretim üyesidir. Önemli eserleri de şunlardır:

1. *Kırgızstandın Geografyası Ansiklopedisi*, Bişkek 2002.

2. *Materikterdin cana Okeandardın Geografyası*, Pedagogika yamevi, Bişkek 2000.

3. *Kırgız Geografyalık Terimleri* (Kırgızca Coğrafya Terimleri), (A. Mirzaev ile birlikte), Bişkek 2004.

“Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Soysaldık Geografyası” IX. sınıf ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır:

Ünite 1: Kırgız Respublikasının Sotsiyaldık Geografyası (Kırgız Cumhuriyetinin Sosyal Coğrafyası)

Ünite 2: Kalktı Sotsiyaldık Caktan Teylöö Çöyrösü (Halka Sosyal Hizmet Sunma Alanı)

Ünite 3: Administarsiyalık – Aymaktık Bölünüşü. Mamlekettik Tüzülüşü (İdari-Bölgesel Yönetim. Devlet yapısı).

Ünite 4: Kırgızstandın Çarbasının Calpı Münözdömösü (Kırgızistan Ekonomisinin Genel Özellikleri)

Ünite 5: Tışkı Ekonomikalık cana Sostiyaldık Baylanıştarı (Ekonomik ve Sosyal Alanda Uluslararası Bağlantılar)

Ünite 6: Erkin Ekonomikalık Aymaktarı (Serbest Ekonomi Bölgeleri)

Ünite 7: Kırgızstandı Ekonomikalık Rayondoşturuusu (Kırgızistan’ın Ekonomik Yönden Bölgeselleştirmek)

c. “Düynönün Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası” X. sınıf ders kitabının yazarı (N. Bakirov)

Nasipbek Bakirov – Profesör. Coğrafya alanında önemli çalışmaları vardır.

5. *Çuyskaya Dalina (ekonomiko – geografiçeskaya karakteristika)*, Bişkek, 1995.

6. *Kırgızstan Geografyası*, (İ. Egemberdiev ile birlikte), Bişkek 2004.

7. *Fizikalik Geografiya*, (Ş. Tokombaev ile birlikte), Bişkek 2001.
8. *Kırgız Respublikasının Geografiyası*, (A. İsaev ile birlikte), Frunze 1992.

“Dünyönün Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası” X. sınıf ders kitabı şu ünitelerden oluşmaktadır:

- Ünite 1: Dünyönün Sayasi Kartası (Dünyanın Siyasi Haritası)
- Ünite 2: Dünyönün Caratılış Resurstarı (Dünyanın Doğal Kaynakları)
- Ünite 3: Dünyönün Kalkının Geografyası (Dünya Halkının Coğrafisi)
- Ünite 4: Dünyölük Çarbanın Tarmaktarının Geografyası (Dünya Ekonomisi Coğrafisi)
- Ünite 5: Adamzattın Globaldik Problemları (İnsanlığın Küresel Sorunları)
- Ünite 6: Dünyönün Regionaldik Münözdömösü (Dünyanın Bölgesel Özellikleri)
- Ünite 7: Önügüp Kele Jatkan Ölkölör (Gelişmekte Olan Ülkeler)
- Ünite 8: Batış Evropa (Batı Avrupa)
- Ünite 9: Uluu Britaniya (Büyük Britanya)
- Ünite 10 : Fransiya (Fransa)
- Ünite 11: Germaniya (Almanya)
- Ünite 12: İtaliya (İtalya)
- Ünite 13: İspanya (İspanya)
- Ünite 14: Çığış Evropa Ölkölörü (Doğu Avrupa Ülkeleri)
- Ünite 15: Rossiya (Rusya)
- Ünite 16: (Ukraina) (Ukrayna)
- Ünite 17: Belarus
- Ünite 18: Kazakistan
- Ünite 19: Özbekistan
- Ünite 20: Tacikistan

Ünite 21: Türkmönistan

Ünite 22. Yaponya (Japonya)

Ünite 23: Kıtay (Çin Halk Cumhuriyeti)

Ünite 24: İndia (Hindistan)

Ünite 25: Türkiya (Türkiye)

Ünite 26: Afrika

Ünite 27: Egipet (Mısır)

Ünite 28: Avusturya

Ünite 29: Amerika Koşmo Ştattarı (Amerika Birleşik Devletleri)

Ünite 30. Kanada

Ünite 31: Meksika

Ünite 32: Brezilya

Bu ders kitabının sonunda konuyla ilgili tabloların listesi verilmiştir. Ayrıca her devletin coğrafyasına değinilirken o devlete ait harita ve özellikleri yansıtan şemalar kullanılmıştır.

F. COĞRAFYA DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE KAVRAMLAR

1. “Düynönün Ekonomikalık cana Sotsiyaldık Geografyası” Ders Kitabın Bulunan Dünya Dinleri İle İlgili Dini Terim ve Kavramlar

a. Hıristiyan dini

“Düynönün Ekonomikalık cana Sotsiyaldık Geografyası” X. sınıf ders kitabında yer alan Dünya Halkının Coğrafyası konusu ele alınırken dünyada yaşayan halkların ve vatandaş olduğu ülkenin coğrafyasından bahsedilmektedir. Din olgusunun birçok ülkenin sosyal ve ekonomik gelişmeleri etkilediği bundan dolayı dünya halkının inandığı dinin de önemli olduğu ifade edilmektedir.

Hıristiyan dininin toplam 1, 7 milyar üyesinin olduğu ancak bunların kendi aralarında Katolikler (950 milyon kişi), Protestanlar (350 milyon kişi) ve Ortodoks (160 milyon kişi) şeklinde üçe ayrıldığı bilgisi verilmiştir.²¹¹

“Avrupa’da Hıristiyanlığın üç şekli de yaygındır. Ancak Avrupa’nın güneyinde, batısında ve doğusunda Katolikler çoğunluğu teşkil ederken, kuzeyde, merkezde ve batıda Protestanlar ve doğu ve güney-doğusunda Ortodokslar yaygın olarak ikamet etmektedir.

Hıristiyan dini Avrupa’nın dışında Etiyopya’da, Amerika Birleşik Devletlerinde ve Avustralya’da Katolik ve Protestanlar çoğunluktadır.”²¹²

Aynı ders kitabının Almanya Federal Cumhuriyeti konusu işlenirken nüfus sayısı 81,7 milyon kişi olduğu ve ülke halkının genelini (60 milyon) Protestan ve Katolik dini mensupları olduğu belirtilmektedir.²¹³

İtalya Cumhuriyeti konusu ele alınırken ülke halkının % 98’inin İtalyanlar olduğu ifade edilmektedir. 1970 yıllarına kadar Batı Avrupa ülkelerinden İtalya’da halkın doğum oranının % 17 olarak diğer ülkelere nazaran yüksek olduğu, özellikle İtalya’nın güneyindeki Katolik dini mensuplarının yaygın olarak yaşadığı bölgede doğum oranının Avrupa genelinde önde olduğu belirtilmektedir.²¹⁴ Ders kitabında halkın mensup olduğu dinin doğum oranına, ekonomik ve sosyal yapısına etki ettiği vurgulanmaktadır. Bunun dışında özel olarak Hıristiyanlık dini hakkında bilgi verilmemiştir.

Brezilya konusu incelenirken nüfusunun %81’i **Katolik**, %18’inin **Protestan** olduğu ifade edilmektedir.²¹⁵

Rusya Federasyonu konusu ele alınırken 60 farklı etnik grubun yaşadığı Rusya Federasyonu’nda başlıca etnik grupların 116 milyon **Rus**, 5, 5 milyon **Tatar**, 4, 4 milyon **Ukraynalı**, 1,7 milyon **Çuvaş**, 900 bin **Çeçen**, 1,2 milyon **Beyaz Rus**, 1,1 milyon **Moldovalı**,

---

²¹¹ N. Bakirov, *Dünyanın Ekonomik ve Sosyal Geografyası*, 10. Sınıf için, Şam yayınevi, Bışkek-1999, s.39

²¹² A.g.e. Aynı yer

²¹³ N. Bakirov, a.g.e, s. 152

²¹⁴ N. Bakirov, a.g.e, s. 160

²¹⁵ N. Bakirov, a.g.e, s. 319

1,1 milyon Ermeni, 700 bin Udmurt, 700 bin Azeri, 400 bin Almandan oluştuğu belirtilmektedir. Ülkede Ortodoks ve İslam dininin yaygın olduğu belirtilmektedir.²¹⁶

b. İslam Dini

“Dünyanın Ekonomik ve Sosyal Geografyası” X. sınıf ders kitabında işlenen Dünya Halklarının Coğrafyası konusu incelenirken İslam dininin Asya’da (İran, Irak, Endonezya, Orta Asya ve Arap ülkeleri v.b.) ve Afrika’da (Mısır, Somali v.b.) bulunan 880 milyon üyesi olan dünyadaki büyük dinlerden biri sayıldığı ifade edilmektedir. Son zamanlarda uluslararası ilişkilerde, siyasette, ekonomide ve medeniyette Müslüman ülkelerinin daha çok söz sahibi olduğu vurgulanmaktadır.²¹⁷

Aynı ders kitabının Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan konuları işlenirken bu ülkelerde yaygın olan dinin İslam dini olduğu belirtilmektedir.²¹⁸ Ayrıca Mısır Arap Cumhuriyeti konusu ele alınırken Mısır’ın başkenti olan Kahire’nin hakkında bilgi verilmektedir. Kahire Mısır’ın politik, ekonomik ve kültürel merkezi konumunda olduğu, Mısır hükümetinin parlamentosu, devlet daireleri ve diplomatik temsilciliklerin birçoğu Kahire’de bulunduğu ifade edilmektedir. Kahire’de bulunan El Ezher Üniversitesi Asya ve Afrika ülkelerine İslam dininin uzmanlarını hazırlamaktadır.²¹⁹

Bu ders kitabında İslam dininin Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmaya başladığı, Almanya ve Rusya’da da ikinci kalabalık din mensuplarının Müslümanlar olduğu ifade edilmiştir.²²⁰

Ayrıca ders kitabında Dünyanın Nüfus Coğrafyası konusunda halkın yaş ve cinsiyete göre değişkenliği ele alınırken Doğu Asya’da erkeklerin sayısının kadınlara göre fazla olduğu belirtilmektedir. Kadınların arasındaki ölüm oranının yüksekliği bu sayının

---

²¹⁶ N. Bakirov, a.g.e, s. 190

²¹⁷ N. Bakirov, a.g.e, s. 39

²¹⁸ N. Bakirov, a.g.e, s. 249; s. 263

²¹⁹ N. Bakirov, a.g.e, s. 284

²²⁰ N. Bakirov, a.g.e, s. 152; s. 190

artmasına neden olmaktadır. Müslüman ülkelerdeki kadınların hak hukuk sahibi olmaması, erken yaşta evlenme, çok çocuk sahibi olma ve hijyen yetersizliği gibi etkenler kadın ölümünü tetiklemektedir. Güney ve Doğu Asya ülkelerinde erkeklerin sayısının çok olduğu, Çinde 31 milyon, Hindistan’da 24 milyon, Pakistan’da 4,5 milyon olan erkeklerin sayısının kadınlardan fazla olduğu ifade edilmektedir.²²¹

“Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Sotsiyaldık Geografyası” IX. sınıf ders kitabında Nüfus Artması konusu ele alınırken her hangi bir din hakkında bilgi verilmemiştir. Kırgızistan’ın demografi yapısı sosyal ve ekonomik faktörlere göre değiştiğini belirtilirken, ülkede doğum oranının ailenin maddi durumuna, kültür seviyesine, annenin çalışıp çalışmasına, şehirde veya köyde oturmasına ve dini inançlarına göre farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Kırgızistan’ın kuzey bölgesinde bulunan Bişkek, Tokmok ve Karabalta şehirlerinde doğum oranının çok düşük olduğu ve bunun nedeninin ise halkın çoğunluğunu Ruslar teşkil ettiğinden, onların milli ve dini düşüncelerinin doğum oranının az olmasını doğrudan etkilediği belirtilmektedir.

Kırgızistan’da ailelerin 5 – 6 kişiden oluştuğu ve bu oran halkın köyde veya şehirde oturmasına, milliyetine, dinine ve mesleğine göre değişiklik arz ettiği belirtilmektedir.²²²

Söz konusu ders kitabında Halkın Etnik Yapısı konusu işlenirken Kırgızistan’da 150’den fazla farklı etnik grubun yaşadığı ve onların sayısı, dili, dini, medeniyeti, antropolojik yapısı ve gelenekleriyle bir birinden farklılık gösterdiği ifade edilmektedir.²²³

---

²²¹ N. Bakirov, a.g.e, s. 37

²²² A. Aktanova, N. Alımkulov, N. Bakirov, Ö. Barataiev, A. İsaev, Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Sotsiyaldık Geografyası, 9 - Klass, Bilim Kutu yayınevi, Bişkek 2006, s.16

²²³ A.g. e, s.25

c. Diğer Dinler

“Dünyanın Ekonomik ve Sosyal Geografyası” X. sınıf ders kitabında İslam ve Hıristiyanlık’ın dışında Japonya’da Şintoizm dini, Hindistan’da Budizm’in, Çin ve Güney Asya ülkelerinde Konfüçyüs öğretisinin yaygın olarak benimsendiği belirtilmiştir.²²⁴

“Tabiyat Taanuu” V. sınıf ders kitabında “21 Mart” konusu incelenirken Mart ayında gökte oluşan değişiklikler ve yıldızların durumu hakkında bahsedilirken Kırgızlar’ın eski inancında Çolpon (Tan) Yıldızı koyunların koruyucusu ve dini açıdan ise Çolpon Ata’nın koyunların piri ve koruyucusu olduğu ifade edilmektedir. Çolpon yıldızı, sabah (yani koyunlar otlamaya çıktığında) veya akşam (yani koyunlar otlaktan döndüğünde) görüldüğü belirtilmektedir.²²⁵ Bu ders kitabında halk arasında yaygın olarak bilinen yıldızları kutsal sayma şeklindeki batıl inanç da dinden bir parça gibi sunulmasıyla dikkat çekmektedir.

“Kırgız Respublikasının Fizikalık Geografyası” VIII. sınıf ders kitabı Kırgızistan coğrafyasının fiziki yapısı ve özelliklerini konu edindiği için dini kavramlar yer almamıştır.

“Fizikalık Geografiya” VI. sınıf ders kitabı ise Rusça orijinalinden çevirilmiş kitap olduğu için ve fiziki coğrafya konusu ele alındığı için hiç bir dini terim yer verilmemiştir.

Sonuç olarak “Coğrafya” ile ilgili ders kitaplarında dini terim ve kavramlar hakkında herhangi bir açıklama veya bilgi verilmemiştir. Sadece dünyanın nüfus coğrafyası alt başlığı altında ele alınan ülkenin genelinde hangi dinin yaygın olduğu belirtilmiştir. Açıklayıcı ve özel din hakkında bilgi verilmemiştir.

Yukarıda incelediğimiz örneklerden yola çıkarak söz konusu ders kitaplarında dini terimlerin ülkenin hangi dine mensup olduğunu tanımlamak için kullanıldığını söyleyebiliriz.

---

²²⁴ N. Bakirov, a.g.e, s. 39; s. 249; s. 263

²²⁵ E.Mambetkunov, V. A. Ryazantseva, *Tabiyat Taanuu, 5 Klass*, Mektep yayınları, Bişkek-2003, s. 95

G. “BİYOLOJİ” DERS KİTAPLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Biyoloji ders kitapları bağımsızlık sonrası 2000 yıllarından sonra yeniden Kırgız bilim adamları tarafından yazılmıştır. 2000 yılında yayınlanan “Biyologiya (Ösümdüktör, bakteriyalar, kozu karındar, enilçekter)”, (Biyoloji (Bitkiler, bakteriler, mantarlar, ciğer otu)) VI. Sınıf ders kitabı alanında ilk Kırgız bilim adamları tarafından yazılmış ders kitabı olması açısından büyük önem taşımaktadır. 2006 yılında Kırgız bilim adamları A. Toktosunov, K. Beyşebaev, B. Mamıtova’ların yazar kadrosu tarafından Kırgızca yazılan “Biologiya (Canbarlar)” (Biyoloji (Canlılar)) VI. VIII.sınıflar için hazırlanan ders kitabı canlı biyolojisi hakkında Kırgız dilinde yazılan ilk ders kitabıdır. Bu ders kitabında hayvanların ismi ve bazı biyolojik terimler Kırgızca’ya çevrilerek öğrenciye sunulmuştur. Ders kitabının sonunda ekte biyoloji ile ilgili terimlerin asıl söyleniş şekli ve tercümesi verilmiştir. Bu ders kitaplarında ayrıca Kırgızistan sınırları içinde soyu tükenmekte olan bitki ve hayvanları koruma amacıyla yürütülen faaliyetlere de yer verilmiştir.

Ayrıca söz konusu iki ders kitabında da konuyla ilgili resim, tablo ve şema kullanılmıştır. Kapakları sert ve yıpranmayan kartondan yapılmıştır. “Biyologiya” (Biyoloji Bitkiler) VI. sınıf ders kitabının kapağına bitkilerin ve Kırgızistan dağlarının resmi konulmuş bulunmaktadır. “Biyologiya” (Biyoloji Canlılar) VII. - VIII. sınıf ders kitabının kapağı ise canlıların, kuşların, bitkilerin, yırtıcı hayvanların resmi konulmuştur.

1. “Biyologiya” Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi

Kırgız Cumhuriyeti Orta öğretim okullarında VI. sınıftan itibaren okutulmakta olan bitki ve canlılar konusundaki araştırmamızda incelediğimiz “Biyologiya” ders kitapları aşağıda okutulduğu sınıflarına göre tasnif edilmiştir.

Tablo 7: “Biyologiya” Ders Kitaplarının Okutulduğu Sınıflarına Göre Tasnifi

Ders kitabının adı	Sınıfı	Yazarları	Yayınevi	Basıldığı yer ve yılı
<i>Biyologiya</i> (<i>Ösümdüktör, bakteriyalar, kozu karındar, enilçekter</i>)	VI. ve VII. Sınıf	M. Subanova, M. Botbaeva	Pedagogika	Bişkek 2000; 208 Sayfa
<i>Biyologiya</i> (<i>Canıbarlar</i>)	VII. ve VIII. Sınıf	A. Toktosunov, K. Beyşebaev, B. Mamitova	Bilim Kutu	Bişkek 2006; 288 Sayfa

Biyoloji ders kitapları 2000 yılından sonra Kırgızca olarak yazılmaya ve basılmaya başlamıştır. Yukarıda tabloda verdiğimiz iki ders kitabı VI., VII., VIII. sınıflar için Kırgız bilim adamları tarafından biyoloji alanında yazılmış ilk ders kitaplarıdır.

2. Ders Kitabı Yazar/lar/ının Biyografisi

a. “Biyologiya” VI. ve VII. Sınıf ders kitabının yazarları; (M. Subanova, M. Botbaev)

Meyilkan Subanova - Biyoloji bilimleri doktorudur. Önemli eserleri şunlardır:

1. *Biyologiya* (Ösümdüktör, bakteriler, kozu karındar, enilçekter), (M. Botbaeva ile birlikte), Bişkek, Pedagogika yayınevi, 2000

Mira Botbaeva – Biyoloji bilimleri doktoru ve profesörüdür. Biyoloji alanında uzmandır.

1. *Biyologiya* (Ösümdüktör, bakteriler, kozu karındar, enilçekter), (M. Subanov ile birlikte), Bişkek, Pedagogika yayınevi, 2000

M. Subanov ve M. Botbaeva'nın yazdığı "Biyologiya" VI. ve VII. sınıf ders kitabı aşağıdaki ünitelerden oluşmaktadır:

Ünite 1: Biyologiya Bilimin Üyrönüğü Kirişüü (Biyoloji Bilimine Giriş)

Ünite 2: Ösümdüktör Düynösü menen Calpı Taanışuu (Bitkilerin Dünyası ile Tanışma)

Ünite 3: Ösümdüktün Kletkalık Tüzülüşü (Bitkilerin Hücre Yapısı)

Ünite 4: Ösümdüktün Tiriçiliği (Bitkilerde yaşam)

Ünite 5: Ösümdüktördün Köp Türdüülüğü, Klassifikasiyası cana Cer Betinde Örcüşü (Bitkilerin Türleri, Sınıfları ve Yeryüzünde Çoğalması)

Ünite 6: Ösümdük Birleşikleri cana Madaniy Ösümdüktördün Kelip Çığışı (Bitkilerin çiftleştirilmesi ve evcil bitkilerin ortaya çıkışı)

Ünite 7: Bakteriyalar, Kozu karındar, Enilçekter (Bakteriler, Mantarlar, Ciğer otu)

b. "Biyologiya" VII. ve VIII. sınıf ders kitabı yazarları (A. Toktosunov, K. Beyşebaev, B. Mamitova)

Asan Toktosunov – Biyoloji alanında doktora ve profesörlük payeleri vardır. Ekoloji ve biyoloji alanında uzmandır. 130'dan fazla bilimsel makaleleri ve 4 monografisi yayımlanmıştır. Genel biyoloji, ekoloji ve omurgalılar hakkında seminerler vermiştir. Bazı önemli çalışmaları şunlardır:

1. *Grizunı Kirgizii*. (Kırgızistan'da yaşayan kemirgen hayvanlar), Frunze, 1958.
2. *Udivitelnoe v cizni jivotnih*. (Canlılar âleminde ilginçler), Mektep yayınevi, Frunze, 1995.
3. *The affect of ecological chocks on the animal's karvotype change*. Montpellier (France) August, 22–28, 1993.

K. Beyşebaev ve B. Mamitova ikisi de biyoloji alanında uzmandır.

“Biyologiya” (Canıbarlar) VII. ve VIII. sınıf ders kitabının yazar kadrosunda yer alan yazarlardır.

A. Toktosunov, K. Beyşebaev, B. Mamitova'nın yazdığı “Biyologiya” VII. ve VIII. sınıf ders kitabı aşağıdaki ünitelerden oluşmaktadır:

Ünite 1: Canıbarlardın Köp Türdüülögü cana Tiriçiliği (Canlıların türleri ve hayatı)

Ünite 2: Bir Kletkaluular ce En Cönököy Canıbarlar (Tek Hücreli Canlılar veya Protozoalar)

Ünite 3: Köp Kletkaluu Canıbarlar (Çok Hücreli Canlılar)

Ünite 4: Calpak Kurtar tibi (Yassısolucanlar Sınıfı)

Ünite 5: Muunak Kurtar tibi (Halkalısolucanlar türü)

Ünite 6: Molyuskalar ce Cumşak Denelүүлөр Tibi (Yumuşakçalar türü)

Ünite 7: Muunak Buttular Tibi (Eklembacaklılar türü)

Ünite 8: Rak Sımdar Klassı (Kabuklular türü)

Ünite 9: Cörgömüş Sımdar Tibi (Örümcekler türü)

Ünite 10: Kumurska Sımdar ce Altı Buttular Klassı (Çok ayaklılar türü)

Ünite 11: Hordaluular Tibi (Kordalılar türü)

Ünite 12: Tegerek oozduular Klassı (Yuvarlakağızlılar türü)

Ünite 13: Balıktar Çon Klassı (Balıklar Sınıfı)

Ünite 14: Sööktüü Balıktar Klassı (Kemikli Balıklar Sınıfı)

Ünite 15: Manca Bilekter Klassı (Amfibieler)

Ünite 16: Kanattular Klassı (Kuşlar Sınıfı)

Ünite 17: Evolyusiya (Evrım)

Ünite 18: Ekologiya (Ekoloji)

Ünite 19: Caratılıştı Saktoo (Doğayı Koruma)

Yukarıda ünitelerden de anlaşılacağı gibi biyoloji ders kitabı bitki ve canlılarla ilgili olduğu için her hangi bir dini terim ve kavrama yer verilmemiştir.

H. “BİYOLOGİYA” DERS KİTAPLARINDA BULUNAN DİNİ TERİM VE KAVRAMLAR

a. Evrim teorisi

“Biyolojiya” VII. ve VIII. sınıf ders kitabında Evrim ünitesinde yer alan “Canlılar Dünyasının Gelişmesi” konusunda evrim teorisi şu şekilde anlatılmaktadır:

“Evrin kelimesi ilk defa 1762 senesinde isveçli bilim adamı Ş. Bonne tarafından bilimsel araştırmalarda kullanılmış ve böylece bilime yeni terim girmiştir. Evrim kelimesi latince “evolutio” yani gelişme anlamında kullanılmaktadır.²²⁶

Yeryüzündeki bitkilerin ve hayvanların ortaya çıkması, onların arasındaki farkı inceleme isteği insanlar için merak konusu olmuştur. İlk ve orta asırlarda doğayı ve orada mevcut her şeyin doğaüstü bir güç tarafından yaratıldığı düşüncesi yaygındı. İdealistlere göre bitki ve hayvan türleri Tanrının emriyle yaratılmış ve hiçbir zaman değişmeyecekti. Bunun gibi tahminler ve sonu belirsiz düşünceler Orta asra kadar devam etmiştir. Ancak bilimde doğanın değişken olduğunu ispatlayan pek çok bilimsel araştırmalar ortaya konulmuştur.

Bitki ve hayvanların nasıl ortaya çıktığını ve bunların arasındaki farkı, bilim adamları devamlı araştırmışlardır. İngiliz bilim adamı biyolog Charlie Darwin’in evrim teorisini 1859 yılında yayınladığı *The Origin Of Species By Means Of Natural Selection Or The Preservation Of Favored Races In The Struggle For Life* (Türlerin Kökeni, Doğal Seleksiyon

---

²²⁶ A. Toktosunov, K. Beyşebaev, B. Mamıtova, Biyolojiya, 7-8-Klass, Bilim Kutu Yayınevi, Bişkek 2006, s. 259

veya Yaşam Mücadelesinde Kayırılmış Irkların Korunması Yoluyla) isimli kitabı ile öne sürdüğü ifade edilmektedir.²²⁷

Söz konusu ders kitabında bahsedilen evrim kuramına göre canlılığın devamı ve çeşitliliği **doğal seçimle** sağlanır. Doğal seçim sürecinde, hayatta kalabilme mücadelesi veren ve çevrenin değişken şartlarına kolay uyum sağlayan canlılar ancak varlığını sürdürebilir. Çevre şartlarına uyum sağlayamayan zayıf türlerin ise yok olduklarını ifade etmektedir.

Doğal seçilimin üç temel bileşeni bulunduğunu ve bunlardan birincisinin genetik karakterlerin devamını sağlayan kalıtım olduğu belirtilmektedir. Darwin, kalıtımla genetik özelliklerin nesilden nesile verileceğini belirtmiştir. İkincisi farklı karakterlerin popülasyondaki zenginliğini sağlayan **çeşitlilik**dir. Hayvanlarla bitkilerin çok çeşitliliği üzerine yaptığı bir araştırma sonucunda Darwin, canlı yaratıkların buldukları çevreye göre değişime uğradıklarını belirtmektedir. Üçüncü özellik de çeşitli karakterlerden doğadaki koşullara en uygun olanının hayatta kalmasını sağlayan **seçim** olduğu ifade edilmektedir. Darwin'nin kitabında açıkladığı gibi ilk önce canlıların denizde tek hücreli şeklindeyken, sonra çok hücreli canlılara dönüştükleri ve onlardan da kordalılar ortaya çıktığı ileri sürülen evrim teorisi hakkındaki görüşleri aktarılmıştır.²²⁸

Söz konusu ders kitabında Darwin'in görüşlerinin güncelliğini koruduğu bu ifadelerden de anlaşılmaktadır.

“Biyologia” VII. ve VIII. sınıf ders kitabında Memeliler Sınıfı ünitesinde yer alan Primatlar veya Maymunlar Türü konusu incelenirken insansı maymunlar alt başlığında biyoloji bilim dalının konusunun sadece canlıları ve bitkileri değil, insanın genetiği, ekolojisi ve biyolojisini de kapsayacağı ifade edilmektedir. Zira insanın kökünün insansı maymuna

---

²²⁷ A.g.e, s. 261

²²⁸ A. Toktosunov, K. Beyşebaev, B. Mamıtova, Biyologiya, 7-8-Klass, Bilim Kutu Yayınevi, Bişkek 2006, s. 259

dayandığını unutmayalım denilerek Darwin'in görüşü eskiden olduğu gibi aynen desteklenmektedir.²²⁹

“Biyolojiya” VI. ve VII. sınıf ders kitabı bitkileri konu edindiğinden dolayı hiçbir dini terim ve kavrama yer verilmemiştir. Ancak “Biyolojiya” VII. ve VIII. sınıf ders kitabında Evrim teorisi konusu incelenirken dini dogmalara zıt olan insanın kökünü de insansı maymundan türediği ve tüm canlıların evrimleşerek dünyaya yayıldığı görüşü verilmiştir. Materyalist ideolojinin etkisinden yeni çıkmış bağımsız Kırgızistan'ın eğitim sisteminde Sovyetler Birliği döneminden kalan düşüncelerin hala devam ettiğini görmek mümkündür. Bu ders kitabını her ne kadar Kırgız bilim adamları hazırlamış olsa da kaynakları bakımından eski Sovyet ve Rus bilim adamlarının eserlerinden yararlandığı ve dolayısıyla o düşüncenin ders kitabına da yansıdığı düşüncesindeyiz.

---

²²⁹ A. g. e, s. 247

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Diğer ülkeler gibi Kırgızistan da 70 yıl boyu SSBC çatısı altında Sovyet ideolojisine göre düşünmek, yazmak ve yaşamak zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği her ne kadar yasal olarak inanç özgürlüğü vaat etse de gerçekte “Sovyet insan tipi” yetiştirmede dini bir engel olarak görmüştür. Bu nedenle kültürün dayandığı en önemli unsur olan dine karşı ateist propaganda politikası geliştirilmiştir. Ateist propaganda çerçevesinde dini yayın ve kuruluşlara yasak getirilerek halka yönelik ateist düşüncede eserler, yayınlar ve çeşitli faaliyetler yürütülmüştür.

Kırgızistan 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını elde ederek yeni milli marş ve bayrağını, ardından da 5 Mayıs 1993 yılında Kırgız Cumhuriyeti Anayasasını kabul etmiştir. Bu anayasaya göre Kırgız Cumhuriyeti bağımsız, üniter ve demokratik bir ülke olarak tanımlanmış, din ve devlet birbirinden ayrılmıştır. Yine bu anayasada her vatandaşın inanç özgürlüğü olduğu belirtilmiştir.

Bağımsızlıkla beraber Kırgız Cumhuriyeti ekonomik, siyasi ve sosyal her alanda yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Eğitim alanında da eksiklikleri giderme ve yeni eğitim politikası oluşturma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü Sovyetler Birliği dönemindeki ideolojiye göre oluşturulan eğitim sistemini devam ettirmek imkânsız hale gelmiştir. Ancak söz konusu eğitim sistemini köklü olarak değiştirmek mümkün olmamış, işe yarar yönlerinden yararlanarak eğitimin içeriği milli ve kültürel zenginlikler ve yabancı devletlerin eğitim sistemlerindeki örnekler dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Eğitim alanındaki reformlara dayalı yeni eğitim kanunu ve devlet seviyesindeki programlar çerçevesinde 20 Mart 1996 yılındaki 102 sayılı kanuna göre Milli “Bilim” programı geliştirilmiştir. Bu programa göre yeni eğitim politikası eğitimin kalitesini yükseltmek; devlet ve özel okulları bilgisayarla donatma; yeni ders kitaplarını ve bilimsel kaynakları oluşturma gibi ana maddelerden ve belirlenen amaçlardan oluşmaktaydı. Bu kanun çerçevesinde ülkede milli ve kültürel zenginlikleri içeren, eğitim politikasına uygun yeni ders kitaplarını yazma ve basma sorunu gündeme gelmiştir. Ders kitapları Kırgız bilim adamları ve öğretmenlerden oluşan yazar kadro tarafından yazılmış ve Kırgız Bilimler Akademisinin yönetim kuruluna sunulmuştur. Bu kuruldan onay alan ders kitapları yayın hakkına sahip olmuştur. Ancak ülkedeki ekonomik sıkıntılar nedeniyle ders kitapları çeşitli mali finansörler tarafından desteklenerek basılmıştır. Örneğin, Dünya Bankası tarafından Finanse edilen Ayıldık Bilim Berüü Projesi kapsamında Kırgız Cumhuriyetinin kırsal kesimlerindeki eğitimi destekleme ve ders kitaplarıyla donatma ilkeleri doğrultusunda ülke genelinde ders kitaplarını sağlama oranı %85’e kadar yükselmiştir. Okulları ders kitaplarıyla yeterince donatma

eğitimin sağlıklı olmasının bir garantisidir. Ancak, ders kitaplarının içeriğin, edindiği amaçların ve vermek istediği kültürel zenginliklerin ne ölçüde olduğunu araştırma konusu yapma şarttır.

Tez konumuzun “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Ortaöğretim Ders Kitaplarındaki Din Anlatımı” olarak belirlendiği göz önünde bulundurulursa yeni yazılan ders kitaplarında milli kültür ve değerlerin bir parçası olan din konusunun ders kitaplarında nasıl ve ne ölçüde verildiğini incelemek ihtiyacı duyulmuştur. Araştırmamız gereği dini terim ve kavramların ele alınış biçimi ve yazarların dine olan yaklaşımını inceleme açısından şu değerlendirmelerde bulunabiliriz:

Ders kitapları hazırlanırken milli kültüre sahip çıkma adına, kaynağı dinde olmayan dini hurafeler ve inançlar da din olarak sunulmuştur. Bu yanlışlar tespit edilerek düzeltilmelidir.

Sovyetler Birliği döneminde ateist propaganda çerçevesinde yazılan bazı eserlerin yeni dönemde yazılan ders kitaplarında da olduğu gibi alınması ve öğrencilerin önyargılı “eski din” ve “gerici din görevlisi” düşüncesini körüklemekte ve dine temkinli yaklaşımı sağlamaktadır. O dönemde yazılmış olan bazı eserler ise yazar tarafından günümüze göre yorumlanarak eskiden olduğu gibi çarpıtmadan ve konuyu saptırmadan olduğu gibi vermeye çalışılan konular da vardır. Örneğin, “Kırgız Adabiyatı” XI. Sınıf ders kitabında kader konusu eserde yazıldığı gibi verilmiş ancak onu değerlendirirken günümüze uyarlamıştır. Günümüzdeki kadercilik konusu ve buna din görevlilerinin olumlu veya olumsuz etkisinin ne ölçüde olduğu değerlendirilmiştir.

“Kırgız Adabiyatı” ve “Kırgız Tili” ders kitaplarında dini terim ve kavramlar gelenekten bir parça olarak devam eden ve bazı batıl inançların dinin (İslam’ın) aslında varmış gibi sergilendiği görülmektedir. Bu da yazarların dini ve kültürel konularda uzmanlık alanını aşan konulara değindiğini göstermektedir. Bu tür konular işlenirken ilahiyatçı uzmanlardan yararlanmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan’ın İnanç Özgürlüğü kanununa dayanarak halkın değerleriyle örtüşmeyen yeni misyonerlik faaliyetlerin çoğalması ve bu tür cemaatlerin üyelerinin sayısının artması ileride ciddi sıkıntılara yol açabilir. Bu sıkıntıları şimdiden önüne geçmek için denetimi ve kontrolü zamanında yapmak önemlidir. Araştırmamız gereği ders kitaplarındaki dini terim ve kavramları incelerken bazı ders kitaplarında dini kavramlar misyonerlerin öne sürdüğü tezler doğrultusunda öğrenciye bilgi olarak sunulmuştur. Buna örnek olarak “Kırgız Tili” XI. sınıf ders kitabında misyonerliği dünyayı kurtaracak en güzel meslek olarak övgüyle bahsetmesini verebiliriz. Bu durumun, çeşitli mali destekçilerle

desteklenerek basılmakta olan ders kitaplarındaki en önemli sıkıntılardan biri olarak görmekteyiz. Ülkenin milli eğitim politikasını uygulamak ve amacına ulaştırmak için ders kitaplarında ele alınan konuların ciddi olarak gözden geçirilmesi ve sıkı takip edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Ders kitaplarının hazırlanması esnasında yazarlar tarafından göz ardı edilen diğer bir husus, dinler ile ilgili ikincil kaynaklardan yararlanılması ve ikincil kaynağın etkisiyle yazılmasıdır. “Dünyö Tarihi: Uruntuu Uçurlar” X. sınıf ders kitabında İslam dini ile ilgili bilgilerin ikincil kaynaklar vasıtasıyla yazıldığı görüşüdeyiz. Çünkü İslam dininin kurucusu Muhammed bu ders kitabında anlatıldığına göre peygamber değil sadece bilgin ve zeki birisi olarak tasvir edilmektedir. Dinlere karşı objektif olma kaygısıyla İslam dinine karşı temkinli yaklaşım sergilendiği kannatindeyiz. Söz konusu ders kitabı en eski zamandan itibaren insanlık tarihinde yer alan tüm dinlerin dönemlerindeki siyaseti ve ekonomiyi, kültürü ve sanatı derinden etkilediğini belirterek adeta dinler hakkında detaylı bilgi veren bir dinler tarihi kitabı niteliğindedir. Ancak milli değerlerimizin dayandığı ve beslendiği kaynak olan İslam dini hakkında eksik ve ikincil kaynaktan yararlanılması dikkatimizi çekmektedir. Burada ikincil kaynaklardan kastımız, Rus şarkiyatçılarının İslamla ilgili araştırmalarıdır. Bu eksikliği gidermek için birinci kaynaktan doğru bilgilerin verilmesi ve ders kitaplarının sonraki basımında bu sıkıntı tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir.

“Coğrafya” ve “Biyoloji” ders kitaplarında fazla dinsel nitelikte dini terim ve kavram yoktur. “Coğrafya” ile ilgili ders kitaplarında Dünya Nüfusu Coğrafyası konusunda hangi ülkenin halkının hangi dine mensup olduğu bir iki cümleyle açıklanmıştır. Bunun dışında dinler hakkında fazla bilgiye yer verilmemiştir.

“Biyoloji” ders kitaplarında ise evrim teorisine dayanarak insanın kökünün de maymuna dayandığı görüşü ileri sürülmüştür. Biyoloji ile ilgili bağımsızlık sonrası yeni ders kitapları yazılmış olmasına rağmen içerik bakımından Rus bilim adamlarından etkilendiği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak araştırmamızda bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma sürecinde yazılan ortaöğretim ders kitapları genel olarak değerlendirilmiş, yazarlar hakkında bilgi verilmiştir. Asıl konumuz olan ders kitaplarındaki dini terim ve kavramlar, ünite ve konularına göre tasnif edilerek, incelenmiştir. Dini terim ve kavramlar kültürün bir parçası olarak öğrenciye sunulmuştur. Yukarıda belirttiğimiz eksiklikler ders kitaplarının yazımında dikkate alınır ve bu araştırmamız bu ölçüde az da olsa katkı sağlar düşüncesindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

“*Bilim Berüü Cönündö Kırgız Respublikasının Mıyzamı*”, *Erkin Too Gazetesi*, 13 Mayıs 2003

(Bu kanun 25 Nisan 2003 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyetinin Yüksek Meclisi Yasama Organı tarafından kabul edilmiştir).

“Bilim Kaçan Taktalıp Tazarat”, *Agım Gazetesi*, 4 Mart, 2008. No: 16 (577)

“Mugalimderdi Korgooçu Mıyzamdar Kanday Atkarılıuda”, *Kut Bilim Gazetesi*, 5-Ekim 2007, No 37

ADİLBAEV Alau, *Rus oryantalistlerin Kuran Çalışmaları*, Basılmamış doktora tezi, Ankara 2000

ALAEDDİN Yalçınkaya, *Sömürgeçilik & Panislamizm Işığında Türkistan*, Tümaş yayınevi, İstanbul 1997

ALIMOV Bektursun, *Kırgız Adabiyatı, 9-Klass*, Bilim- kompyuter yayınevi, Bişkek 2007

A. AKTANOV, N. ALIMKULOV, N. BAKİROV, Ö. BARATALİEV, A. İSAEV, *Kırgız Respublikasının Ekonomikalık cana Soysaldık Geografyası*, Bilim Kutu Yayınevi, Bişkek 2006

ARTIKBAEV Kaçkınbay, ASANALİEV Keneşbek, BAYGAZİEV Sovetbek, İMANALİEV Kireşe, İŞEKEEV Nazarkul, MURATOV Asan, *Kırgız Adabiyatı, 11-Klass*, Pedagogika Yayınevi, Bişkek 2000

ARTIKBAEV Kaçkınbay, İSAKOV Bektur, *Bizdin Adabiyat: 5-Klass*, Kırgızistan yayınevi, Bişkek 1998

ASANALİEV Keneşbek, BAYGAZİEV Sovetbek, CİGİTOV Salıcan, İMANALİEV Kireşe, *Kırgız Adabiyatı, 10-Klass*, Mektep yayınevi, Bişkek 2003

ASANOV, CUMANAZAROV, ÇOROTEGİN, *Kto est Kto v Kırgızskoy Nauke*, Bişkek 1997

BAYGAZİEV Sovetbek, “Kayırılıu”, *Kut Bilim Gazetesi*, Sayı 21, 1 Haziran, 2007

BAKİROV Nasıpbek, *Düynönün Ekonomikalık cana Sosyaldık Geografyası*, Şam Yayınevi, Bişkek 1999

- BOLCUROVA İşengül, *Kırgız Konsepsiyesi*, Bişkek 2004
- BOOBEKOVA Kadian, “Karşılaştırmalı Eğitim Uygulaması: Kırgızistan ve Türk Eğitim Sistemleri Örneği”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 137, Mart-Nisan 2002
- BÜYÜKALACA Orhan Nadir, *Kırgızistan’da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003
- ÇOROTEGİN Tınçtıkbek, ÖMÜRBEKOV Toktorbekov, *Kırgızdardın cana Kırgızistan’dın tarıhı (VII asrın başı ve XVIII asrın sonu)*, 7.sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek 1998
- ÇOROTEGİN Tınçtıkbek, ÖMÜRBEKOV Toktorbekov, *Kırgızdardın cana Kırgızistan’dın tarıhı (XIX asrın başı ve 1917. y)*, 8.sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek 1998
- DÖTALİEV Asılbek, İMANKULOV Muratbek, SAALAEV Öskön, *Canı Tarıh*, Bilim Kompyuter Yayınevi, Bişkek 2007
- ERDEM Mustafa, *Kırgız Türkleri*, TDV, yayınları, Ankara 2005
- ERŞAHİN Seyfettin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Sek yayınları, Ankara 1999
- ERŞAHİN Seyfettin, *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar*, İlahiyat vakfı yayınevi, Ankara 1999
- Gosudarstvo Religiya i Zakon: Zbornik Dokumentov-i Materiyalov*, Bişkek 1997
- GÜRSOY Emine- Naskali, *Bağımsız Kırgızistan; Düşümler ve Çözümler*, T.C. Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 2001
- GERASİMOVA Tatiyana Pavlovna, GYUNBERG Gavril Yulievich, NEKLYUKOVA Nina Petrovna, (Çev. T. Sulaymanov), *Fizikalık Geografya*, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek 1996
- İLMİHAL, C I, TDV Yayınları, Ankara 2006
- İMANKULOV Muratbek, *Kırgızistan Tarihi (1917-1995)*, 9.sınıf, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek 1998
- İSAKOV Bektur, İSAKOVA Çolpon, *Kırgız Adabiyatı (VIII. Sınıf)*, Pedagogika Yayınevi; Bişkek 2002
- Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası*, Bişkek 1993

Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası, KR Cogorku Keneşinin 12-sessiyasında, 1993-cıldın 2-fevralındaki referendumda kabil alingan, Bişkek 2003

Kırgız Respublikasının Ökmötünün Toktomu, (Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Kararnamesi), 31 Temmuz, 2007, No 311, Bişkek, Hükümet Arşivi

MİROSHİCHENKO, “*Teoriya i Praktika Obnovleniya Obrazovaniya Kırgızstana v Period 1991-1996gg*”, Doçentlik Tezi, Bişkek 1998

MAMBETAKUNOV Esenbek, RYAZANSEV Valentina Aleksandrovna, *Tabiyat Taanuu*, 5- Klas, Mektep Yayınevi, Bişkek 2003

Normotivno – pravoviye dokumentı obşego srednego obrazavaniya, Doşkolno i Vneşkolnoğo Vospitaniya Kırgızskoy Respubliki, Tehnologiya yay, Bişkek 1998

OSMONOV Öskön, ELEBESOVA Aygöl, TÛMÖNBAEV Bukarbay, KANİMETOV Adılbek, “*Düynö Tarihi: urunttuu uçurlar*” 10-Klass, Şam Yayınevi, Bişkek 2005

OSMONOV Öskön, MIRZAKMATOVA Aygöl, MOLDOKASIMOV Kıyas, *Kırgızistan Tarihi Boyunça Angemeler*, 5- Klas, Kırgızistan Yayınevi, Bişkek 1998

OSMONOV Abdıray, *Kırgız Respublikasının Fizikalık Geografiyası*, 8- Klas, Bilim – Kutu Yayınevi, Bişkek 2006

ÖMÜRALİEV Süyümkan, EGEMBERDİEV Raimcan, MUSAEVA Venera, *Kırgız Tili: 11-Klass*, Şam yayınevi, Bişkek 2004

ÖMÜRALİEV Süyümkan, EGEMBERDİEV Raimcan, MUSAEVA Venera, SAPARBAEV Asankan, *Kırgız Tili, 10-Klass*, Şam yayınevi, Bişkek, 2007

POLAT Kemal, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, TDV yayınları, Ankara 2005

SABİROV A, “*Gosudarstvennost i Religiya*”, *Religiya i Obrazovaniye* Bişkek 2002

SAPARBAEV Asankan, İMANOV Akeş, USUBAİLEV Beyşebay, KAYBILDAYEV Aksar, *Kırgız Tili, 8-9-Klass*, Mektep Yayınevi, Bişkek 2002

SMANBAEV Aman, İŞEKKEEV Nazarkul, *Kırgız Adabiyatı: 6-Klass*, Bilim-Komputer yayınevi, Bişkek 2007

SUBANOVA Meyilkan, BOTBAEVA Mira, *Biologiya*, Pedagogika, Bişkek 2000

TOSUN Cemal, DOĞAN Recai, KORKMAZ Ayşe , *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, Nobel Yayınevi, Ankara 2001

TOKTOSUNOV A., BEYŞEBAEV K., MAMITOVA B., *Biyologiya*, 7-8-Klass, Bilim Kutu Yayınevi, Bişkek 2006

UMETOV Taalay, “Problemi v Sisteme Obrazovaniya v Perekhodny Period ”, Aktualnye Problemi Obrazovaniya i Nauki dergisi, S 4, KİO, Bişkek1997

YILMAZ Hüseyin, “Kırgızistan’da Missiyonerlik ve Din Eğitimi”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı XI/1, Sivas 2007

ÖZET

AKIMCAN KIZI, Bukatça, Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Orta Öğretim Ders Kitaplarında Din Anlatımı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Nurullah Altaş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, II + 168 sayfa.

“Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Orta Öğretim Ders Kitaplarında Din Anlatımı” adlı tezde, günümüzde Kırgızistan okullarında okutulan ve milli kültür ve değerlere dayanan eğitim sisteminin özellikleri, 70 yıl süren ateist propaganda sonrası yeniden hazırlanan ders kitaplarının genel durumu ve eksiklikleri tespit edilmiştir. Kırgızistan’ın Orta öğretim ders kitaplarında yer alan din ile ilgili deyimler, kavramlar tespit edilmiş ve konularına göre tasnif edilerek, metin analiziyle incelenmiştir.

Araştırmanın evreni, Orta öğretimde okutulan Kırgız Tili, Kırgız Adabiyatı, Kırgızistan Tarihi, Dünya Tarihi, Coğrafya, Biyoloji gibi V. sınıftan XI. sınıfa kadar olan 32 ders kitaplarından oluşmaktadır.

Tez iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmanın problemi, amacı ve önemi, kavramsal çerçevesi ve sınırlılıkları, araştırmada kullanılan yöntem konuları ele alınmıştır.

Kırgızistan’da Din Eğitimi başlığı taşıyan I. Bölümde önce Kırgızistan eğitim sisteminin genel özellikleri, bağımsızlıktan sonra Kırgızistan’ın örgün eğitiminde din eğitiminin yeri incelenmiştir. Daha sonra, Kırgızistan eğitim sisteminde ve eğitim mevzuatlarında ders kitapları, ders kitaplarında bulunması gereken özellikler konularına yer verilmiştir.

Tezin II. Bölümü Kırgızistan Orta Öğretim Ders Kitaplarında Dini Terimler ve Değerlendirilmesidir. Bu bölümde Kırgız Tili ve Kırgız Adabiyatı, Kırgızistan Tarihi ve Dünya Tarihi, Coğrafya ve Biyoloji ders kitapları okutulduğu sınıflara göre tasnifi yapılmış ve yazarları hakkında kısa bilgi verilmiştir. Bu ders kitaplarında yer alan dini terimler konularına göre tasnif edilerek, nasıl yer aldıysa o şekilde orijinal şekli verilmiştir.

Bu ders kitaplarında yer alan dini terim ve kavramların olumlu ve olumsuz yaklaşımı da irdelenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme kısmında ise araştırmanın genel özeti ve ulaşılan sonuçlar verilmiştir.

ABSTRACT

AKİMCAN KIZI, Bukatcha, “Religious expression in textbook of secondary school after sovereignty of Kyrgyzstan”, Master Thesis, Thesis Adviser: As. Prof. Dr. Nurullah Altaş, II+168

In this thesis, “After sovereignty religious expression in textbook of Kyrgyz secondary school” we searched speciality of national education which based on national values and occasion new textbooks which prepared after atheist agitprop. It determined and classified by themes the religious phrases and terms which are in textbooks of secondary schools of Kyrgyzstan.

The environs of research are: Kyrgyz Tili, Kyrgyz Adabiaty, Kyrgyzstan Taryhy, Duyno Taryhy, Geografia, Biologia. 32 textbooks which studied in secondary school.

The study is composed of two sections.

The introductory section explains the methodology of the thesis. We include the problem of the thesis, purpose and importance, concept frame and limits.

The theme of the first section is Religious Education in Kyrgyzstan. In this part we studied the occasion of Kyrgyz education system and the importance of religious education in formal education. The next process includes quality of textbook and importance in educational regulation.

The second section contains religious expression in textbook of secondary school and interpretation. In this section we classified the follow textbooks: Kyrgyz Tili, Kyrgyz Adabiaty, Kyrgyzstan Taryhy, Duyno Taryhy, Geografia, Biologia. Then we represented about authors of this textbooks including their biographies. Religious terms classified on their themes and fixed their origin state. Religious phrases and terms considered as positive and negative aspects.

In the part of conclusion and appraisal we present majority abstract of the thesis and researched results.